

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ESKİ TÜRKÇE CÜMLE YAPILARININ MODERN
TÜRKÇENİN AĞIZLARINDA KULLANIMI:
BURSA- BOĞAZKÖY ÖRNEĞİ

YEŞİM TEKİN

2501151154

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. FİKRET TURAN

İSTANBUL, 2017

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Yeşim TEKİN Numarası : 2501151154

Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı Danışmanı : Prof. Dr. Fikret TURAN

Tez Savunma Tarihi : 23.11.2017 Saati : 14.00

Tez Başlığı : Eski Türkçe Cümle Yapılarının Modern Türkçenin Ağızlarında Kullanımı: Bursa-Boğazköy Örneği

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Fikret TURAN		Kabul
2- Yrd. Doç. Dr. Feryal KORKMAZ		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Muhammed Sani ADIGÜZEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Kemal YAVUZ		
2- Yrd. Doç. Dr. Özcan TABAKLAR		

ÖZ

Eski Türkçe Cümle Yapılarının Modern Türkçenin Ağzlarında Kullanımı: Bursa- Boğazköy Örneği

Yeşim TEKİN

Bursa- Boğazköy’de yapılan derlemeler esas alınarak ağızdaki cümle yapıları ve bunların Eski Türkçedeki cümle yapıları ile benzerlik ve farklılıkları tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız “Giriş”, “İnceleme”, “Sonuç”, “Metinler”, “Sözlük” ve “Kaynakça” bölümlerinden oluşmaktadır. Öncelikle giriş bölümünden sonra İnegöl- Boğazköy hakkında coğrafi, tarihi ve etnik yapısıyla ilgili bilgiler verilmiştir. Söz dizimi üzerine morfosentaktik özellikler, bölgede kullanılan ad ve eylem çekimlerinin yapısına ve aralarındaki ilişkiye göre incelenip ardından kelime gruplarının bölgede kullanış biçimlerine yer verilmiştir. Cümle Bilgisi bölümünde ise bölgedeki ve Eski Türkçedeki cümle yapıları karşılaştırılmıştır. Sonuç kısmında bölge ağzında görülen ve Eski Türkçe ile karşılaştırma sonucunda tespit ettiğimiz önemli özellikler maddeler halinde sıralanmıştır. Derlenen metinler uygun transkripsiyon işaretleri kullanılarak yazıya aktarılmış; sözlük kısmında bu metinlerden yola çıkarak bölgenin söz varlığını ortaya koymak amacıyla sözlük oluşturulmuştur. Kaynakça kısmında tez için yararlanılan eserlerin künyesi verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Eski Türkçe cümle yapıları, Türkiye Türkçesi ağzları, Bursa-Boğazköy ağzı, cümle yapıları

ABSTRACT

Use of Old Turkic Sentences in Modern Turkish Dialects:

Sample of Bursa- Boğazköy

Yeşim TEKİN

The main purpose of this dissertation is to study how sentence structures are taken form in the dialect of Turkey Turkish, with special focus on the interaction between Old Turkic and dialect of Bursa- Boğazköy. The study investigates and examines the differences and similarities between Old Turkic and dialect of Bursa- Boğazköy by compilation which are collected from Boğazköy. The research consists of “Introduction”, “Examination”, “Conclusion”, “Texts”, “Dictionary” and “Bibliography”. First of all, historical and geographical situations, ethnicity of Boğazköy are analyzed. In the morphosyntactic features on syntax the relation between declension and inflectional verb forms, tenses which are in dialect of Boğazköy is analyzed; in the Wordgroups using styles of word groups in the dialect is analyzed. In the main part- Syntax- general characteristics of sentences in the dialect and Old Turkic are compared. In the conclusion the significant features about syntax of the dialect that we have found in comparison with the Old Turkic are specified in order. The conversations are transferred into writing by using appropriate transcription sign. In the dictionary, in order to reveal vocabulary of the dialect dictionary is prepared. In the bibliography, a list of works, which are used for the thesis, are given.

Key Words: Sentence Structures of Old Turkic, Dialects of Turkish within Turkey, Bursa- Boğazköy Dialect, Syntax

ÖN SÖZ

Ağız, bir dilin tarihi gelişiminin izlerini taşıyan, bir dil içinde çoğunlukla fonolojik, morfolojik, leksikolojik olmak üzere sentaktik açıdan da farklı söyleyiş özelliği ve biçimi sergileyen en dar kapsama sahip olan koldur. Anadolu ağızları da Türkçenin tarihi gelişimini ve izlerini inceleyebilmemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Ağız çalışmaları, dilin değişen ya da kendini koruyan söz varlığını ortaya koyarken söz dizimi açısından da yazı dilinden bağımsız oldukları için dil içindeki unsurların kendine özgü varlığının devamını sağlamaktadır. Anadolu ağızındaki cümle yapıları ile Eski Türkçedeki cümle yapılarını karşılaştırmamız, benzerlikleri ve farklılıkları ortaya koymaya çalışmamız dilin tarihi gelişimini ve devamlılığını sadece söz varlığıyla değil söz dizimsel olarak da göstermeyi isteyişimizdendir. Çünkü söz dizimi çalışmaları da ağız çalışmaları gibi üzerinde, henüz, yeterince odaklanılmayan alanlar arasındadır.

Ağız çalışmalarının Türk Dili tarihi açısından önemli olması bizi bu alana yöneltti. Coğrafya ve zaman etkeni dilin fonolojisi ve morfolojisi üzerinde büyük bir role sahip olmasıyla beraber temel cümle yapıları kendini korumuş ve ağızlarda varlığını sürdürmüştür. Bu görüş doğrultusunda, çalışmamızda Bursa- Boğazköy ağızı ile Eski Türkçe cümle yapılarının benzerlikleri ve farklılıkları incelendi; dilin tarihi gelişiminden izler bulunmaya çalışıldı.

Genel olarak Bursa'nın İnegöl ilçesinin ve Boğazköy'ün coğrafı, tarihi, etnik ve ekonomik yapısı hakkında bilgi verildi. Tezdeki söz dizimi üzerine yapılan incelemelerde sözlerin bağlanma şekilleri, söz öbekleri ve cümle türleri ele alındı. Öncelikle söz öbeklerinin arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek adına sözlerin bağlanma şekilleri, ardından cümle yapısını ve türlerini tanımlayabilmek için ise kelime grupları incelendi. "Söz Dizimi Üzerine Morfosentaktik Özellikler" bölümünde incelenen ağızdaki adlara ve eylemlere gelen eklerin ağızdaki kullanımları tespit edildi. Kelimelere gelen ekler tespit edildikten sonra cümlelerin yapısını daha iyi anlayabilmek adına kelime gruplarının bölgedeki kullanım biçimleri incelendi ve tasnif edildi. "Cümle Bilgisi" bölümünde öncelikle cümleye dair genel bir bakış açısı sunulduktan sonra cümle, cümle ögeleri ve cümle türlerinin incelenen bu ağızdaki

örnekleri tespit edilip bu kullanımlar ile Eski Türkçedeki varlıkları örnekler üzerinden karşılaştırıldı. Yapılan bu incelemelerin ardından sonuç kısmında elde edilen veriler bir araya getirilip maddeler halinde sunuldu. Son olarak derleme yaptığımız metinler teze eklendi ve bölge ağız özelliklerini yansıtan kelimeleri içeren bir sözlük çalışması yapıldı.

Tezimizde, başlığında da olduğu gibi, Eski Türkçe cümle yapılarının ağızlardaki kullanımındaki devamlılık ya da farklılıkları tespit edilmeye çalışıldı. Bu çalışmada cümle yapılarını inceleyebilmek ve karşılaştırabilmek adına Talat Tekin, Kemal Eraslan, Şinasi Tekin, Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, Tahsin Banguoğlu, Leyla Karahan, Nurettin Demir ve Fikret Turan başta olmak üzere çeşitli araştırmacıların çalışmalarından yararlandık; bunu dipnot ve kaynakçada belirttik.

Çalışmalarım sırasında her zaman yol gösteren, desteklerini eksik etmeyen, saygı değer tez danışmanım Prof. Dr. Fikret TURAN'a, değerli Boğazköy sakinlerine, sonsuz desteğini gördüğüm aileme, üzerimde emeği olan tüm hocalarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Yeşim TEKİN

İstanbul, Kasım 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	i
ABSTRACT.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ.....	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BOĞAZKÖY VE ÇEVRESİ BÖLGE ÖZELLİKLERİ

1.1. Coğrafi Yapı ve Yerleşim Şekli	3
1.2. Tarihi ve Göçler.....	4
1.3. Nüfus ve Etnik Yapı	7

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇENİN AĞIZLARI VE ESKİ TÜRKÇE

2.1. Ağız Terimi Üzerine Değerlendirmeler.....	10
2.2. Türkçenin Ağızları Tasnifi	11
2.3. Eski Türkçe.....	21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ ÜZERİNE MORFOSENTAKTİK ÖZELLİKLER

3.1. Ad Çekimi	23
3.1.1. Çokluk Eki	23
3.1.2. İyelik Çekimi	24
3.1.3. Hal Çekimi Ekleri	26
3.2. Eylem Çekimi.....	33
3.2.1. Şahıs Ekleri.....	35
3.2.2. Zaman Çekimleri	37
3.2.2.1. Geniş Zaman Eki	38
3.2.2.2. Şimdiki Zaman Eki	38

3.2.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Eki	39
3.2.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki	39
3.2.2.5 Gelecek Zaman Eki	40
3.2.3. Şekil Çekimleri	40

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KELİME GRUPLARI

4.1. Tekrar Grupları.....	43
4.1.1. Aynen Tekrarlar.....	43
4.1.2. Eş ve Yakın Anlamalı Tekrarlar	44
4.1.3. Yansıma Seslerden Oluşan Tekrarlar	45
4.1.4. İlaveli Tekrarlar	45
4.1.5. Çoklu Tekrarlar.....	45
4.2. Bağlama Grubu.....	46
4.3. Sıfat Tamlaması.....	46
4.4. Ad tamlaması.....	47
4.4.1. Belirtili Ad Tamlaması	48
4.4.2. Belirtisiz Ad Tamlaması	48
4.5. Birleşik İsim Grubu	51
4.6. Ünlem Grubu	51
4.7. Ünvan Grubu	51
4.8. Sayı Grubu.....	52
4.9. Edat Grubu	52
4.10 İlgi Grubu	53
4.11. Lokatif Grubu	54
4.12. Datif Grubu.....	54
4.13. Ablatif Grubu	54
4.14. Fiilimsi Grubu	54
4.14.1. Ad- Fiil Grubu	54
4.14.2. Sıfat- Fiil Grubu.....	56
4.14.3. Zarf- Fiil Grubu	57

BEŞİNCİ BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

5.1. Cümlenin Öğeleri	65
5.1.1. Yüklem.....	65
5.1.2. Özne	66
5.1.3. Nesne	66
5.1.4. Yer Tamlayıcısı.....	67
5.1.5. Zarf.....	67
5.2. Cümle Türleri	68
5.2.1 İşlevlerine Göre Cümleler.....	68
5.2.1.1. Ana Cümle (Baş Cümle).....	68
5.2.1.2. Yardımcı Cümle	69
5.2.2. Yapılarına Göre Cümleler.....	71
5.2.2.1. Basit Cümle	71
5.2.2.1.1. Ad Cümleleri.....	71
5.2.2.1.2. Eylem Cümleleri	75
5.2.2.2. Birleşik Cümle.....	85
5.2.2.2.1. Şart Cümleleri.....	85
5.2.2.2.2. İç içe Birleşik Cümleler	87
5.2.2.2.3. Girişik Birleşik Cümle.....	89
Ad- Fiil Cümlesi.....	89
Sıfat- Fiil Cümlesi	90
Zarf- Fiil Cümlesi.....	93
5.2.2.2.4. Sıralı Cümleler	98
Bağımlı Sıralı Cümleler	98
Bağımsız Sıralı Cümleler	100
5.2.2.3.5. Bağlı Cümleler	101
5.2.2.3.6. Devrik Cümleler.....	105
5.2.2.3.7. Eksilteli Cümle (Kesik Cümle)	106
5.2.3. Anlamlarına Göre Cümleler.....	106
5.2.3.1. Olumlu Cümleler	106
5.2.3.2. Olumsuz Cümleler	108

5.2.3.3. Soru Cümleleri.....	109
5.2.3.4. Ara Sözlü (Cümleli) ve Açıklamalı Cümleler.....	110
Ara Söz	111
SONUÇ.....	113
METİNLER.....	117
SÖZLÜK.....	149
KAYNAKÇA	164

KISALTMALAR LİSTESİ

A	:	Altun Yaruk (III. Kitap)
age.	:	Adı geçen eser
B	:	Yazıtın batı yüzü
BK	:	Bilge Kağan Yazıtı
bk.	:	Bakınız
bld.	:	Belediye
C.	:	Cilt
D	:	Yazıtın doğu yüzü
fak.	:	Fakülte
G	:	Yazıtın güney yüzü
haz.	:	Hazırlayan
K	:	Yazıtın kuzey yüzü
KT	:	Kül Tegin Yazıtı
KÇ	:	Küli Çor Yazıtı
KİP	:	Kuanşi İm Puser
MÇ	:	Moyun Çur Yazıtı
Prens KP	:	Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi
s.	:	Sayfa
S	:	Sayı

T	:	Tonyukuk Yazıtı
Ui	:	Uigurica IV (Uygurcada Üç Hikaye)
Ü.	:	Üniversite
vb.	:	Ve benzeri
vd.	:	Ve diğerleri
yy.	:	Yüzyıl

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİ YAZI İŞARETLERİ

ÜNLÜLER

a

ā: Uzun a ünlüsü

e

ē : Uzun e ünlüsü

ā: Düz, geniş, yarı kalın, (e-a) arası ses

è: İnce, yarı geniş e-i arası kapalı e sesi

ı

i

ī: Uzun i ünlüsü

o

ō: Uzun o ünlüsü

ò: Yarı kapalı, arka, yuvarlak o-u arası ses

ö

ô : İnce, yarı geniş, yuvarlak, (ö-ü) arası ünlü

u

ū: Uzun u ünlüsü

ü

ũ: Uzun ü ünlüsü

ÜNSÜZLER

b

c

ç

Ç: Patlayıcılığını kaybettiği için c'ye yakın duyulan ç

d

D : Yarı tonlu, (d-t) arası ünsüz

f

g

ğ: Artdamak g'si

h Tonsuz, sızıcı, ön damak ünsüzü

ḥ Art damak h'si

j

k : Tonsuz, ön damak k ünsüzü

ḳ : Tonsuz, arka damak k ünsüzü

l

ñ : Damaklı geniz ünsüzü

P : Yarı tonlu, (b-p) arası ünsüz

r

s

ş

t

T: patlayıcılığını kaybettiği için d'ye yakın duyulan t

v

y

z

Z : (z-s) arası ünsüz

İşaretler

- Ünlüler üzerinde uzunluk işareti
- ˘ Yarı ince, yarı kalın ünlü (üstte)
- ˙ Vurgu ile karşılanan ünsüz
- ˙ Normalden kapalı ünlü (üstte)
- ˙ Arka damak ünsüzü (k'nin altında ve g'nin üstünde)

Büyük harf Yarı tonluluk

GİRİŞ

Cümle yapıları bir dilin tarihi gelişiminden önemli izler taşımaktadır. Eski Türkçenin cümle yapılarından basit, birleşik, sıralı ve bağlı birleşik cümle yapıları da Türkçenin ağızlarında çeşitli şekillerde kullanılmaya devam etmektedir. Uzamsal alanın ve zaman etkeninin rolü fonoloji, morfoloji üzerinde büyük olmasına rağmen bazı cümle yapıları kendini korumuş; Eski Türkçeye özgü cümle yapıları devamlılığını sağlamıştır. Bu yapı çeşitliliği Bursa- Boğazköy ağzında da devamlılığını korumaktadır. Kelimeler yapısal olarak önemli ölçüde değişmiş olsa da cümle yapıları benzerlik göstermektedir. Çalışmamızın temeli yörede üretilen veya Eski Türkçe döneminden izler taşıyan kelimelerin ve cümle içinde kelime gruplarının keşfedilmesine; cümle yapılarının Eski Türkçe cümle yapılarına benzerlik göstermesine, bu doğrultuda dilin tarihi gelişiminin ortaya çıkarılmasına dayanmaktadır.

Biz bu tezde, üzerinde çalışma yapılmamış Bursa- Boğazköy ağzından topladığımız malzemelerde görülen cümle yapılarını Eski Türkçe cümle yapıları bağlamında karşılaştırmalı olarak incelemiş bulunmaktayız. Bu doğrultuda bölgede derlenen metinlerin transkripsiyonları ortaya konulduktan sonra yapılacak ağız çalışmalarına yardımcı olması adına gerekli fonolojik ve morfolojik incelemeler yapıldı, tezin esas amacı olan cümle yapılarına geniş yer verildi.

Bursa ağızları içinde değerlendirilen Boğazköy ağzı üzerine daha önce bilimsel çalışma yapılmadığı görülmektedir. İncelenen bölge ağzının yanı sıra İnegöl ilçesi hakkında hiçbir çalışma yapılmamışken; Bursa ağzı üzerine de yüksek lisans çalışmalarının yapılmadığı; mezuniyet tezlerinin yapıldığı görülmektedir. Handan Bolulu *Bursa Ağızlarına Toplu Bir Bakış* adlı bitirme tezinde Bursa'nın coğrafyası ve tarihini anlatan bir girişle, Bursa ve civarı yöresinden derlenen metinler; dil bilgisi, ses, şekil ve cümle bilgileri bakımından incelenmiştir. Mahalli kelimeler sözlüğü hazırlanmıştır. Diğer bir çalışma ise Sevgi Kula'ya ait 1963 tarihli *Bursa Ağzı* adlı mezuniyet tezidir. Bursa'nın ilçelerine bakıldığında ise yapılan tek çalışma İsmet Yırtımcı'nın 1967 tarihli *Mustafakemalpaşa Ağzı* tezidir.

Çalışmamızda öncelikle Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi gramer kitapları ile makaleleri başta olmak üzere cümle yapılarının tarihi gelişimini görmek adına Osmanlı Türkçesine dair dil bilgisi çalışmaları incelendi.

Araştırma sırasında 17 ses kaydı yapılmış ve 8 kaynak kişi ile görüşüldü. Görüşülen kişiler ikisi erkek olmak üzere, köyde ikamet eden ve köyden uzun süreli olarak ayrılmamış kadınlardan oluşmaktadır. Köyde eğitimsiz kişi bulunmamaktadır. Kaynak kişilerin tümü ilkokul mezunudur. Bu yüzden kaynak kişi seçiminde eğitim durumundan ziyade köyden ayrılıp ayrılmamalarına önem verildi.

Kayıtlar alınırken soruların yapıları geniş, geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman ekiyle oluşacak şekilde kuruldu. Böylece eklerin yöredeki çeşitli kullanımları tespit edilmeye çalışıldı.

Türkü, mani, destan derlemeleri çalışmamıza dâhil edilmedi. Kafiye, hece gibi şekil unsurları bu metinleri biçimsel yönden kısıtlamakta ve onları standartlaştırmaktadır. Bu yüzden bu tür metinler canlı dil örnekleri değil; bölge dışında üretilerek kalıplaşmış malzemeler olarak görüldüğü için derleme metinlerinde yer verilmedi.

Derleme yaptığımız metinler çeşitli konular içermektedir. Düğün, bayram gibi genel konularla birlikte ağızdaki çeşitli dilsel öğeleri görebilmek adına çoğunlukla yöreye ait özellikler konu edinildi.

Metinler, bölge ağızına uygun bir biçimde ve uygun bir transkripsiyon alfabesi ile yazıya geçirilmiştir. Türkiye’de ağız araştırmalarında transkripsiyon işaretleri üzerinde birlik sağlanamazken çalışmadaki derleme metinlerimizde Türk Dil Kurumu’nun 1997 yılında kabul ettiği transkripsiyon alfabesini tercih ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOĞAZKÖY VE ÇEVRESİ BÖLGE ÖZELLİKLERİ

1.1. Coğrafi Yapı ve Yerleşim Şekli

Bursa ve ilçeleri, Türkiye'nin doğal bitki örtüsü açısından önemli dağı olan Uludağ'a göre konumlanmıştır. Uludağ İnegöl'ün güneybatısından başlayarak güneydoğusuna kadar sıra dağlar şeklinde uzanmaktadır. İnegöl, Anadolu Yarımadası'nın kuzey batısında kalırken Marmara bölgesinin güney doğusunda yer almaktadır. 40° 09' derece kuzey enlemi, 29° 49' doğu boylamı arasındadır. Bursa'nın güneydoğusunda yer alan İnegöl, kuzeyinde Yenişehir ilçesi, güneyinde Kütahya ili, güneybatısında Keles ilçesi ve güney doğusunda Bilecik ili ile çevrelenmektedir Bursa, Bilecik, Kütahya illerinin oluşturduğu üçgende yer alan ilçe Mezit Boğazı ve Ümitalan arasında verimli ve sulak arazi üzerinde kurulmuştur.

İnegöl denizden yüksekliği 350 metreyi bulan bir ova üzerinde kuruludur. Araştırmanın yapıldığı Boğazköy ise İnegöl ilçesine bağlıdır. Yükselti ilin bazı bölgelerinde fazla olsa da araştırmanın yürütüldüğü Boğazköy'ün coğrafi konumu, etrafı dağlarla çevrili olmasıyla birlikte verimli bir ovadan ve düz arazilerden meydana gelmektedir. Bu arazi yapısından dolayı araştırmanın yapıldığı bölge “ova” olarak da adlandırılmaktadır. Boğazköy İnegöl'ün kuzeyinde yer almakta ve ilçeye 13 kilometre uzaklıkta olan ova üzerinde bulunmaktadır.

Boğazköy, İnegöl- Yenişehir arasındaki ovada konumlanmıştır. “İnegöl-Yenişehir eşiği, İnegöl ve Yenişehir ovalarını birbirinden ayırır. Eşiğin hemen hemen orta kesiminde her iki ovayı birleştiren İnegöl- Yenişehir birleştirme boğazı yer alır.”¹ Bu boğaz Kocasu deresinin bulunduğu yerde bulunduğu için Kocasu boğazı olarak da adlandırılmaktadır. “İnegöl havzasının sularını toplayan Kocadere,

¹ M. Yıldız Hoşgören, **İnegöl Havzasının Jeomorfolojisi**, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Matbaası, 1975, s. 75.

Boğazdere adıyla bu boğazdan ihraç yapar.”² Bu doğrultuda köyün bulunduğu coğrafi konuma bakıldığında, köyün adının nereden geldiği anlaşılır olmaktadır. .

Köyün coğrafi olarak önemini ve tarımda verimliliği arttıran Bursa-Boğazköy Barajı, Kocasu çayı üzerinde sulama amacıyla 1999- 2011 yılları arasında inşa edilmiş bir barajdır. Toprak gövde dolgu tipi olan barajın gövde hacmi 3.600.000 metreküp, akarsu yatağından yüksekliği 31,00 metre, normal su kotunda göl hacmi 41,62 hm³, normal su kotunda gölalanı 6,50 kilometrekaredir. Baraj 11.187 hektarlık bir alana sulama hizmeti vermektedir. Boğazköy’ün 2013 yılında tamamlanan barajıyla bölgedeki tüm arazilere temiz su erişimi kolaylıkla sağlanmaktadır. Özellikle son yıllarda barajın da etkisi ve tarımda verimliliğin artmasıyla birlikte tarımla uğraşan kişi sayısında da artış olduğu gözlenmektedir. Bölgenin toprakları oldukça verimli olduğu için başlıca geçim kaynağı tarımdır. Meyvecilik ve tahıl üretimi yörenin önde gelen geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Özellikle ayçiçeği, buğday, arpa, domates, şeftali tarımı sık yapılmaktadır.

Yerleşim şekline bakıldığında ise evler arazi üzerinde dağılmış bir vaziyette değil; toplu bir haldedir. Bu yöreden İnegöl ve Bursa’ya bağlantı yolları son yıllarda onarılmakta ve genişletilmektedir.

1.2. Tarihi ve Göçler

Anadolu’da verimli topraklar üzerinde bulunan Bursa, yüzyıllar boyunca yerleşim yeri olmuş ve çeşitli göçlere ev sahipliği yapmıştır.

“Bursa ve çevresinin en eski yerleşimleri İznik Gölü ve çevresidir. İznik gölü çevresinde, taş devirlerinde kurulduğu anlaşılan beş önemli höyük bulunmaktadır. İnegöl’de ise iki höyük vardır. Ayrıca Yenişehir Babasultan ile Demirtaş höyükleri de vardır. Tüm bu höyüklerin varlığı, Bursa bölgesinin 6 bin yıl öncesinden beri yoğunlukla yerleşime uğradığını göstermektedir.”(...) Bursa civarı ile ilgili en eski bilgi, İÖ V. yüzyılda yazılan Herodot Tarihi’nde yer alır. Ancak Herodot’ta, Bursa ve civarında o tarihte var olan tek kent Kius/ Gemlik’ti.”³

² Hoşgören, **age.**, s. 75-76.

³Raif Kaplanoglu, **Bursa’nın Göç Tarihi**, Nilüfer Bld. Yay., Bursa, 2014, s.18.

Bursa ve çevresine Türklerin gelişi, Selçuklular zamanına rastlar. Selçuklu Sultanı Melikşah'a direnen Süleyman Şah Anadolu'yu fethederek Bursa yöresine geldi. 1080'de İznik'i alarak yeni bir devlet kurduğunu ilan etti ve kenti merkezi yaptı. Ardından Bursa'yı zapt etti. Haçlı akınları sırasında Bursa Türklerinden elinden çıktı. Bursa ve dolayları, Osmanlılara kadar Bizanslılarda kaldı.

Osman Gazi ilk kez İnegöl tekfurunu yenerek Bursa topraklarına girdi. Önce Yenişehir alındı. 1299'da Turgut Alp İnegöl'ü kuşattı. Daha sonra Osman Gazi İnegöl'ü aldı. "İnegöl (Angelokome), Osmanlıların ilk zapt ettiği Bizans kentlerinden biriydi. Uzun yıllar bursa sancağına bağlı bir bucak merkezi olarak kaldı. 1865'te ilçe yapıldı, önce Ertuğrul (Bilecik), sonra Bursa sancağına bağlandı."⁴

Gibons da bu konuda şu ifadeyi kullanır:

"Selçuk orduları tarafından Türklerin göçmelerine uygun şekilde açılmış olan her yerde sürekli bir şekilde yerleşmiş oldukları için burada da çabucak yerleştiler. Bithynia bölgesi, Haçlıların gelişi ve daha sonra İznik'in Bizanslıların eline geçtiği zaman bile yerlerinden kımıldamaya akıllarından geçirmedi. Çünkü burası şimdiye kadar gördükleri en iyi bir memleketti ve bunu katiyen terk etmek istemiyorlardı. Osmanlılar, Bursa ve İznik'i aldıkları zaman, orada üç kuşaktan beri iskân etmekte olan Müslümanları bulmuşlardı."⁵

Bu görüşü destekleyen diğer bir durum ise şöyledir: "Osman ve Orhan Bey döneminde ilk kurulan köylerin Kızık, Kınık gibi Oğuz boylarının adını alması, göçebe Türkmenlerin yerleşmesinin hiç de zor olmadığı anlaşılıyor."⁶ Türklerin bu bölgeye yerleşmesi hakkında bilgiler kaynaklarda böyle geçmektedir.

İnegöl ve İnegöl adının nereden geldiği hakkında bilgiye ise Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden ulaşmak mümkündür. Çelebi, İnegöl'ün tarihi, coğrafi konumu ve halkı hakkında kısa bir bilgi vermekte olup İnegöl'ü şöyle anlatmaktadır:

⁴ **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, "İnegöl", Gelişim Yay., İstanbul, s. 5689.

⁵ Kaplanoğlu, **age.**, s. 23.

⁶ Kaplanoğlu, **age.**, s. 26.

“Sene (...) tarihinde Rum keferesi elinden Sultan Osmancık fethidir. Yüz elli akçelik bir kazadır. Altmış altı kura nahiyesi vardır. Ova içerisinde İrem bağı gibi mamur ve süslü güzel bir Türk kasabasıdır. Halkı garipleri sever, herkesle iyi geçimlikleriyle meşhur olmuşlardır.”

Çelebi, ilçe adının oluşumunu tarihi bilgilerle besleyip kökeni hakkında şu şekilde rivayette bulunmaktadır:

“Şehir evvela Ezine(Cuma) gününde fetih olunduğundan Eynegöl ismini aldığı söylenmektedir. Bu yüzden Türk takvimleri ‘za’ harfini düşürüp kısaltma yaparak Eynegöl derler. Hala burada camilere eyne damı yani Cuma Camii derler. Başlangıçta Cuma namazı göl kenarında kılındığı için Eynegöl derler.”⁷

Bursa ve çevresine Türklerin yerleşmesi Selçuklu Döneminde görülmektedir. Bursa’daki Türk nüfusu, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu bölgede hâkimiyet kurmasıyla artış göstermesinin yanı sıra özellikle bazı dönemlerde Bursa’ya göçte yoğunluk yaşanmıştır. Bu dönemlerden biri Celali İsyanlarının yaşandığı dönemdir.

“Celaliler nedeniyle sadece Türkler değil, Doğu Anadolu’daki Ermeniler de Bursa’ya göç etmişti. 1485 yılında Bursa’da yaklaşık 5 bin hane bulunur ki, bu 25 bin nüfus demektir. 1530 yılında ise Bursa’da 6.351 hane bulunmaktaydı. Bu da yaklaşık 35 bin nüfus demektir. Bu tarihlerde başlayan Celali ayaklanmaları nedeniyle, güvenli olduğu için Bursa’ya yoğun bir göç yaşandı. 1573 yılında Bursa’da nüfus ikiye katlanarak 70 bin civarına ulaştı.”⁸

Bursa ve çevresi, tarih boyunca verimli topraklara sahip olmasıyla birlikte hem deniz çevresinde konumlanması hem güvenli bölge olması nedeniyle yerleşim için tercih edilen bir yer olagelmıştır. Bu yüzden her dönem yoğun göçler almıştır.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda gerçekleşen yoğun göç hareketlerinden biri de 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında meydana gelmiştir. Bu savaş

⁷ Evliya Çelebi, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, haz. Asiye Yıldırım, Zeynep Berktaş, Yeditepe Yay., İstanbul, 2010, s. 8.

⁸ Halil İnalcık, “XV. Asır Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihinin Kaynakları” **İkt. Fak. Mec. C.XV/** 1- 4, 1954, s.53.

sonrasında Bursa, Rumeli ve Kafkasya'daki Müslüman göçmenlerin akınına uğradı. 1303/ 1887 Salnamesinden Bursa'ya yaklaşık 64 bin göçmenin geldiğini biliyoruz.”⁹

Bu dönemlerde olan göçler üzerinden Boğazköy'deki nüfus hareketini görmek adına resmi kayıtlar incelenmiştir. Bu doğrultuda bulunan bilgiler şöyledir: “1880’li yıllarda başlayan bu toplu göçler sonunda Bursa Merkez ilçede 18 yeni köy ile 15 yeni mahalle kurulmuştu. Yine çoğu Gürcü olan Gemlik’te 12 çoğu Çerkez, Gürcü ve Boşnak olmak üzere İnegöl’de de 32 yeni köy kuruldu.”¹⁰

Boğazköy’ün İnegöl’den önce bağlı oldu Yenişehir ilçesinde ise kurulan yeni köylerin çoğu Bulgaristan göçmeni köyleri olmuştur. Bulgaristan göçmenleri için kurulan köyler dışında sadece bir Çerkez köyü kurulduğu bilinmektedir. “Yenişehir’de göçmenler için kurulan köyler şunlardır: Hayniye, Aydoğdu, Hisariye, Mecidiye, Beypınarı (Tatar), Kirazlıyayla, Kavaklar(Çerkez), Süleymaniye, Selimiye, Cedit, Bayır, Fethiye, Hamidiye, Osmaniye, Orhaniye, Mahmudiye, Seymen, Yıldırım ve Kiblepınarı.”¹¹

Göçlerle ilgili resmi belgelere bakıldığında İnegöl’deki Emlak-ı Hümayun arazilerinde kurulmuş olan Rumeli, Bosna, Batum, Çerkes ve Abhaza muhacir köylerinin hangi yaylak ve civarında bulunduklarını gösteren 18 Haziran 1903 tarihli listede Boğazköy ya da bulunduğu mevkii adı geçmemektedir. Bununla birlikte 9 Şubat 1892 tarihli belgede 1865- 1892 yılları arasında Hüdavendigâr Vilayetinde bulunan ormanların içi ve çevresinde kurulmuş olan muhacir köyleri gösterilmektedir. Fakat bu listede de Boğazköy’ün adı yeni kurulan muhacir köyleri arasında yer almamaktadır.

1.3. Nüfus ve Etnik Yapı

İnegöl, bağlı bulunduğu il gibi hızla gelişmekte olan bir ilçedir. “ İnegöl’ün Cumhuriyet başlarında 11.758 olan nüfusu (1927 sayımı), 1975’te 40.000’e yaklaşmış (37.805), 1990’da da sanayileşmenin büyük katkısıyla 70.000’i geçmiştir (71.120).”¹² Günümüzde ise nüfusu 2016 yılı sonu itibariyle yaklaşık 256.000’dir.

⁹ Kaplanoğlu, **age.**, s. 51.

¹⁰ Kaplanoğlu, **age.**, s. 52.

¹¹ Kaplanoğlu, **age.**, s. 53.

¹² **İl il Büyük Türkiye Ansiklopedisi**, “İnegöl Kenti”, C. 1, Milliyet Yay., İstanbul, 1990, s. 269.

İnegöl coğrafi konumunun ve sanayinin katkısıyla çeşitli göçlere ev sahipliği yapmıştır. Yöredeki göç etkeniyle birlikte nüfusun fazla olmasından dolayı ve çalışmamızın verimli olmasına adına, çalışmanın yürütüldüğü bölgede tek etnik topluluğun bulunmasına dikkat edilmiştir. Bu etnik topluluk ise bölgenin yerli nüfusunu teşkil eden ve çalışmamızın temelini oluşturan Manavlardır. İnceleme yaptığımız Boğazköy 254'ü erkek; 263'ü kadın olmak üzere 517 nüfuslu bir Manav köyüdür. Bununla birlikte Manav kelimesi etnik bir unsuru ifade etmeyip genel olarak Batı Anadolu'da yaşayan Türkmenlere verilen addır. Faruk Sümer'in Oğuzlar adlı çalışmasında yer verdiği Dr. Çakır Oğlu'nun Batı Anadolu'daki Yörük oymaklarına dair listesinde (19. yüzyılın ikinci yarısı) Manavlı adıyla yer alan oymağın Ala Şehir ile Salihli ve Bursa vilayetinde yaşamakta olduğu belirtilmiştir.¹³

Manavların bağlı bulunduğu Yörükler, Anadolu ve Rumeli'de göçebe olarak yaşayan, geçimlerini hayvancılıkla sağlayan ve mevsimlere göre ova veya yaylalarda kurdukları çadırlarda oturan “cesur, muharip, iyi yürüyen, eli ayağı sağlam” gibi manaları ifade eden ismi almış Oğuz Türkleridir. Bunun yanı sıra Prof. Dr. Mehmet Eröz bu anlamından ziyade kelimenin anlamını şöyle açıklamaktadır:

“Bütün Yörükler, bu kelimenin (yörümek) fiilinden müştak olduğunu söylediler. Bize göre (göç) kısmı hareketi, (yörümek) umumi, bütün hayat boyunca yapıla gelen fiili gösteriyor bahşiş aşiretinden edindiğimiz şu bilgi: (Ecdat Horasan'dan beri bu yolda yörüye gelmiş) ve Yörük yörük yörüdü; kılılı deriyi sürüdü) tekerlemesi de görüşümüzü teyid eder.¹⁴

Yörükler için zikredilen diğer bir söylem ise “Orta Asya'dan, Batı Anadolu'ya gelen Türk, Türkmen, Yörük. Oturursa Manav, gezerse Yörük” şeklindedir. Bu doğrultuda Yörüklerin yerleşik hayata geçmiş, tarım ile uğraşan koluna Manav denildiği anlaşılmaktadır. Türkmen ve Yörük tabirlerinin Osmanlı'daki mahiyetine bakıldığında Türk, Türkmen, Yörük, Manav, Çepni, Tahtacı adları ile anılan topluluklar arasında kavmi hiçbir fark olmayıp hepsi Oğuz boylarından gelmektedir. Hepsi Oğuz boylarından gelmesine rağmen, günümüzde,

¹³ Faruk Sümer, **Oğuzlar, Türkmenler: Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, Ankara Ü. Basımevi, Ankara, 1972, s. 436.

¹⁴ Mehmet Eröz, **Yörükler**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991, s. 21.

bölgede Yörükler ve Manavlar arasında birbirinden farklı gelenek ve görenekler yaşatıldığı bilinmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKÇENİN AĞIZLARI VE ESKİ TÜRKÇE

2.1.Ağız Terimi Üzerine Değerlendirmeler

Türk Dil Kurumu sözlüğünde ağız teriminin tanımı şöyle yapılmaktadır: “Bir ana dilin, konuşulduğu ülkenin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği.” Yapılan bu ağız tanımı her açıdan kısır bir ifadedir. Ağız, bir dilin tarihi gelişiminden izler taşıması sebebiyle sadece bir ülkenin bulunduğu konumla sınırlandırılmaz; dilin gelişim gösterdiği diğer bölgelerden soyutlanamaz. Diğer bir taraftan ise ağız, bölgelerin ve sınıfların yanı sıra genel bir bölge içinde dahi ilden ile; ilçeden ilçeye daha özele indirgediğimizde ise köyden köye değişen, söyleyiş bakımından farklı olmasıyla birlikte birbiriyle etkileşim içinde olan konuşmalardır. Bu doğrultuda ağız dilin tarihi gelişiminin izlerini taşıyan, bir dil içinde fonolojik, morfolojik, sentaktik ve leksikolojik açıdan farklı söyleyiş özelliği sergileyen, en dar kapsama sahip olan koldur.

“Bir yazı dilinin etki alanlarında varlığını devam ettiren ağızlar aslında bağımsız yapıları ve geçmişte izledikleri kendilerine özgü yolları olan, bağımsız alt dillerdir. Bugünkü ağızlarda dil tarihinin gizli olduğu sıkça zikredilir. Çünkü yüzyıllar süren dil gelişiminin canlı bir tablosunu, eksik de olsa, ağızların oluşturduğu mozaiklerde bulabiliriz.”¹⁵

Bu yüzden dil çalışmalarında tamamlayıcı bir role sahip olan ağız çalışmalarının önemi göz ardı edilemez.

Türk dillerindeki ağızlarla ilgili çalışmaların oldukça geç bir tarihte başladığı açık bir husustur. Bu minvalde, Zeynep Korkmaz’ın Osmanlı döneminde Türk diline yeterli önemin gösterilmediği, onun zaman zaman geri plana atıldığı yönündeki görüşü dikkate değerdir. Bunun nedeni ise Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısı gereği Türk milli kültür değerlerinin ve Türk dilinin geri plana itilmiş olmasıdır.

¹⁵ György Hazai, **Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü: Türk Dili Araştırmalarına Kısa Bir Giriş**, Türk Dili Kurumu Yay., Ankara, 2012, s. 97-110.

Milliyetçilik akımının Osmanlı İmparatorluğu'nda kendini hissettirmesiyle birlikte Türk dili, kültürü, tarihi hakkında da çalışmalar yapılmıştır. Ancak; Türk dili alanındaki çalışmalar, bir kültür davası ve özgün bir bilim kolu olarak ancak Cumhuriyet devrinde ön plana çıkarılmıştır. Bu duruma paralel olarak Türkiye'deki ağız araştırma ve çalışmaları da gecikmiş olarak başlamış olmakla birlikte başlıca ikiye ayrılmaktadır.¹⁶

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk derleme çalışmaları ve araştırmalar, XIX. yüzyılın ikinci yarısı olan 1867 yılına kadar götürülebilir. Ancak yaklaşık 75 yıllık bir dönemi içinde alan 1867- 1940 yılları arasındaki bu çalışmalar, daha çok doğu bilimcilerin ortaya koyduğu başlangıç niteliğindeki derleme ve değerlendirmelerdir. Bunları izleyen derleme ve araştırmalar ise 1940'lı yıllarda başlayıp günümüze kadar uzanan, genellikle, yerli bilim adamlarının yaptığı çalışmalardır.

2.2. Türkçenin Ağızları Tasnifi

Bilimsel anlamda Türkiye Türkçesi ağızları üzerine yapılan ilk çalışma Maksimov'un yayınlanan *Opit izsledovanij tjurdkih dialektov v Hudavendigare i Karamanii* (St. Petersburg) adlı eseridir. Maksimov'u takiben Ignác Kúnos 1896 yılında Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifini yapmıştır. Kúnos'un bu sınıflandırmasında çıktığı geziler oldukça önemli bir yere sahiptir. Buna ek olarak Wilhelm Radloff'un *Proben der Volksliteratur der türkischen Stämme* kaynak eserinin bir cildini Kúnos'un yaptığı derlemeler oluşturmaktadır. Anadolu'da derlenen ve *Proben* serisindeki sekizinci cilt, Ignác Kúnos'un 1885'ten sonra çıktığı geziler sırasında, çoğunluğu Konya- İzmir hattında, derlediği halk edebiyatı ürünlerini kapsamaktadır. Bu derlemeler halk edebiyatı ürünleri olmasının yanı sıra, yörenin ağız özelliklerini görme şansını da bize sunmaktadır.

Kúnos *Kisazsiai Török Dialektusairal* (Küçük Asya Türk Lehçeleri) adlı eserinde yaptığı tasnifte Ankara ağızı, Zeybekçe, Yörük ve Türkmen ağızlarının esas

¹⁶ Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Dil Özellikleri- Etnik Yapı Bağlantısı ve Beklentilerimiz" **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 25-30 Mart 2008, Türk Dil Kurumu yay., Ankara, 2009, s. 467-473.

Türk ağızlarını; diğerlerinin ise Türkleştirilmiş unsurların ağızlarını temsil ettiğini belirtir.¹⁷ Esas itibarı ile iki sınıfa topladığı ağızları ise yedi alt gruba ayırmaktadır.

1. İzmir ile Bursa arasında Zeybekçe
2. Kastamonu ağızı
3. Karadeniz'in doğu kıyılarına doğru Lazca
4. Harputça
5. Güneydoğu Anadolu'da Mersin ile Konya arasında Karamanlıca
6. Kızılırmak havzasında Ankara ağızı
7. Anadolu'da dağınık olarak yaşayan Yörük ve Türkmenler

Yerli araştırmacıların yaptığı tasniflere bakıldığında ise temel nitelikte, öncü bir çalışma olan Ahmet Caferoğlu'nun 1940- 1951 arasında dokuz cilt halinde çıkan *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme* yayımları Anadolu'daki ağız çalışmaları için atılmış önemli bir adım olmakta; ağızlar üzerine genel bir bakış edinmemizi sağlamaktadır. Caferoğlu *Anadolu Diyalektolojisine Dair Bir Deneme* (1946) adlı makalesinde Anadolu'dan topladığı malzemeye dayanarak Anadolu ağızlarını 9 gruba ayırmaktadır.

1. Doğu illeri ağızları (Kars, Elazığ, Van ve Civarı, Malatya) bölgesi
2. Erzurum, Trabzon, kısmen Rize ağızları bölgesi
3. Sivas, kısmen Tokat illeri ağızları bölgesi
4. Amasya, Çorum, Ankara, kısmen Yozgat ağızları bölgesi
5. Orta Anadolu (Kayseri başta olmak üzere) ağızları bölgesi
6. Gaziantep (ve kuzey sınır ağızları) bölgesi

¹⁷ Ahmet Buran, "Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, v. 6/ 1, s. 40-55.

7. Batı illeri ağızları (Eskişehir, Balıkesir, Manisa, İzmir, kısmen Afyon, Aydın ve Antalya'ya kadar) bölgesi

8. Konya ağız bölgesi

9. Kastamonu ağız bölgesi

Caferoğlu'nun tasnifinde Kúnos'ta olduğu gibi Rumeli ağızlarına yer verilmemiştir. Bunun aksine Piet Kral ve Tahsin Banguoğlu, Anadolu ağızları sınıflandırmasını yaparken Rumeli ağızlarını da bu tasnife dâhil etmektedir. P. Kral'ın tasnifi bilimsel bir çalışma olarak değerlendirilmese de Rumeli grubunu tasnife dâhil etmesi dikkate değerdir. Kral'ın tasnifi şu şekildedir:

1. Rumeli Grubu: Edirne

2. Marmara (hipotetik)

3. Batı Grubu: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla, Uşak

4. Merkez Grubu: Ankara, İçel, Kayseri, Kırşehir, Konya, Nevşehir, Niğde, Yozgat

a. Konya ve Niğde'de sapma

b. Kayseri, Kırşehir ve Yozgat'ta sapma

5. Amasya, Çankırı ve Çorum

a. Çankırı'da sapma

6. Sivas ve Tokat

7. Elazığ, Malatya ve Tunceli

a. Malatya'da sapma

8. Gaziantep, Hatay ve Kahramanmaraş

9. Doğu Grubu: Bitlis, Diyarbakır, Muş, Erzurum, Kars, Urfa ve Van

a. Diyarbakır ve Urfa'da sapma

b. Erzurum’da sapma

c. Kars’ta sapma

10. Erzincan

11. Batı Karadeniz Grubu: Bolu, Kastamonu ve Zonguldak

a. Bolu’da sapma

b. Zonguldak’ta sapma

12. Orta Karadeniz Grubu: Giresun, Ordu ve Samsun

a. Ordu’da sapma

b. Samsun’da sapma

13. Rize ve Trabzon

a. Rize’de sapma

14. Artvin¹⁸

Ağız tasnifinde, Piet Kral gibi, Rumeli’ye yer veren Tahsin Banguoğlu ağız konusuna *Türk Dili Grameri* adlı çalışmasında temas etmekte ve ağızların sınıflandırmasını yapmaktadır. Banguoğlu’nun değindiği gibi Oğuzların dili olan Batı Türkçesi Oğuzların, Moğol istilasını sebebiyle, batıya doğru göçmesinden sonra meydana gelmiştir. Azerbaycan, Anadolu ve sonradan Rumeli Oğuz boylarının vatani olmasıyla birlikte ve siyasi, coğrafi ayrılıklardan kaynaklı zaman içinde Batı Türkçesi de farklılaşarak Yeni Oğuz veya Batı Türk lehçelerinin ortaya çıktığı görülmektedir. Banguoğlu, birbirlerine yakın olan bu lehçeleri konuşanların birbiriyle kolaylıkla iletişim kurduğunu söylemekte ve bu lehçeleri şöyle sıralamaktadır:

1. Anadolu (ve Rumeli)

2. Azeri

¹⁸ Buran, *age.*, s. 40- 55.

3. Türkmen
4. Gagavuz
5. Kırım Kıtı

Banguoğlu Anadolu lehçesinin sınırlarını günümüz Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzölçümüyle belirlememekte; Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında, eski sınırlarımız içinde, dağılmış bir halde yaşayan Anadolu Türklerinin dillerini tasnife katmaktadır. Eski sınırlarımız içinde olup değerlendirmeye aldığı ülkeleri ise şöyle vermektedir: Romanya, Bulgaristan, Sırp Makedonya'sı, Batı Trakya, On iki Adalar, Kıbrıs, Suriye ve Irak. Verilen bilgilerle birlikte Anadolu lehçesini "kesin olmamakla beraber" 10 ağız grubuna ayırmıştır: Deliorman, Makedonya, İstanbul, Aydın, Karaman, Ankara, Kastamonu, Karadeniz, Harput, Erzurum. Banguoğlu Batı Türk lehçelerinin tasnifini yaparken Oğuzların göç edip yerleştikleri bölgeleri esas almakla birlikte Anadolu lehçesine ait ağızları da Türkiye'nin mevcut hudutlarıyla sınırlamamaktadır. Böylece Türkiye toprakları dışında yaşayan Türklerin ağızlarını da Anadolu ağızlarına dâhil ederek kendinden önceki araştırmacılardan daha geniş bir şablon oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra ağızların alt gruplarına değinmemektedir.¹⁹

György Hazai de *Türkiye Türkçesinin Dünü ve Bugünü: Türk Dili Araştırmalarına Kısa Bir Giriş* adlı çalışmasında Türkçenin Balkan veya Rumeli ağızlarına gelindiğinde dil sahası tarihinin de söz konusu olduğunu belirtmektedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun eski toprakları olan Balkanlarda çeşitli devletler kurulmuş olsa da bu devletlerde Türkler yaşamaya devam etmektedir. Bu yüzden Hazai, tarihsel bakış açısına ve Balkan Türkçesi ağız çalışmalarında önemli bir yere sahip olan Gyula Neméth'in Vidin ağızı üzerine yazdığı monografisine büyük bir önem atfetmektedir. Neméth'in meseleyi gerekli derinliğe inerek analiz ettiği sınıflandırma çalışması sayesinde, ağızların tarihi temel türleri konusu da ilk defa araştırmaların ilgi merkezine çekilmektedir. Neméth çalışmasında Batı Balkan ve Doğu Anadolu ağızları arasında bir benzerlik saptamakta; bu benzerliği Doğu

¹⁹ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 2007, s. 15-17.

Anadolulu halk gruplarının göçü ile açıklamakta; coğrafi bölgeler arasında göç ilişkileri de kurarak bunun Osmanlıların yerleştirme politikasının sonucu olduğunu ileri sürmektedir.²⁰

Ahmet Günşen de Anadolu ağızları tasnifinin tamamlanabilmesi için Rumeli ağızlarının da tasnife eklenmesi gerektiği görüşünü savunanlar arasındadır. Bu noktada Balkan Türklüğü kavramını kullanmakta ve bu kavramı şöyle tanımlamaktadır: Kuzeyden gelen Hazar, Peçenek, Uz, Kuman/ Kıpçak ve eski Bulgarlar ile esas itibarıyla güneyden gelen Osmanlı/ Oğuz Türklerinden oluşan Türk birliğidir. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğu Anadolu’da yaşayan Türkleri 14.yüzyılın ortalarından itibaren Balkanlara göç ettirerek orada iskân ettirmiştir. Dolasıyla dil için yeni bir yaşam alanı meydana geldiği için yeni bir ağız olan Balkan veya Rumeli ağızı oluşmuştur. Günşen, Rumeli ağızını Türklerin bu coğrafyada önce hâkim unsur sonra da azınlık olarak farklı tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturdukları ağız olarak ifade etmektedir. Bu yüzden Balkan Türk ağızlarının tasnifi işi bitmeden Türkiye Türkçesi ağızlarının tasnifi de tamamlanmış olmayacaktır.²¹

Coğrafi metoda uygun olarak hazırlanmış Dryga’nın da katıldığı diğer bir çalışmada ise ağızların genel mevcudiyetine göre coğrafi bölgeler tespit edilmiş ve oralarda alan araştırılması yapılmıştır. E.A. Grunina’nın 1998’de “Dünya dilleri, Türk Lehçeleri” ansiklopedisine hazırlamış olduğu modern Türkiye Türkçesi ağızlarının sınıflandırılmasında Anadolu ağızlarını 6 alt gruba ayırmaktadır.

1. Kuzey- Doğu grubu: Samsun’dan başlayarak Ordu, Giresun, Trabzon, Rize bölge merkezlerini de içermektedir.
2. Doğu grubu: Erzurum, Elazığ, Kars
3. Güney-Doğu grubu: Gaziantep, Adana, Antalya
4. Güney- Batı grubu: İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla

²⁰ Hazai, **age.**, s. 97-110.

²¹ Ahmet Günşen, “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Deneme” **Turkish Studies**, v. 7/4 2012, s. 119-129.

5. Orta Anadolu grubu: Afyon, Ankara, Sivas, Mersin, Konya

6. Kastamonu bölgesi: Zonguldak, Bartın, Kastamonu, Çankırı

Yine Grunina'ya göre, Rumeli ağızlarını (başka bir deyişle, Balkan Türk, ya da Avrupa Türk ağızları) Doğu (Doğu Trakya) ve Batı (Makedon) grubu olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilki olan Doğu Rumeli ağız grubu bugünlerde Türkiye Türkçesi dil standardının içindedir.²²

Leyla Karahan'a göre; Anadolu'da farklı ağızların varlığı, 11. Yüzyıldan itibaren Anadolu topraklarına göç eden Oğuz boylarının farklı ağız özelliklerine sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Birbirine yakınlık ve benzerlik gösteren ağız grupları, tarihi ve etnik yapı ile bağlantılı olarak Anadolu'nun belli bölgelerinde dağılım göstermektedir. Bu doğrultuda Anadolu ağızlarını ayırıcı bazı ses, şekil ve söz dizimi özelliklerine göre üç ana grup içinde toplamaktadır.²³

1. Doğu Grubu Ağızları

Doğu Grubu Ağızları: Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları)

Alt Gruplar

I. Grup: Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Bingöl, Siirt, Diyarbakır, Mardin, Hakkâri, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Palu, Karakoçan(Elazığ) ağızları

II. Grup: Kars (Ardahan, Posof hariç), Erzurum merkez, Aşkale, Ovacık, Narman, Pasinler, Horasan, Hınıs, Tekman, Karayazı, Erzincan merkez, Tercan, Çayırlı, Kemah, Refahiye, Gümüşhane ağızları

²² Iryna Dryga, "Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair" **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 25-30 Mart 2008, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009, s. 192- 202.

²³ Leyla Karahan, **Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2014, s. 1- 177.

III. Grup: Ardahan, Posof (Kars), Artvin merkez, Şavşat, Yusufeli, Ardanuç (Artvin), Oltu, Tortum,

Olur, Şenkaya, İspir (Erzurum) ağızları

IV. Grup: Kemaliye, İliç (Erzincan), Elazığ merkez, Keban, Baskil, Ağın, Harput (Elazığ) Tunceli ağızları

2. Kuzeydoğu Grubu Ağızları: Hopa, Borçka, Arhavi (Artvin), Rize ve Trabzon ağızları

Alt gruplar

I. Grup: Trabzon, Rize merkez, Kalkandere, İkizdere, Gündoğdu, Büyükköy ağızları

II. Grup: Çayeli, Çamlıhemşin, Pazar, Ardeşen, Fındıklı (Rize) ağızları

III. Grup: Arhavi, Hopa, Borçka, Kemalpaşa, Muratlı, Ortacalar, Göktaş, Camili, Meydancık, Ortaköy (Artvin) ağızları

Bu çalışmanın konusu olan Bursa- Boğazköy ağızı Karahan'ın tasnifi gereğince Batı grubu ağızlarından. Batı grubu Anadolu ağızları arasında en geniş alana sahip olmasıyla dikkat çekmektedir. Bu ağız bölgesinin sınırları kuzeydoğuda Giresun'dan başlamakta; Sivas, Malatya, Adıyaman, Halfeti ve Birecik de (Urfa) dâhil olmak üzere güneyde Suriye sınırına kadar uzanmaktadır. Bu bölgenin kuzeybatıdaki tabii sınırı ise Marmara Denizidir.

Karahan'ın tasnifine göre Batı Grubu ağızlarını diğer ağızlardan ayıran belli başlı özellikler şunlardır:

- 1) Bu ağızlarda ilerleyici benzeşme, gerileyici benzeşmeden daha kuvvetlidir. Bu sebeple tek şekilli birçok ek uyuma tabi olmuştur. (varıdı, yaparkın).
- 2) “è>i” değişmesi bütün Anadolu ağızlarında görülmekle beraber bu ağızlar kadar yoğun değildir. (virmek)
- 3) “r, l” ünsüzleri önündeki ünlü türemesi hadisesi, bu ağızlarda düzenli ve kurallıdır. (ilimon)
- 4) “k->g-, k->ğ-, ve t->d-“ değişmelerindeki yoğunluk da, bu ağızlarda fazladır. (geçi, gız, daş)
- 5) Arka ve orta damak ünsüzü “ñ”, korunmuştur.

6) Duyulan geçmiş zaman eki çok şekillidir (olmuş, gelmiş). (Karahan, 2014)

Batı Grubu'nu ise 9 alt ağız grubuna ayırmaktadır:

Alt Gruplar

I. Grup: Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Bursa, Çanakkale, Denizli, Eskişehir, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak ve Nallıhan (Ankara) ağızları

II. Grup: İzmit ve Sakarya ağızları

III. Grup: Bolu (Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık hariç), Zonguldak, Bartın, Kastamonu, (Tosya hariç), Ovacık, Eskipazar (Çankırı) ağızları

IV. Grup: Beypazarı, Çamlıdere, Kızılcahamam, Gündül, Ayaş (Ankara), Göynük, Mudurnu, Seben, Kıbrısçık (Bolu), Çankırı (Ovacık, Eskipazar ve Kızılırmak hariç)

V. Grup: Sinop (Boyabat hariç), Samsun (Havza, Ladik hariç), Ordu (Mesudiye hariç), Giresun (Alucra ve Şebinkarahisar hariç), Şalpaazarı (Trabzon) ağızları

VI. Grup: Havza, Ladik (Samsun), Amasya, Tokat, Sivas (Şarkışla ve Gemerek hariç), Mesudiye (Ordu), Şebinkarahisar, Alucra (Giresun), Malatya merkez, Hekimhan, Arapkir ağızları

VII. Grup: Tarsus (İçel), Ereğli, Konya merkez ilçesinin bazı yöreleri, Adana, Hatay, Kahramanmaraş, Gaziantep, Adıyaman, Darendе, Akçadağ, Doğanşehir (Malatya), Birecik, Halfeti (Urfa) ağızları

VIII. Grup: Ankara merkez, Haymana, Bâlâ, Şereflikoçhisar, Çubuk, Kırıkkale, Keskin, Kalecik, Kızılırmak, (Çankırı), Çorum merkez ilçesi ile güneyindeki ilçeler, Kırşehir, Nevşehir, Niğde, Kayseri, Şarkışla, Gemerek (Sivas), Yozgat ağızları

IX. Grup: Konya (merkez ilçenin bazı yöreleri ve Ereğli hariç), İçel (Tarsus hariç) ağızları (Karahan, 2014)

Karahan, Bursa ağızını bu gruplar arasında 1. gruba dâhil etmektedir. Bursa ile birlikte aynı grupta Afyon, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Burdur, Çanakkale,

Manisa, Muğla, Uşak, Eskişehir, Denizli, Isparta ve Nallıhan (Ankara) ağızları da yer almaktadır.

İkinci derecedeki alt grupları ise 4 grupta sınıflamaktadır.

1. Afyon, Eskişehir, Uşak, Nallıhan ağızları
2. Çanakkale, Balıkesir, Bursa, Bilecik ağızları
3. Aydın, Burdur, Denizli, Isparta, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla ağızları
4. Antalya ağızı²⁴

Karahan, Rumeli ağızlarını Anadolu ağızları arasına almamaktadır. Bunun yanı sıra “Anadolu ağızları, doğuda Azerbaycan, güneyde Irak Türkmenleri ve kuzeybatıda Rumeli ağızları ile bağlantılı” olduğunu belirtmektedir.²⁵

²⁴ Karahan, **age.**, s. 1- 177.

²⁵ Karahan, **age.**, s. 180.

2.3. Eski Türkçe

Türkçenin belgelere dayalı takip edilen ilk devresi için kullanılan terim “Eski Türkçe”dir. Tarih olarak milattan sonra VI- XI. yüzyıllar arası kabul edilmektedir. “Türkçenin ondan sonraki çeşitli gelişmelerinin kaynağı hep bu devreye çıkmakla, bugün geniş sahalarda ayrı kollara ayrılmış bulunan Türkçenin bütün şekillerinin menşei bu devrede bulunmakta, kısacası, Türkçenin bütün yapısı bu devre ile izah edilebilmektedir.”²⁶ Eski Türkçe tabiri Türkçenin İslamiyet öncesi dönemi için kullanılmaktadır. Türkologlar bu devreyi iki bölüme ayırmaktadır: Köktürk ve Uygur. Köktürklerden kalmış olan Bilge Kagan, Kül Tigin ve Tonyukuk yazıtları dilin gramer yapısını ve gelişimini anlamak adına önemli bir yere sahiptir. Eski Türkçe döneminin Köktürk Yazıtları'ndan sonraki yazılı ürünleri Uygur Türkçesi eserleridir. Uygur Türkçesinde Mani ve Budist inancını ifade edip Türkçe sözcükler kullanılmaya devam ederken Köktürkçe döneminin devamı olan ses ve biçim özellikleri görülmektedir.

Eski Türkçe cümle örneklerini incelemek adına şu eserler önemli kaynaklar arasında yer almaktadır: Köktürk harfli yazıtlar (*Kültigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Moyun Çur, Küli Çor, Ongi Yazıtları*), *Prens Kalyanamkara Papamkara Hikâyesi, Altun Yaruk III. Kitap*, F. W. K. Müller tarafından başlanmışken, ölümünden sonra Dr. A. von Gabain tarafından tamamlanıp 1931' de bastırılan *Uigurica IV (Uygurca Üç Hikâye), Kuanşi İm Pusar*.

Karahanlı dönemini ise çeşitli sebeplerden dolayı bu devreye dâhil edilmemektedir. Bu dönemin Eski Türkçe devresinde yer almamasının nedenleri arasında İslamiyet ile birlikte dilde yeni kelime hazinesinin oluşmaya başlaması ve dilin içyapısında fonolojik ve morfolojik açıdan değişmelerin görülmüş olması bulunmaktadır. Bu dönem için önemli olan diğer bir detay da edebiyat geleneğinin değişmiş olmasıdır. Biz de bu nedenlere dayanarak Eski Türkçe devrini Köktürk dönemi yazıtları ve Uygur dönemi metinleriyle sınırlı tutarak incelememizi belirlenen alan içerisinde yapmış bulunmaktayız.

²⁶ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul, 1999, s.13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ ÜZERİNE MORFOSENTAKTİK ÖZELLİKLER

“Söz dizimi bilgisinin araştırdığı temel konular, söz dizimini oluşturan sözlerin bağlanma biçimleri ile söz öbeği ve cümle türleridir.”²⁷ Cümle yapılarını ve türlerini inceleyebilmek adına kelime gruplarının tahlili; kelime gruplarının tasnifi içinse kelimelerin birbiriyle olan anlamsal ve yapısal ilişkisi ortaya konmalıdır.

Türkçe sondan eklemeli bir dil olduğu için ekler sistemi geniş ve düzenli kurallar üzerinden ilerlemektedir. Kelime sonlarına getirilen eklerle birlikte cümle içindeki kelimeler ve kelime grupları belirli bir sıraya göre düzenlenir.

“Nesnelerin ve hareketlerin çeşitli durumlarını, bağlantılarını, münasebetlerini ifade etmek için kök ve gövdeler çeşitli şekillere girmek zorundadır.”²⁸ Bu bağlantıyı sağlayacak unsurlar ise çekim ekleridir. Çekim ekleri hem eylem hem ad kök ve gövdesine geldiği için kullanım alanları geniştir. Bununla birlikte ad ve eylemlere getirilen ekler farklı eklerdir. Bu kökler “Türkçede başlangıçtan beri daima ayrı ayrı var olagelmışlerdir.”²⁹

Banguoğlu, ad çekimi eklerinin aslında adlara ve zamirlere gelen yapılar olmasına rağmen dilimizde sıfat, zarf gibi eylemler dışında başka kelime sınıfları da ad yerini tuttuklarında adçekimi ekleri aldıkları için daha geniş anlamda ad halleri ve ad çekimi terimlerini de kullanmaktadır.³⁰ Ad çekim eklerini iç çekim halleri ve dış çekim halleri olmak üzere iki bölüme ayırmaktadır. İç çekim ekleri ismin hal eklerini içermektedir. Dış çekim ekleri ise vasıta, eşitlik gibi eklerden oluşmaktadır.

Eylem, eylem tabanının taşıdığı kavramdan veya kavramlardan başka aldığı ekler sayesinde de çeşitli kavramlara sahip olur. Çekimli eylemin iki şartı

²⁷ Günay Karaağaç, *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit yay., İstanbul, 2012, s. 50.

²⁸ Ergin, *age.*, s. 124.

²⁹ Ergin, *age.*, s. 126.

³⁰ Banguoğlu, *age.*, s. 326.

bulunmaktadır: Zaman ve kişi. Eylem tabanlarına bu eklerin farklı şekillerini getirip yargı bildiren eylem örneklerine eylem çekimi denmektedir.³¹

Sonuç olarak cümle içindeki kelime gruplarının ve kelimelerin birbiriyle ilişkisini belirleyen çekim ekleri şunlardır: Ad çekim ekleri ve eylem çekim ekleri.

Çekim ekleri bir tek çeşit olmadığı gibi isim ve fiil çekiminde görülen çekim ekleri de birer çeşit değildir. İsimlerin de fiillerin de çeşitli çekim ekleri vardır. Çünkü, ad veya eylem olsun, bir kök veya gövdenin yalnız bir çeşit durumu, yalnız bir çeşit münasebeti değil, çeşitli durumları, çeşit çeşit münasebetleri vardır. Kök ve gövde bu çeşit çeşit münasebetler, bu türlü türlü bağlantılar, bu ayrı ayrı durumlar için çeşit çeşit şekillere girer.³²

3.1. Ad Çekimi

Dil kullanımında, varlık ile varlık (söz öbeği) veya varlık ile eylem (cümle) yapılarındaki ilişkilerin adlarına ad çekimi diyoruz.³³ Boğazköy ağzındaki ad çekim ekleri kullanımları aşağıdaki gibidir:

3.1.1. Çokluk Eki

Türkçede ad kök ve gövdeleri teklik ifade ederler. Çokluk ifade etmeleri için kök ve gövdelere çokluk eki getirilir. Demek ki Türkçede kök ve gövdelerin çekimsiz olan normal şekilleri teklik ifade ederler. Bunların çokluk ifade etmesi için çokluk eki almak suretiyle çekimli şekle sokulması gerekir.³⁴

Çokluk eki eklendiği ad ile diğer sözcükler arasında bağlantı kurmaz yani sözler arasında bağlar kuran bir ek değildir. Türkçede çokluk eki eskiden beri *+lar/ +ler'dir*.³⁵

Boğazköy ağzında genelde ekin /r / sesi düşmüş; ünlüsü ise açık /e/ sesine dönmüştür. *+lAr> +lā, +lā* değişimi görülmektedir.

böle *guyruklānı* böle bōraya gōyuyalādı. (1/ 15)

³¹ Banguoğlu, **age.**, s. 441.

³² Ergin, **age.**, s. 126.

³³ Karaağaç, **age.**, s. 72.

³⁴ Ergin, **age.**, s. 127.

³⁵ Karaağaç, **age.**, s. 72.

öretmenlā ille okusun deye çok zorladılā ama ō zamanlā *gızlā* böle okumayodu.
(2/25)

ğıylāda şimdi *sobalā*. (3/ 40)

çok ekādık çünkü *yerlāmiz* bizim köv altı oldu u için. (4/ 24)

ğarlā sana gelir. *adamlā* orda ğalır. (5/ 20)

maşalalā yanādı. (6/ 61)

3.1.2. İyelik Çekimi

Türkçe, yazılı devirlerden önce ekleşmiş olan ilgi çekimi eki öğeleri yanında, yine yazılı devirler öncesinde zamirlerden ortaya çıkan iyelik eklerini de kelime ilişkilendirmelerinde kullanmaktadır. Türkçenin ilişkilendirilme öbekleri oldukça zengin bir çeşitlilik gösterir: 1. İsim tamlaması öbekleri, 2. İyelik öbekleri, 3. İlgi hali öbekleri.³⁶

Türkçede iyelik kategorisi çekimlidir. Sahiplik ifadesi için adlara iyelik gösteren çekim ekleri getirilir. Türkçede tabiî olan unsur tabiî olduğu unsurdan önce geldiği için, sahiplik ekleri de ismi kendisine tabiî olan unsura bağladıklarından bu eklerin isimle münasebetini kurdukları kelime isimden önce gelir. Türkçede sahiplik ekleri şahıslara göre ayrı ayrı şekillerde olup adlar iyelik kategorisi için geniş bir ekler sistemine sahiptir. Demek ki Türkçede iyelik kategorisi de adın bir çekim şekli ile ifade edilir. Bu şeklin çekim ekleri de iyelik ekleri'dir.³⁷

İyelik, varlığın kişiye veya bir başka varlığa bağlı ve ait oluşudur.

ah *benim gülüm* dādi para ilāzim dādi. (1/ 131)

sı ıra ğatıyadık *hayvanlāmızı*. (1/ 28)

evin altında *bıçkınız* var ıdı. (1/ 152)

ölcēn *aqlına* gelmez. (3/ 75)

³⁶ Karaağaç, **age.**, s. 75.

³⁷ Ergin, **age.**, s. 169.

bi duvā vādı *aramızda*. (3/ 32)

çocuqlamlan iyiyiz. (4/ 21)

mercimeyimiz de pek çok. (4/ 31)

ā *hısımın* mı deylā bi de. (5/ 34)

suyunu gōyon geçircen kevgirden. (5/ 149)

önceden *benim anam* bak ceviz helvası yapādı. (6/ 1)

ben istāsem alcām *senin gızını*. (6/ 114)

kenara ateş yakāladı bi de *önun ışı ı*. (6/ 65)

e biz de el öpmā gidince bi de *elimizā* gucaman babam rāmetlik şış yapādı çocuu uukan. (6/ 51)

3.1.3. Hal Çekimi Ekleri

Türkçede hal ekleri çekimlidir. Bu çekimler hâl çekim ekleri ile yapılır ki asıl ad çekim ekleri bu hâl ekleridir. Demek ki adın bir çekim şekli de kendisine tabî olmayan unsurlarla bir münasebet ifade eder ve bu şeklin çekim ekleri hal ekleridir.³⁸

Yalın hal

Yalın hal Türkçede eksizdir ve niteleme özelliği taşımaktadır. Türkçenin bütün nitelendirme öbekleri, yalın hal çekimiyle yapılmaktadır.³⁹

bosdan ekileyodu ama yîcek ğadan. (1/ 51)

ğali birca ız da bi *māni* söylādi. (2/ 55)

öndan sōna iştā *āşam* oluyodu. (3/ 6)

sabalen ğalkdık hepsimiz hiç *çocuk* görmemişiz gibi. (4/ 40)

çarşanba günleri *dañışığ* dökülürdü, *dañışığ* denirdi. (5/ 24)

evelden *et* toplanır. (6/ 50)

evelkilā hepsi *masal* oldu. (6/ 85)

İlgi Hali +n/ +en/ +ın/ +in/ +un/ +ün/ +nın/ +nin/ +nun/ +nün

Bir ad, diğer bir ada ilgi çekimi ekiyle bağlanır.

mamuralan çeşmesi var ıdı ilālāde. (1/ 38)

çölme *en* içine ğordun yūsüyü. (2/ 58)

giddik mercimek otuna elimin ğinasınnan saçımın telinnen. (4/ 34)

rāmetlik deli fadime işeyin fadime yengemin ğayınnası. (1/ 9)

³⁸ Ergin, *age.*, s. 169.

³⁹ Karaağaç., *age.*, s. 78. Niteleme örnekleri için bk. Sıfat Tamlaması Grubu

evin altında bıçkınız var ıdı. (1/ 152)

gāli unun işeyi de çīlī de gideyo. (6/ 30)

ò zaman kövün belirli yālānde beş altı hamam var ıdı ama adı hamam. (5/ 162)

sobanın içinde gızardıyoduğ. (3/ 103)

işeyin fāmīnin tarlanın üsdündä çeşme var ıdı. (1/ 38)

yengem dedi valla gızım telini donunun içine soğ dedi bana mecbur gitcez tarlaya dedi. (4/ 32)

köprünün altında yatıyadı hayvanlā. (1/ 32)

Belirtme Hali +ı/ +i/ +u/ +ü

Belirtme hali, bir ismin, geçişli eyleme bağlanarak, hareketten etkilenen varlık konumunu kazanması halidir. Bu haldeki bir isim, cümle içerisinde nesne diye adlandırılır. İsmi bu hali, kullanıma ve anlama göre bazen eksiz, bazen ekli olabilir.⁴⁰

cuma günü oldu muydu cuma saati işlāni bırakırlādı, oynamā çıkālādı aralıya. (2/ 66)

dakı olur, gelini orta yērā otutdurulā. (5/40)

hā damatları bataklıyolar ıdı pazar günü. (6/70)

gālik bu duvarı aldık oraya göduğ. (3/ 26)

sobayı gurādık. (3/ 38)

unu elāriz mayayı tutarız. (6/ 45)

onu şöle şöle ò yanna bu yanna yapıyom. (6/ 17)

bütün göca kövü gezādiñ ta uğ toplādın. (2/ 13)

dişiyā vāmezlā südünü kesiyā deye vāmezlā. (1/ 123)

⁴⁰ Karaağaç, **age.**, s. 79.

Yaklaşma Hali +a/ +e

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin yöneldiği veya yaklaştığı varlığın adı, yaklaşma çekimine girer.⁴¹

h̄ada öndan s̄ona işe devam. (3/ 86)

şimdi gine ölä de dışādan oldu mu olan evine biniyo.(5/ 23)

ziniye döküyom önu kendi ya ı sate dibini yālāyo dökünce. (6/ 16)

önceden yabana vāmek yo umuş. (5/ 186)

köprü başına almā gidālādi davullālan gelen misafirleri. (5/ 16)

āşemleyn satı boraya indin mi herkeş evine gideyodu. (1/ 33)

Tarlaya gidāken binādim. (5/ 130)

Bulunma Hali +da/ +de

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleştiği yer ve zamanın adı, bulunma çekimine girer.

koçukövde ça uşkövde vā tütün. (1/ 64)

saçlā arkamda temelli. (4/ 27)

düz yālāde kosaynan biçiyolādı adamlā ama bayır bacanak yālāde el ora ınnan yapıyalādı. (1/ 8)

biz dü ünü atmış altıda yaptık. (5/ 109)

geceyi yüzlende uyumazdık. (2/ 20)

bizim günümüzde beşden çıkılıyadı yavrum. (2/ 24)

faķirli ĭm geride ğaldı. (4/ 18)

⁴¹ Karaağaç, **age.**, s. 84.

Bulunma hal eki ile iyelik eki arasındaki zamir n'sinin düştüğü yapı da, bu ağızda görülmüştür.

annengilin günüde çok galabalı ıdı. (2/ 63)

Uzaklaşma Hali +dan/ +den

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gösterdiği hareketin kendinden uzaklaştığını bildirmek için, uzaklaşılan varlığın adı, uzaklaşma halinde bulunur.⁴²

āşamdan mayayı tutāsın. (6/ 45)

sapından iki gişi oturusun garşılıklı çekēsın onu. (6/ 127)

çok bişiya topraından heralda. (4/ 23)

evelden saçından yapıyolar ıdıla. (1/ 149)

bubamgilden önce hemen harmanı yıadı savır ıdı gödu. (1/ 143)

sündürme desen bi uçdan bi uca. (2/ 35)

şindi mesela bana süpürtüden el öpmā geldilā. (6/ 152)

köve sizden alıp bize getiriyolā ōlā çeniz. (5/ 5)

evelden gıd ıdı yo udu de öle de. (6/ 54)

Vasıta Hali +nan/ +nen

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin bir varlığın aracılığı ile ve onun ifade ettiği zamanda yapıldığını göstermek için isim, vasıta çekimine girer. Bu hal çekimi, hem edatlı hem eklidir.⁴³

düz yālāde kosaynan biçiyolādı adamlā ama bayır bacanak yālāde el ora innan yapıyalādı. (1/ 8)

goca goca sopananan dövüyoduk önları. (1/ 109)

⁴² Karaağaç, **age.**, s. 88.

⁴³ Karaağaç, **age.**, s. 91.

ēsiranınan tıx tıx tıx da ıdırsın ufağ ufağ şölä şölä olur, güzel olur. (3/ 97)

mercimeyi düveninen çıkāmazlā. (1/ 19)

bak bıyıklan gülsümnen de işik yapıyodum. (1/ 40)

geceyi sabaha gadā türküynen maninen geçiridik tütün ırāken. (2/ 21)

yāsıldırdık mesela peynirinen cevizinen dadlıynan yirdik. (3/ 100)

Vasıta ekinin –n, -ın/ -in/ -un/ -ün, kullanımdan düşmüş ve kalıplaşmış hali Boğazköy ağzında birkaç örnekte görülmektedir.

böle yayın yapıldak. (2/ 42)

ğışın donduruya yazın yakıya. (5/ 64)

sabaleyn ğalkınca ilk önce işin lambanın camını silcén, ğazını ğoycan, āşemleyn önu yakıcan mecbur. (5/ 105)

sabalen ğalkdıķ hepsimiz hiç çocuk görmemişiz gibi. (4/ 39)

öndan sōna maya geldi mi sabānen ğalkınca da mayayınan ılık suynan yu urusun.

(6/ 45)

Eşitlik Eki

Söz öbeklerinde ve cümlede eylemin nasıl ve ne şekilde olduğunu veya yapıldığını, eylemin oluş veya yapılış tarzını ifade etmek için isim eşitlik haline girer.⁴⁴

ğarıyon güzelce nişasta helvasını. (3/ 95)

dörd dene işeyine de gerdirdin mi gözelce oturūdun içinde. (5/ 135)

öndan sōna maya geldi mi sabānen ğalkınca da mayayınan ılık suynan yu urusun. geldi miydi yenden ekmek gözelenem önu. (6/ 45)

⁴⁴ Karaağaç, **age.**, s. 93.

dadını da kendi *garerimce* görüm ben. (6/ 11)

Yön Hali

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin belli bir yönde yapıldığını göstermek için isim yön gösterme çekimine girer. Yön ekleri, ismi eyleme bağlayan eklerdendir.⁴⁵

önda *dışarı* giden *yo* udu Zıtân. (5/ 5)

ğazanlâlan su ısınyō, *içeri* götürüyön. (5/ 167)

biz çıktuktan kere *aşara* indilâ iştä ö zamanlâ. bi sene sōna *aşara* indilâ. (2/ 30)

dışādan suyu getirceklâ dökceklâ hana batakladıysa bata ı çıkcaķ. (5/ 165)

Sebep Hali

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin hangi nedenle gerçekleştiğini göstermek için o nedenin adı olan söz, sebep çekimine girer.⁴⁶

Türkiye Türkçesi yazı dilinde için/ üçün/ uçun yerine dolayı, ötürü, için, üzere, diye edatları da kullanılsa da Boğazköy ağzında sebep halini belirtmek adına sadece için edatı kullanılmaktadır.

gelin inince nikā yāmadılā bana onun *için* bilmeyom. (5/ 181)

yatılık ğaldı ı *için* çarşamba günü hısım akraba, ğonu ğomşuya pilav dökülüyo.

(5/ 36)

Benzerlik Hali

Söz öbeklerinde ve cümlelerde varlığın başka bir varlığa, eylemin gerçekleşme biçiminin başka eylemlere benzediğini göstermek için, benzerliğin adı olan söz, benzerlik çekimine sokulur.⁴⁷

⁴⁵ Karaağaç, **age.**, s. 95.

⁴⁶ Karaağaç, **age.**, s.96.

⁴⁷ Karaağaç, **age.**, s. 99.

içine iki dene *ta uk tüne i gibi* a aç. (5/ 164)

şinci dözer giriveriya *mis gibi* çıkarıya. (1/ 146)

şimdiki gibi ğızlā böyle ba ırıldı. (2/ 12)

dünya ğadan tarla başına *varılcağ gibi* de il. (1/ 63)

bi göz ğoca *yayla gibi* ev idi.(2/ 36

hepcini yapıyoduğ onlan. aydını buydeyi *şimdiki gibi* böyle arabalā işeylā mi var ıdı.
(2/42)

Sınırlama Hali

Söz öbeklerinde ve cümlelerde eylemin gerçekleşmesinin sınırlı oluşunu göstermek için, sınırın adı olan söz, sınırlama çekimine sokulur. Sınırlama çekimi, Türkçenin her zamanında çekim edatlarıyla yapılmıştır.⁴⁸

yenden bi da a ğaynadıyon. *katılana ğadan* ğıvama *gelene ğadan*. (5/ 139)

ö zaman ne bilem *sabālara ğadan* tütün ğırıyoduĸ. (3/ 60)

düvenlēlen dönā dönā *āşama ğadan* eridiyoz. (1/ 5)

saba a ğadā türkū mani yıkılırdı. (2/ 14)

beşe ğadā giddim. (3/ 123)

ğocaman arkasında bi tel *bu ğadā* tel arkasında. (6/ 92)

Sınırlama çekimi edatlarla yapılıyor olsa da, yaklaşma ve uzaklaşma halleri ve çekimleri hep işin içindedir.⁴⁹

3.2. Eylem Çekimi

Bir yapma ya da olmanın en temel nitelikleri, yapan veya olan, zaman, yer, biçim, vb. gibi özelliklerdir. Eylemlerin, yapma ve olmaların daha başka nitelikleri de vardır; ama kişiye ve zamana veya kişiye ve biçime bağlanmamış, yani öznesi ile zamanı veya öznesi ile şekli açıklanmamış bir olay nitelemesine rastlanmaz, yani cümle gerçekleşmez.⁵⁰ Yargının oluşabilmesi için eylemin kişiye, zamana bağlanmış olması gerekmektedir.

Eylem çekimi dillerde eklerle veya kökteki şekil değişiklikleri ile yapılır. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede yalnız ekli fiil çekimi vardır.⁵¹ Yani fiil kök ve gövdelerine fiil çekim ekleri getirilerek çekimli şekiller oluşturulur.

⁴⁸ Karaağaç, **age.**, s. 101.

⁴⁹ Karaağaç, **age.**, s. 103.

⁵⁰ Karaağaç, **age.**, s. 103.

⁵¹ Ergin, **age.**, s. 174.

İsim ve fiil kök ve gövdeleri gibi bu kök ve gövdelere getirilen çekim ekleri de Türkçede başlangıçtan beri daima ayrı ayrı var olagelmışlerdir.⁵² Eylem çekimleri şahıs, zaman ve şekil eklerinden oluşmaktadır.

⁵² Ergin, **age.**, s. 163.

3.2.1. Şahıs Ekleri

Şahıs ekleri cümlede özneyi işaret etmektedir. Türkçede çekimli bir fiilde zaman eki dışında eylemin şahıs ve sayı öğelerini gösteren eklere denilmektedir.

1. Teklik şahıs eki: -(X)m

şimdi ben yānılık bi çok *ayırdım ayırdım gödüm* tencereye. (1/ 43)

şinci valla çay *demleyom* bi işey ğaşıyı *goyuyom* iki bardak *içeyom* ğalanı dök.(3/ 103)

şindi bi gözünü *alırım* bu yanna *görüm*. (6/ 9)

ıslatmışım yıkayamadım. (3/ 64)

getimem yō ne *götücem* siz arkada napcānız? (1/81)

ne *bilem* evelkilā başka başka da a. (6/ 142)

ħarman attā *bakam* sıtına sıır *bakam*. (2/ 42)

yav dedi bizimkilā dedi insan bi ğıymık ayırır borda *dadam* bari dedi irāmetlik.
(3/ 46)

2. Teklik şahıs eki: -n, -sın

çölme en içine *ğordun* yūsüyü. (2/ 58)

ses olmayınca dümbele i *çalmayon*. hem *çalıyon* hem *söyleyon*. (5/ 85)

hep kövüne *veriyomuşun*. (5/ 186)

mecburu *ödeycen* de işik oldu mu. (3/ 75)

unu *ğorsun* suyu *ğorsun*, *ğarıştırısın* *ğarıştırısın* *ğarıştırısın* güzel olur.

(3/ 115)

gece *derlēsın toplāsın* millet gelir. (6/ 120)

sen *ünlāsın* ben *ünlārim*. (6/ 147)

ça uşkövlülā geldi mi alıp *götürūsün* hiç *bakmassın* ev sa abına. (5/ 28)

3. Teklik şahıs eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Boğazköy ağzında da yoktur.

1. Çokluk şahıs eki: -k, -z

sı ıra *gatiyadık* hayvanlāmızı. (1/ 28)

sabalen *galkdık* hepsimiz hiç çocuk görmemiş gibi. (4/ 39)

hele o gündöndü dōmeleri valla āşama ğadan ğolumuz ğanadımız *ġaliyoduk* kelleleri *dövücez* deye ħarmanlāda. (1/ 110)

evelden biz hoşmelimi *biliyoz* ceviz helvasını *biliyoz*. (3/ 82)

eveldendi şimdi *yapamayoz* ğalik. (3/ 98)

unu *elārız* mayayı tutarız. (6/ 45)

hoşaf *deyoz* biz. (5/ 66)

2. Çokluk şahıs eki: -nız

helva mı *ġāradınız*. (5/ 116)

uyursanız uyuyaġalırız dedi, gelmeyem. (3/ 52)

3. Çokluk şahıs eki: -lar, -lā, -lā

3. Çokluk şahıs eki olan -lAr ekinde /r/ sesi düşmüş; ünlüsü ise genelde uzamıştır.

dāsin domata tarlasına *gitmişlā*, tütün *gırmışlā*, susam *yolmuşlā*, burçak *yolmuşlā*.

(1/ 121)

şimdi mesela ça uşkövden *gelceklā* ğaya başından şantiyālen oldu u yerdā. (5/ 18)

çenizi önceden çarşanba günü *asıyolar ıdı*. (5/ 4)

kenkendilāne *gelemeyolar ıdı*. (5/ 21)

hemen ciyālāni *çıkarıyolar ıdı*, *veriyolar ıdı*, gavırıyoduk. (3/ 88)

hā damatları *bataklıyolar ıdı* pazar günü. (6/ 70)

önla el ora ınnan *gidālādi* ben onu bilmeyodum. (1/ 10)

gelini *yıkālādı süslālādi*. (2/ 5)

Eylemin, birleşik zamanlı bir eylemde bütün zaman eklerinin ardından 3. çokluk şahıs ekini tekrar aldığı örnekler de görülmektedir.

guca guca arabalara deste *sarıyalar ıdı*, harmanı *goyuyalar ıdıla*. (1/ 4)

susamları yoluyoduk bi de şöle bā *bālayolar ıdıla*. (1/ 14)

3.Çokluk ekinin düştüğü de görülmektedir.

şimdiki gibi gızlā böle *ba ırdı*. (2/ 12)

3.2.2. Zaman Çekimleri

Bu ekler eylemi yüklem yapan eklerdir. “Eylemin gerçekleşme biçimi, cümlelerde, zaman çekimli yüklem ve zarflarla ifade edilir.”⁵³

⁵³ Karaağaç, **age.**, s. 107.

3.2.2.1. Geniş Zaman Eki

Geniş zamanın genel eki –r’ dir. Boğazköy ağzında ise /r/ sesi çoğunlukla düşmüş; /r/ sesinden önce ünlü varsa o ünlü de uzamıştır.⁵⁴

yāsıldırđık mesela peynirinen cevizinen dadlıynan *yirdik*. (3/ 100)

davullālā çeniz *gidā* pazar gün. (5/ 6)

ē işte cumartesi gün dü ün pazar gün gelin alma *bitādi*. (2/ 6)

unu *ğorsun* suyu *ğorsun*, *ğarıştırısın* *ğarıştırısın* *ğarıştırısın* güzel olur. *çıkarsın* ğalik ceviznen *yapāsın*. böyle şey gibi badem ezmesi gibi *kesāsin*. (3/ 115)

Olumsuzluk eki aldığında ise Türkiye Türkçesiyle uyum içindedir.

gitmem dedi ya nası olsa ben üryamda dāhi sövüyom dedi *gitmem* dedi ğaynatam rāmetlik. (3/ 48)

zate *yapamazlā* şimdi be. (6/ 149)

mercimeyi düveninen *çıkāmazlā*. (1/ 19)

3. 2.2.2. Şimdiki Zaman Eki

Şimdiki zaman ekindeki /-r/ sesi düşmektedir. Bununla birlikte şimdiki zaman ekinin geldiği ad soylu eylemin (isim+ lA) son ünlüsünde daralma görülmemektedir.⁵⁵

şimdi torunnam *okuyo* ikisi dā. (4/ 20)

deyo çavuş köv sende mesela misal *vereyom* hamzabeylilā sende, okuflulā sizde olcağ. (5/ 37)

ezan oluyo anca *geçiriyon*. (5/ 148)

onu tepside güzelce bōlā *düzleyom* eşit her tarafına. (6/ 9)

şinci valla çay *demleyom* bi işey ğaşıyı *goyuyom* iki bardağ *içeyom* ğalanı dök. (3/ 103)

“-yor” eki “-yo” şekli ile birlikte “-ya” şeklini de almaktadır.

⁵⁴ Örnekler için bk. Basit Çekimli Eylemler

⁵⁵ Örnekler için bk. Basit Çekimli Eylemler

çok *bişiya* topra ından heralda. (4/ 24)

işte sana bu kövü veriyoz, öna ö veriyoz kövü yatılıkdan geliya insan ö zaman araba yok. (5/ 26)

şimdikilā *yaḳıya* yazın. ğışın *donduruya* yazın *yaḳıya*. (5/ 64)

bilmeyom ama girmedik ḥāne yoktur. (6/ 138)

şinci bişey yok. *yāmayoz*. (3/ 106)

3.2.2.3. Görülen Geçmiş Zaman Eki

Görülen geçmiş zaman ekinde ise dikkat çeken unsur ekin ünsüzünde d~ t değişiminin tek taraflı olup; görülen geçmiş zaman eki her zaman ötümlü olan /d/ ünsüzüyle kullanılmaktadır. Morfolojik olarak Oğuz Türkçesinin özelliğini taşımaktadır.⁵⁶

işeye *gıtdik*. ne burçak mı *yolduk* allem örda. (1/ 44)

valla göca tarlayı *yıdik çıkdık*. (1/ 49)

unca ız temelli duvak gün işeye *gıtdi*, susam yolma *götdülā* önu yampirinin düzüne hem yayan. (2/ 18)

Olumsuzluk için genelde olduğu gibi -me, -ma eki kullanılmaktadır.

beni hiç annem *gezdirmedi* öle. (5/ 52)

dörd dene dü ün oldu hiçbirinde de geçim *sālamadı*. (5/ 78)

eski günlā olmadı *ğalmadı* be. (3/ 21)

3.2.2.4. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Öğrenilen geçmiş zaman eki “-mİş” ekidir. Farklı bir kullanım görülmemektedir.⁵⁷

⁵⁶ Örnekler için bk. Basit Çekimli Eylemler

⁵⁷ Örnekler için bk. Basit Çekimli Eylemler

bubam topunan ğumaş *almış gelmiş*. (4/ 42)

kökleyä kökleyä *bitirmişlā*. sōnā yasak *etmişlā* işdā. (5/ 98)

bi kere şu kövde girmedik hāne *ğalmamıştır*. (6/ 136)

3.2.2.5 Gelecek Zaman Eki

Gelecek zaman eki olan -AcAk ekinin şahıs ekleriyle birlikte çeşitli varyantları oluşmaktadır.⁵⁸

sormadılā bile me_{ir} ne *anlācam* ben ö zaman. (5/ 182)

sen de benim gelin olurқан sen de bana *yapıcan*. (5/ 55)

feneri nerden *bulcan*? (5/ 102)

getimeycem ğa niye. borda genç adam geliken ben nāmā *gelicem geticem* teneke.

(1/ 82)

çarşıdan *beklemecen*. (3/ 88)

3.2.3. Şekil Çekimleri

İncelenen metinlerde şekil çekimlerinden emir kipi ve gereklilik kipinin kullanımına rastlanmazken şart kipi ve istek kipinin örneklerini görmekteyiz.

⁵⁸ Örnekler için bk. Basit Çekimli Eylemler

Şart kipi -sa/ -se

Şart çekimi, yalnızca şekil bildirir. Şekil çekimlerinden biri olan şart, tasarlanan hareketin şart şeklinde olduğunu ifade eder.⁵⁹

şimdi keşke *olsa* da geysen. (5/ 63)

aqlına ne *gelirse* kövde yîcek öteberi herşey ekâdik yane. (4/ 11)

İstek kipi -a/ -e-

İstek kipi eylem kök ya da gövdelerine “-a-, -e-” eki getirilerek yapılır. Getirildiği eyleme istek anlamı verir. Şahıs ekinin kısaltılmış biçimiyle karşılaşmaktayız.

Son olarak bildirme çekim ekinin Boğazköy ağzında çeşitli varyantlarıyla kullanıldığını görmekteyiz.⁶⁰

⁵⁹ Örnekler için bk. Şart Cümleleri

⁶⁰ Örnekler için bk. Ad Cümleleri

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KELİME GRUPLARI

Kelime grubu birden fazla kelimeyi içeren, bu kelimeler arasında anlamsal ve yapısal bağ bulunan gruptur. Muharrem Ergin *Türk Dil Bilgisi* adlı gramer kitabında öncelikle “kelime sırasını tayin eden temel kanun” alt başlığı altında kelime grubunun yapısına değinmektedir. Bu temel yapıya göre Türkçede yardımcı unsur asıl unsurdan önce gelmektedir. Kelime grubunun oluşmasında kelime sırası ile bağlantılı olarak zaman sırası da dikkate değer bir özelliktir. Türkçede kelimelerin sırası nesnelerin ya da hareketlerin zaman içindeki oluşumlarına bağlıdır.⁶¹ Ekler de kelime sırasına uygun bir şekilde kelime grubunda bulunmaktadır. Ekler iki unsuru birbirine bağlamakta ve anlamsal bir bütünlük oluşturmaktadır. Kelime grubunun ekine bakıldığında ise dış bağlantıyı sağlayacak olmasından dolayı ek grubun, asıl unsurun sonuna eklenmektedir.⁶² Ergin, tekrarlar, bağlama grubu, sıfat tamlaması, iyelik grubu ve ad tamlaması başta olmak üzere Türkçedeki kelime gruplarını 17 sınıfa ayırmaktadır.

Banguoğlu kelime öbekleri için şu tanıımı yapmaktadır: “Sözü geliştirmek üzere kelimeler öbeklenirler, kavramlar arasında derece derece ilişkiler meydana getirirler. Böylece tek kavramdan anlatmaya doğru giderler.”⁶³ Bu bağlamda kelime öbeklerini 2 kısımda incelemiştir: Belirtme öbekleri ve yargı öbekleri. Belirtme öbekleri, Ergin de olduğu gibi, ad tamlaması, sıfat tamlaması, zarf öbekleri, katma öbekler (ünlem, saplama), takı öbeklerinden oluşmaktadır. İkinci kısım ise yargı öbekleridir. Bu kısımda yarım yargı, yargı ve cümle bölümleri bulunmaktadır. Banguoğlu cümle konusunu yargı öbeklerine dâhil etmiş ve cümle bilgisini dilimlere ayırarak yargı öbekleri kısmında işlemiştir.

⁶¹ Ergin, **age.**, s. 375.

⁶² Ergin, **age.**, s.376.

⁶³Banguoğlu, **age.**, s. 496.

4.1. Tekrar Grupları

Tekrarlar aynı cinsten iki sözcüğün arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarların başlıca şu üç fonksiyonu vardır: 1. kuvvetlendirme, 2. çokluk, 3. devamlılık. Bir tekrar o tekrarı meydana getiren kelimenin ya anlamını kuvvetlendirmek için, ya bir çeşit çokluğunu ifade için ya da devamlılığını belirtmek için yapılır.⁶⁴

ğuca ğuca arabalara deste sarıyalar ıdı (1/ 3) (kuvvetlendirme)

yı ıolar ıdı *öbek öbek* (1/ 77) (çokluk)

ğalik mani *söleyä söleyä* yūsü ü çıkarılādı. (2/ 53) (devamlılık)

Derleme kayıtlarını göz önünde bulundurarak tekrar grupları aynen, eş ve yakın anlamlı, yansıma seslerden oluşan, ilaveli ve çoklu tekrarlar olmak üzere beş alt gruba ayrılmaktadır.

4.1.1. Aynen Tekrarlar

Bir kelimenin art arda iki defa tekrarlanmasıyla oluşurlar. Farklı kelime çeşitlerinden oluşabilirler.

Sıfat, zarf ve zarf türüyle yapılan aynen tekrarlar:

ğarınca başı yapıyom *güccük güccük* ğalıya. (6/ 27)

adamlā ğarı ğılı ına girālādı *çeşit çeşit*. (6/ 59)

payır payır ğazıyodum. (1/ 56)

ufak ufak şölä şölä olur güzel olur. (3/ 98)

şölä şölä demet *güçük güçük*. (1/ 14)

tek tek çıtır çıtır demet yapıp ğoyuyon. (1/ 64)

dört beş dibek olur *acıķ acıķ* (6/ 123)

Eylem ile oluşturulan aynen tekrarlar:

⁶⁴ Ergin, *age.*, s. 377.

ğarışdıra ğarışdıra bayā bi ğararıya yane ğayfe rengi hālını alıya. (6/ 14)

ersin ersin (2/ 12)

örden odun *alır alır* sokādı dedemiz. (3/ 39)

ğat ğat *asıla asıla* dürerim. (6/ 47)

gülüş çarış yirsin içāsın çolu_ı unan çocu_ı unan. (6/ 89)

kökleyä kökleyä bitirmişlä. (5/ 98)

Ünlem ifadesi ile yapılan aynen tekrarlar:

eyva eyva! (6/ 112)

4.1.2. Eş ve Yakın Anlamlı Tekrarlar

Bunlar aynı anlama gelen ya da çok yakın anlamli iki ayrı kelimenin meydana getirdiği tekrarlardır.

iştā bayramlarda *eş dost* geliyodu yiyoduk içiyoduk. (3/ 85)

ama *bayır bacanağ* yerlāde el ora_ı innan yapıyalādı. (1/ 8)

öndan *don entāri* dikincek o gün. (5/ 57)

öndan sōna önu *yinden ginä* uçurūsun tozu olur. (6/ 127)

işey herşeyi *çıkıl çağmak* esbap *öteberi* çenizleri asıyoduk. (2/ 36)

gece yarları tarlalāda *yorgun ırğın*. (3/ 66)

harman zamanı gelin oldun muydu *işinen gücünen* ğızım. (2/ 19)

işey yokdu hana bōle *çengidi çalgıdı*. (5/ 74)

soyum sülalem, alla rāzı olsun bi de il bin kere, çok iyiyiz hamd olsun alla ıma.

(4/ 22)

yatılık ğaldı_ı için çarşamba günü *hısım akraba gonu gomşuya* pilav dökülüyo.

(5/ 36)

gece derlāsın toplāsın millet gelir. (6/ 120)

4.1.3. Yansıma Seslerden Oluşan Tekrarlar

Yansıma sözcüklerle oluşturulan tekrarlar vurguyu kuvvetlendirmek adına yapılmış tekrarlardır.

şimdi *tambudu tumbudu* iştä. (3/ 21)

şindi makinelā *gürül gürül* çekip gidiya. (1/ 6)

tek tek *çıtır çıtır* demet yapıp göyuyon. (1/ 64)

makinelā geliya *gür gür* alıp gideyola. (1/ 12)

pancā kesmā gideyoduk āşama ğadan bıçaqlanan *tan tan tan*. (1/ 113)

çok güzel bi dā at *dıkdık dıkdık*. (5/ 130)

öncē kevgirden geçir bakam *farş farş*. (6/ 148)

4.1.4. İlaveli Tekrarlar

Tekrar grubundaki ikinci unsurun başına başka bir ses getirilerek oluşturulan tekrarlardır.

şinci *burçağ murçağ* yok ğāli. (1/ 30)

öncā altın *dağı mağı* yօ udu. (5/ 44)

4.1.5. Çoklu Tekrarlar

Tekrarlar genellikle ikileme olarak karşımıza çıksa da ağızda görülen diğer bir özellik ise tekrarın üçlü şeklinin de bulunmasıdır.

ēsiranınan *tık tık tık* da ıdırsın. (3/ 97)

ğarışdır ğarışdır ğarışdır ğaradı mıydı rengini atıya. (6/ 13)

evlere hep bi vakit mesela *sen sen sen sen* okuf çeltikçi. (6/ 72)

pancā kesmā gideyoduk āşama ğadan bıçaqlanan *tan tan tan*. (1/ 113)

4.2. Bağlama Grubu

Bağlama gurubu sıralama bağlama edatları ile yapılan kelime gurubudur. Bugün sıralama edatları *ve*, *ile* ve *bir de ara* (..’den ..’e kadar) ifade eden Arapça *ilâ*’dır.⁶⁵ Edat (*ile*, *ilen*) kelime grubunda iki unsurun arasına girer ve bağlama grubunu oluşturur. Boğazköy ağzında *ile* edatı kendinden önceki isimle her zaman birleşmiş, ek haline gelerek +InAn şeklini almıştır.

ya inan unu serperim acık ceviz serperim. (6/ 47)

4.3. Sıfat Tamlaması

Sıfat tamlaması bir sıfat unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdikleri kelime gurubudur. Sıfat unsuru isim unsurunu vasıflandırmak veya belirtmek için getirilir.⁶⁶

biz dü ün yapalı *elli seneyi* geçdik. (5/ 47)

önceden top oluyodu *arşın gumaş* oluyodu. (5/ 57)

bi bocca göduk. (5/ 59)

bi de göca ateş yakālādı. (5/ 114)

böle gırmızı gelinliyidi, *ay yıldızı* var ıdı önünde. (5/ 134)

bi de güççük deliyi var ıdı ordan bakādık davullara. (5/ 127)

bak gırık leblebi alırdık çocuklara, hesap et, *yisin* diyelekten. (6/ 54)

öndan sōna maya geldi mi sabānen galkınca da maya *ınan ılık suynan* yu urusun.

(6/ 45)

böle göcaman ateş yakālādı. (6/ 61)

⁶⁵ Ergin, **age.**, s.379.

⁶⁶ Ergin, **age.**, s.380.

şõle ufaķ deymen olur õle. (6/ 126)

benim akrenlemde her hāneye girmiştir. (6/ 137)

çok burçaķ y olmā gittik şu güççük tarlada. (1/ 25)

ben beşinci sınıfdım. (1/ 87)

ne günlāmiz var ıdı (1/ 125)

bütün köve pilav dökādi ğız evi. (2/ 5)

beyaz yaķa ğara önnü ümüz var ıdı. (2/ 31)

ğırmızı geyimlā var ıdı. (3/ 1)

ertesi ğün gurbanlā kesiliyodu iştä. (3/ 88)

köv yerinde her şey vā yok yok. (3/ 87)

dokuz nüfuz bi yādeydik. (4/ 12)

dışādan gelen misafir hana ev sa abına gelen misafir ğalırsa önlā yiyolā. (5/ 70)

bizim yaşıımızdaki insanlā hep böyle yapıyoduk. (1/ 75)

bi kere bi metre bi buçuk metre su altındaki balıķla gözükürdü. (5/ 171)

4.4.Ad tamlaması

Bu grup iki ad unsurunun meydana getirdiĝi kelime grubudur. Bir adın anlamının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamamlanması esasına dayanır. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduĝunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduĝunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için bu kelime grubuna başvurulur.⁶⁷

⁶⁷ Ergin, age., s.381

4.4.1. Belirtili Ad Tamlaması

Ad tamlamasında tamlayan unsuru genitif eki almakta ve belirli olmaktadır.

halasının ğızı vā teyzesinin ğızı vā. (5/ 43)

ġovanın içinā bölā odun doldurulā. (5/ 100)

sabaleyn ġalkınca ilk önce lambanın camını silcen ġazını ġoycan. (5/ 106)

şimdi yidi in peynirin mayası başka oluya hoşmelimin mayası başka oluya. (6/ 41)

şu çınarın dibinde felen ne oynālādı. (6/ 60)

köprünün altında yatıyadı hayvanlā. (1/ 32)

kövün okulu işta orda ama biz orda okumadık. (1/ 89)

yavrum satı gelinin bi göz evi oluyodı. (2/ 34)

beygirin önünde tutanada daķılır. (5/ 134)

valla bak ġoca tarlanın susamını yolduķ ġülüm. (1/ 150)

4.4.2. Belirtisiz Ad Tamlaması

Tamlayanın eksiz olduğu ad tamlamasıdır.

ġoyun çobanı da var ıdı. (1/ 31)

ö sa an getiri sa an dakımı bardaķ dakımı ne ne istāsen. (5/ 41)

hiç bakmassın ev sa abına. (5/ 28)

başka hana dü ün çorbası denir. (5/ 68)

önceden davullā cuma ġünü ölenden sōna gelirlādı. (5/ 88)

ö ġün gelin hamamı dālādı işta. (6/ 96)

ölanlā hana oynamā geliya ġız evine ö zaman. (6/ 63)

Eski Anadolu Türkçesinde tamlayan ekiyle beraber tamlanan ekinin de düştüğü görölmektedir. Bu kullanım Boğazköy ağzında “gün” kelimesi özelinde görölmektedir.

perşembe gün millete pilav döküyoduk. (2/ 3)

unca ız temelli *duvağ gün* işeye gitdi, susam yolma götdülâ onu yampirinin düzüne hem yayan. (2/ 18)

meselâ hamam günü *perşembe gün* millete bulgur pilavı dökölürdü.(3/ 15)

Zincirleme İsim Tamlaması

Tamlayanın, tamlananın veya her ikisinin kendi içinde başka bir isim tamlaması olduğu söz öbekleridir.

ğāvenin arkasında *memet alinin ğapının önünde* ğardı en son belki o olabilir.

(5/ 118)

bi *aķça āmetin evinin önündä* bi de *sālilān aralı* ının ucunda var ıdı çeşme. (5/ 169)

İyelik Grubu

İki unsur iyelik sistemiyle birbirine bağlanır ve grubun temelini iyelik ifadesi teşkil eder. Bu grup ekli bir birleşmedir.⁶⁸

kenara ateş yakālādı bi de *önun ısı* ı. (6/ 65)

ben istāsem alcam *senin ğızını*. (6/ 114)

benim aķrenlemde her hāneye girmiştir. (6/ 137)

benim zamānımda bunlā var ıdı çocu um. (1/ 1)

düvenlā var ıdı ö zaman *sizin aķlınız*, anneninde, ermez. (1/ 5)

e *benim dü* ünde oldu. (5/ 59)

Standart Türkçede olduğu gibi iyelik grubunda tamlayanın düşmesi görülür.

öle evleri da ıldı. (5/ 81)

misirinen dēsenleyom *üstünü*. (6/ 18)

şimdi *ya* ı da çıkıya önun da. (6/ 35)

evelden *resimlāmiz* olsa görürsün ama bi dane *resmimiz* yok. (6/ 84)

herkeş ama sade sen deyil *aķrenlen*. (6/ 120)

çölmeyi *ġucāna* ğorlādı. (2/ 54)

⁶⁸ Ergin, *age.*, s. 381

4.5. Birleşik İsim Grubu

Birleşik isim bir nesnenin ismi olmak üzere yan yana gelen birden fazla ismin meydana getirdiği kelime grubudur. Bir nesnenin çok defa tek tek de adı olan isimler aynı nesneyi karşılamak, aynı nesneye beraber ad olmak için doğrudan doğruya, eksiz olarak yan yana gelir ve birleşik isim yaparlar.⁶⁹

cumartesi gün yinden gine dü ün olur. (5/ 2)

ğāvenin arkasında *memet alinin* ğapının önünde ğardı en son belki o olabilir. (5/ 118)

4.6. Ünlem Grubu

Ünlem grubu bir seslenme edatı ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur. Seslenme edatı önce, isim sonra gelir. Eksiz bir birleşme olur.⁷⁰

ya yavrum bizim gençli ğimiz çok zāmetli geçdi zāmetli. (2/ 16)

akrabalā bilem daķmayodu *be ğızım* anası bubası ne daķāsa. (6/ 45)

4.7. Ünvan Grubu

Ünvan grubu bir şahıs ismiyle bir ünvan veya akrabalık isminden meydana gelen kelime grubudur. Şahıs ismi önce, ünvan veya akrabalık ismi sonra gelir. Her iki unsur da hiçbir ek almaz.⁷¹

rāmetlik işey hātçe yengen var ıdı. *çakır hātçe* kāsım ayşe hālan *memişlen ayşe hāla*, mürvet yengemin ğayınması. (1/ 41)

baķriye nine süslāyodu öndan sōna *fitnet nine*. (6/ 81)

yāya dayı mıydı? (5/ 120)

⁶⁹ Ergin, **age.**, s.385.

⁷⁰ Ergin, **age.**, s. 390.

⁷¹ Ergin, **age.** s. 389.

4.8. Sayı Grubu

Türkçede sayılar üç şekilde karşılanmaktadır: tek kelime, sıfat tamlaması ve sayı grubu ile. Kayıtlarda sıfat tamlaması şekline rast gelinmezken diğer iki grup için örnekler mevcuttur.

Tek kelime ile,

sapından *iki gişi* oturusun garşılıklı çekēsın önu. (6/ 127)

tam *yetmiş* yaşındayım şimdi. (6/ 109)

yalınız önün dedikleri *elli* senelik. (5/ 47)

bağ biz *üç* sene *beş* sene nişan durduk. (6/ 99)

Sayı gurubu ile,

ben *atmış yedi* yaşındayım. (4/ 20)

hā atmış iki senesinde evlendik. (6/ 109)

on yedi sene evli olduktan keri ayrıldık. (4/ 14)

4.9. Edat Grubu

Edat gurubu bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur.⁷² “İsimlerden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümleinin diğer unsurları arasında zaman, mekan, cihet, tarz, benzerlik, başkalık, v.b. gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelere çekim edatı denmektedir.”⁷³

Dilimizde ad tabanlarına gelerek ilişki belirtmeye yarayan takılar (edatlar) ekler gibi bir anlatım getiren kelimeler olduğundan teşkil ettikleri öbekler de kolayca sabit anlamlar alıp kullanışlı birleşikler meydana getirir.⁷⁴

İncelenen ağızda kelime grubu oluşturan çekim edatları şunlardır: ile (+la, +nan, +nen, +inen), kadar (ğadan, ğadā), gibi, için, sonra, kere.

⁷² Ergin, **age.** s. 392.

⁷³ Necmettin Hacıeminoğlu, **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 1.

⁷⁴ Banguoğlu, **age.**, s. 386.

davullālā çeniz gidā pazar gün. (5/ 6)

davulnan istiyen *davulnan aminnen* istiyen *aminnen* yapā. (5/ 8)

yāsıldırđık mesela *peynirinen cevizinen dadlıynan* yirdik. (3/ 100)

aydın kesmā gidiyoduğ *gece yarlāna sabālara ğadan*. (3/ 59)

gece yarılana ğadā pasdal yapādık. (1/ 59)

bi göz ğoca *yayla gibi* ev jdi. (2/ 35)

yatılık *ĝaldı ı için* çarşamba günü hısım akraba ğonu ğomşuya pilav dökülüyo.

(5/ 36)

so uduğdan sōna kesiyom parçalayom. (6/ 19)

bi ay ğarman sürādık. ekinlā *olduğdan kere* oluyodu. (1/ 135)

sōnādan kere ğali orda içiyolā, yatıyolā, ğalkıyolā içenlā. (5/ 115)

4.10 İlgi Grubu

Bu hal ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden halidir. İlgi hali ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir. İsmi bu hali bazan eksiz, çok defa da ekli olur. Bu ek ise genitif ekidir.⁷⁵

rāmetlik dede bizim aldıydı bana dibeklik. (6/ 129)

bak *bizim bi tepsi* var ıdı yemin ediyom abdesim vā. bi kere şu kövde girmedik hāne ğalmamıştır. (6/ 136)

bu dedilē *berbat'ın dü üne* gele gele ğali bıktık biz dedilā. (5/ 31)

e *benim dü ünde* oldu. (5/ 59)

ō önlā gidincā *benim bo azlā* acır. (5/ 177)

⁷⁵ Ergin, *age*. s. 393.

asiye ablaların ev var ıdı şorda ğaya başında. (2/ 50)

ğāvenin arkasında memet alinin ğapının önünde ğardı da en son belki o olabilir.

(5/ 118)

*mıstın dayının dü ünde de ē şeyde de erol'un dü ünde de hepsinde işey lümbelilā
var ıdı bizde. (5/ 30)*

çakır ayşenin ğoca tarla bitmek bilmeyo. (1/ 62)

4.11. Lokatif Grubu

Bu hal adın kendisinde bulunma ifade eden fiillerle münasebette olduğunu gösteren halidir. Bu hal de daima ekli olup eki lokatif ekidir.⁷⁶

ğocaman arkasında bi tel (6/ 92)

elinde aynayı (5/ 154)

4.12. Datif Grubu

Bu hal ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği halidir. Bu hal daima ekli olup eki de datif ekidir.⁷⁷

alla a emānet (1/ 92)

4.13. Ablatif Grubu

Bu hal ismin kendisinden uzaklaşma ifade eden fiillerle münasebetini gösteren halidir. Bu hal de daima eklidir ve eki ablatif ekidir.⁷⁸

pelte yapādın, nişastadan dadlı. (3/ 111)

dışādan gelen misafir. (5/ 70)

4.14. Fiilimsi Grubu

Eylem grubunun ana ögesi olan eylem bu grubun sonunda bulunur.

4.14.1. Ad- Fiil Grubu

Bugün Türkiye Türkçesinde ad- fiil olarak kullanılan başlıca ekler şunlardır: -mak/ -mek, -ma/ -me, -ış, -iş, -uş, -üş. İncelenen ağızda bu ekler sıklıkla

⁷⁶ Ergin, **age.**, s. 394.

⁷⁷ Ergin, **age.**, s. 394.

⁷⁸ Ergin, **age.**, s. 394.

kullanılmaktadır. -ma/ -me ad- fiil eki çoğunlukla datif hal eki ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

eveldeñ öle *birbirine görmek* yokdu ğızım. (6/ 99)

çaķır ayşenin ğoca tarla bitmek bilmeyo. (1/ 62)

öle *helva ğarmak* deyil, öyun, oynāyo. (5/ 119)

önceden *yabana vāmek* yo umuş. (5/ 185)

ğonuşmak yo udu. (6/ 101)

böle ğuyruklāñı böle bōraya ğoyuyalādı. *işte sōkme* yālāñı. (1/ 15)

ē işte cumartesi ğün dü ün pazar ğün *gelin alma* bitādı. (2/ 5)

hana *dümbelek çalma* parası olurdu. (5/ 75)

bataķlama ama gine *aynı bataķlama* gine aynı. (6/ 69)

eveldeñ *tutma* var ıdı birlik var ıdı. (3/ 120)

ğülüş çāriş geçiriyoduk. (3/ 85)

önlan berabā yapmā ūraşıyodum. (1/ 57)

pancā ekiyolar ıdı, pancā. *ğazmā* gideyoduk. (1/ 77)

kesmā gidiyoduk *tepelāñı*. (1/ 78)

çardaķ ğuruyoduk tabi *altında kölgelenmā* ğarmana. (2/ 44)

şimdi *çamaşırı* ğobda *sermā* acıziz. toplağ *dürmā* acıziz. (3/ 67)

köprü başına *almā* ğidālādı davullālan gelen misafirleri. (5/ 16)

kenālara da böle herkeş böle ğidā *fene tutmā*. (5/ 104)

gelin el öpmā ğelsin öña dü ün yapādık. (6/ 152)

ğız *okumā* gitmez dedilā. (2/ 26)

4.14.2. Sıfat- Fiil Grubu

Partisip zaman ve hareket özelliğini korumakla birlikte aynı zamanda isim gibi kullanılan ve isim gibi çekilen eylem şeklidir. Bu eylem şeklini yapmak için çeşitli partisip ekleri bulunmaktadır.⁷⁹

Boğazköy ağzında kullanılan sıfat- fiil ekleri şunlardır: {-cak}, {-cek}, {-an}, {-en}, {-dık}, {-dik}, {-duk}, {-muş}.

bizim yicemiz bosdan kendimize gadā ekiyoduk. (1/ 52)

hemen dikiyoduk yicek domata. (1/ 100)

dünya gadan tarla başına varılacak gibi de il. (1/ 63)

evelden satın alan yo udu böle. (1/ 100)

bi ay harman süren vādı. ço udu ekeni. (1/ 145)

işdā bunlā gülüm yapıdı ımız bişeylā. (1/ 93)

şinci valla çay demleyom bi işey gāşıyı goyuyom iki bardak içeyom galanı dök.

(3/ 103)

böyle diyer kövlāden gelenlā misafirleri alırdı. (5/ 25)

gitdi i yerde yatılık galıya. yatılık galdı ı için çarşamba günü hısım akraba, gonu gomşuya pilav dökülüyor. (5/ 36)

hana aklımız erdi i elli seneden boyanna dörd dene dü ünde çengi geldi. (5/ 78)

kasım ercebin evinin oldu u yerde fitnet nine var ıdı. (5/ 152)

çok ekādik çünkü yerlāmiz bizim köv altı oldu u için. (4/ 24)

gızım dedi seni okumuş birisine vācem. (4/ 4)

⁷⁹ Ergin, age., s. 334.

4.14.3. Zarf- Fiil Grubu

Zarf- fiil hareket hali ifade ettikleri için anlam bakımından eylem olan kelimelerdir. Ad gibi kullanılmaz ad çekim eklerini almazlar. Eylemlerin zarf şekilleri olarak kullanıldıkları için daima çekimsiz kelimelerdir.⁸⁰

Boğazköy ağzında kullanılan zarf- fiil ekleri şunlardır: {-ınca}, {-ince}, {-madan}, {-ken}, {-b, -p}, {-a/ -a, -e/ -e}, {-alı}

bizim çanak işeyde şorda sayadaydı. *sayayı yıkınca* işey ğaldı. (1/ 127)

ıslanınca düvenin dişleri doluya bu sefâ harmanı çevirmeyodu. (1/ 139)

sabaleyn ğalkınca ilk önce işin lambanın camını silcën, ğazını ğoycan, âşemleyn önu yakıcan mecbur. (5/ 105)

ö şeylâ bitince cingânleri getdilâ dümbelek çalmâ. *önlâ bitincâ* önları getdilâ. (5/ 86)

râmetlik ama *her gelenin ğânını doyurmadan* yollamazdı. (1/ 154)

geceyi sabâ ğadâ türküynen maninen geçiridik *tütün ğırâken*. (2/ 21)

gelip ekmek yiyolar ıdı. oturuyalar ıdı dizmâ. (3/ 57)

şimdi çamaşırı *ğobda* sermâ acıziz. *toplâb* dürmâ acıziz. (3/ 67)

şimdi ğaldır ğaldır ğarlâ duymoyolâ makinelâlen *doldurup* getiriyala. (3/ 135)

bu dedilê *berbat'ın dü üne gele gele* ğalı bıktık biz dedilâ. (5/ 31)

ğat ğat asıla asıla dürerim incecik olur. (6/ 47)

biz dü ün yapalı elli seneyi geçdik. (5/ 47)

ısıtmadan sate önu fazla ğaynatmayon südü peynir çalcan mıydı. (6/ 37)

⁸⁰ Ergin, *age.*, s. 338.

BEŞİNCİ BÖLÜM

CÜMLE BİLGİSİ

Cümle türleri farklı sınıflandırılma biçimlerine tabi tutulmuştur. Genel bir yargıya ulaşabilmek adına bir takım gramer kitaplarının incelenmesi faydalı olacaktır. Bu minvalde, Eski Türkçeye dair dört, Osmanlı Türkçesine yönelik üç ve Türkiye Türkçesini konu alan iki gramer kitabı ve çalışmaları incelendi. İkinci grup, tezin konusuyla direkt bağlantısı olmamasına rağmen Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmak ve Eski Türkçe ile bağlantılarını bulabilmek adına çalışmaya dâhil edildi. Dilin gelişimini kronolojik çerçevede izleyebilmek amacıyla önce Eski Türkçe, ardından Osmanlı Türkçesi ve son olarak Türkiye Türkçesi dil bilgisi kitapları çalışmaya dâhil edilmiştir.

Dokuz farklı kaynakta cümle türleri çeşitli açılardan sınıflandırılmıştır. Klasik sınıflandırmada cümlelerin anlam ve yapı biçimleri dikkate alınırken bazı araştırmacıların direkt yüklem üzerinden tanımlamaya gittiği görülmektedir. Bu bölümde, sırasıyla gramer kitapları üzerinden araştırmacıların cümleleri tanımlama, sınıflandırma ve bu yöndeki örneklendirme biçimleri incelenecektir.

Tüm bu araştırma sürecinde ses kayıtlarından çıkarılan kalıplar ile birlikte Eski Türkçedeki cümle türleri ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki cümle türleri Bursa-Boğazköy örneği özelinde karşılaştırılacaktır.

A. von Gabain, cümle kuruluşu kısmında öncelikle basit cümleye ve kelime sırasına yer vermekte; kaideye uygun kelime sırasını özne, nesne, yüklem olarak açıklamaktadır. Cümle çeşitlerine bakıldığında cümleyi genişleten bir unsur olarak ana cümlelerin başında, sonunda, ortasında yer alabilen yan cümleleri vermektedir. Şart cümlelerini de bu bağlamda değerlendirmektedir. Son olarak da Eski Türkçede alışılmış bir cümle tipi olan dolaysız anlatım cümlesine yer vererek tanımını şu şekilde yapmaktadır: Ançulayu tip tidi “böyle dedi” yahut “sordu” ile başlatıp tip “diyerek” zarf fiiliyle sona eren dolaysız anlatımlarla sonlanan cümlelerdir. Dolaylı

anlatımda ise sadece fiil yüklemi dolaysız anlatım şekline girer: İnçä saşınçın bolmazun (:) bolar mini bilmäz tip (TTX 473) “(Bunlar beni tanımaz diye’ böyle düşünme)”⁸¹

Eski Türkçedeki cümle yapısının asıl öğelerini yüklem ve özne olarak veren Talat Tekin ise yüklem ve özneyi, eylem asıllı ya da ad asıllı oluşlarına göre sınıflandırmaktadır. Cümle düzenini “özne+ yüklem” şeklinde göstermektedir. Tümluç ise bu düzenin içinde öncelikli olarak gösterilmese de normal olarak yüklemden önce ve öznenin sonra gelmektedir. Bunun yanı sıra devrik cümlelere sözcük düzeni başlığı altında değinmektedir. Orhon Türkçesinde birleşik cümlelerin yapısına ve sınıflamasına gelindiğinde ise cümlelerin birleşimi ya sıralama ya da bağımlı kılma yolu ile sağlanmaktadır. Tekin, sıralama cümlelerini iki alt gruba ayırmaktadır. Bunlardan ilki Orhon Türkçesinde en yaygın olarak kullanılan bağlaçsız birleşik cümleler; diğeri ise “udu ve yeme” bağlaçlarıyla kurulan bağlaçlı birleşik cümlelerdir. Sıralama cümlelerinin ardından, Gabain’in dolaysız/ dolaylı aktarma cümlesi olarak verdiği, yan cümleli birleşik cümleler sınıfı görülmektedir. Bu cümle çeşitleri, söz aktarması yapılırken “teyin/tiyin, tip, üçün” gibi bağlaçların kullanıldığı cümlelerdir. Diğeri bir cümle çeşidi ise ara cümledir. Ara cümlelerin ana cümledeki fonksiyonu ise içerik hakkında ek bilgi ya da duyguları belirtilmesidir.⁸²

Türkçenin her döneminde olduğu gibi Eski Uygur Türkçesinde de cümlelerin temel öğelerini yüklem, özne, nesne, yer tamlayıcısı ve zarf tamlayıcısı oluşturmaktadır. Eraslan, cümle çeşitlerini üç ana gruba ayırdıktan sonra alt gruplardaki farklılıkları bize göstermektedir. Bu ana grupların birincisinde, cümleyi esas cümle ve yardımcı (yan) cümle olmak üzere işlevine göre ayırmaktadır. Esas cümleler esas hükmü ifade eden cümleler iken yan cümleler ise esas cümleyi tamamlayan konumundadırlar. Bunun yanı sıra yüklem ad ya da eylem olma özelliğinden yola çıkarak yüklemine göre cümle tasnifi yapmaktadır. İsim cümleleri sekiz başlık altında incelenmektedir: “Er- fiili ile, er- fiilinin düşmesi ile, isim unsuru+ şahıs unsuru, isim/fiil+ ol, bar unsuru ile, yok unsuru ile, isim unsuru+ titir,

⁸¹ Gabain, Von A. **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1985, s. 446- 455.

⁸² Talat Tekin, **Orhon Türkçesi Grameri**, y.y., Ankara, 2000.

ve bildirme unsurunun bulunmayışı.” Cümle sınıflandırmasında son bölümde ise cümleyi yapılarına göre iki alt gruba ayırmaktadır. Bunlardan ilki olan basit cümle tek hüküm ifade ederken üç farklı yüklem yapısı ile oluşturulmaktadır: Yükleme basit çekimli fiil, yüklem ismi ile yardımcı fiil ve birleşik fiil. Diğer grup olan birleşik cümleyi ise beş alt gruba ayırmaktadır: sıralı, şartlı, edatlı, iç içe ve açıklayıcı birleşik cümleler. İlk olarak; sıralı cümle yapılarında, iki basit esas cümle veya bir basit cümle ile bir birleşik cümle edat kullanmayarak art arda sıralandığı görülmektedir. Bu tür yapılarda özne her iki cümlede veya birinde zikredilebilir; fiili ortak cümlelerde fiil son cümle zikredilebilir. İkinci olarak; şartlı birleşik cümle ise bir esas cümleye bağlı birden fazla şart cümlesini; iki şartlı birleşik cümle ve paralel birleşik cümle halinde olanlarla birlikte bir şart cümlesine bağlı sıralama şeklinde birden fazla hüküm ifade eden cümle olabilmektedir. Üçüncü grup olan edatlı cümle grubu, birbirine bağlama edatı ile bağlanan cümlelerdir. İç içe birleşik cümle yapısında ise yardımcı cümle esas cümle genelleştirici nesnesi konumundadır. Son grup olan açıklayıcı birleşik cümle ise esas cümlede belirtilen hükmü açıklayan yardımcı cümle veya cümlelerden oluşmaktadır. Sonuç olarak, Eraslan’ın cümle türleri hakkında, diğer Eski Türkçe gramerlerine göre daha detaylı bir sınıflandırmaya gittiği görülmektedir.⁸³

Şinasi Tekin ise “Eski Türkçe” makalesinde Köktürk ve Uygur dönemindeki cümle yapılarını karşılaştırarak cümle türlerinin sınıflandırmasını yapmaktadır. Eski Türkçede cümleler ana ve yardımcı cümleler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Fakat Tekin, Köktürk ve Uygur Türkçesindeki yardımcı cümleleri ayrı ayrı değerlendirmektedir. Bilindiği gibi Köktürk Türkçesinde basit ana cümleler, “-sAr” ile yapılan şart cümleleri ve “tip, tiyin” gibi cümlede bağ vazifesi gören unsurlar kullanılmıştır. Bunlardan başka basit de olsa yardımcı cümle yerine geçebilecek ifade şekillerine rastlanmaktadır. Bu ifade şekillerinden biri sıfat fiil eki olan “-teçi, -slk” ekleri; diğeri ise sonuna üçüncü şahıs iyelik eki almış, bir önceki cümlede bulunan isimle ilgisi bulunan ad fiil ekidir. Fakat Tekin, bunların yüklem vasıfları olmadığı için cümle demenin doğru olmayacağını savunmaktadır. Buna ek olarak sekizinci yüzyılda, daha Köktürk devrinde, Uygur dini eserlerde Türk dilinin tarihinde ilk defa

⁸³ Kemal Eraslan, **Eski Uygur Türkçesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu yay., 2012, s. 516- 530.

yeni cümle türleri kazandığını görülmektedir. Yardımcı cümle adı verilen bu yeni yapılar genellikle soru kelimeleri ile başlar. Ayrıca Tekin, yardımcı cümleleri cümle içindeki konumlarına göre adlandırmaktadır. Örneğin; eğer yardımcı cümle ana cümlelerin öznesi ise bu yapıyı özne yardımcı cümlesi, eğer nesnesi ise nesne yardımcı cümlesi demektir. Bu iki türü de bağlayıcısız ve bağlayıcı cümleler olarak alt gruplara ayırmaktadır. Bağlayıcısız yardımcı cümlelerin yüklemi genellikle “er, -sAr” ile yapılırken diğer gruptaki bağlayıcılar şunlardır: “kim, kayu, ne”. Bu sınıflandırmaya yer vermesinin ardından yardımcı cümlelerin kuruluşundaki iki önemli noktaya değinmektedir. İranlı kavimlerin, Soğd ve Toharların dillerindeki yardımcı cümleler taklit edilmiş, Türkçeden önceden beri var olan kaçan, kayu, kim, ne gibi kelimeler yepyeni anlamlar yüklenmiştir. Örneğin: neçük, neçükün (ne+çe+ök+in) gibi. Dikkate değer diğer bir nokta ise ana cümle fiillerinin eklerinin (-dİ ve -Ur) yardımcı cümlelerin yüklemi olarak kullanılması başka bir dilden aynen taklit edildiğini belirtilmesidir.⁸⁴

Eski Türkçe gramer kitapları incelendikten sonra ikinci olarak Eski Anadolu Türkçesi dilbilgisi çalışmaları da benzer şekilde analiz edilecektir. Bu yönde Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi’ne ait “XVI- XIX. yüzyıllar Türk Dili” bölümü çalışmamıza dâhil edilmiştir. Bu bölümde Batı Türkçesinin söz dizimi yapısının Türkçenin genel yapısı olan özne+ tümleç+ yüklem dizisi içinde olduğu belirtilmektedir. Cümle çeşitlerinde değinilmesi gereken husus, ana başlıklar olmadan her bir türün, kendine başına, sırayla verilerek dokuz farklı grup şeklinde ele alınmasıdır. Bu gruplar secili, fiil, isim, basit, devrik, soru, bağımsız birleşik, bağımlı birleşik ve karma birleşik cümlelerdir. Bu sınıflandırmada dikkat çeken tür basit cümledir. Öznesi aynı, birden çok yüklemli olan ve yüklemelerin -up, -üp bağlacıyla birbirini izlemesiyle oluşan cümleler olarak tanımlanmış olmasıdır. Bu cümlelerde -up, -üp ekli ulaçların bağımsız cümleleri birbirine bağladığı kabul etmektedirler. Bunlar Osmanlı Türkçesinde günümüzdeki virgül veya nokta işaretinin işlevine benzer bir görev yüklenmiştir. Görülmektedir ki Eski Türkçe

⁸⁴ Şinasi Tekin, “Eski Türkçe”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yay., 1976, s. 69- 119.

gramerlerindeki tasniften farklı olarak, bu dönemde, yeni bir cümle yapısı bu alana girmiştir.⁸⁵

Jean Deny ise *Türk Dili ve Grameri* adlı kitabında cümleleri iki gruba ayırmıştır. İlk grup eylem ve ad cümlelerini kapsayan, bağımsız asıl cümlelerdir. Ad cümlesinde öncelikle yüklemi “var” ya da “yok” olan isim cümlesine yer vermektedir. Bu incelemede var ya da yok kelimelerinin sadece varlığı veya yokluğu ifade ettikleri zaman isim cümlesinde yüklem olarak kullanıldığını belirtmiştir. Dikkate değer başka bir isim cümlesi “demek” kelimesi yüklem olan cümledir. Daha açıklayıcı olmak gerekirse Deny şu örnekle bu türü göstermiştir: “Kapu kulu hassa askeri demek(tir).” Asıl cümleleri takiben alt (uyruk) cümleleri ise birbirine karşılıklı bağlı olan şart cümleleri ile bir edatla söz içine alınan uyruk cümleleri bağlamında incelemektedir. İncelenen diğer grup ise eylemsilerle sonlandırılan cümle öbekleridir. Kitapta, eylemsi oluşturulan cümle türleri için cümlemsi terimi kullanılmaktadır.⁸⁶

Fikret Turan’ın *Old Anatolian Turkish Syntactic Structure* adlı doktora tezi araştırmamıza dâhil edilen diğer bir çalışmadır. Bu çalışmada bahsedildiği üzere söz dizimsel olarak Türkçenin yapısı özne, nesne, yüklem sırasını takip etmektedir. Cümle öğelerinin dizilişi değişse de, hal eklerinin kullanılmasıyla birlikte, cümlelerin anlamına zarar gelmemektedir. Turan, cümle türlerini basit, birleşik ve iç içe birleşik cümleler olmak üzere sınıflamaktadır. Soru cümleleri, dilek/istek cümleleri, emir ve ünlem cümleleri basit cümle grubunun içinde yer almaktadır. Birleşik cümleler ise iki veya daha fazla bağımsız cümlelerin bir araya gelmesiyle oluşurlar. Birbirlerine bağlaçlar da bağlanabilmektedirler. Birleşik cümleler, neden-sonuç ilişkisi verirken, “amma, velikin, illa” gibi zıtlık bağlaçlarıyla, “onunçün, pes” gibi sonuç bildiren yapılarla cümleler arasındaki sıralama yapılmaktadır. Son olarak da iç içe birleşik cümleler ise bir ana cümle ve yardımcı cümlelerden oluşan yapılardır. Turan da Şinasi Tekin gibi yardımcı cümleleri “kim, ki, her kim ki” gibi edatlar kullanarak oluşturulan özne yardımcı cümlesi, nesne yardımcı cümlesi, fiil yardımcı cümlesi;

⁸⁵ Fikret Turan, *XVI- XIX Yüzyıllar Türk Dili*, “çevrimiçi”, <http://hedefaof.com>, 24. 10. 2016.

⁸⁶ Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi*, haz. Ahmet Benzer, çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Kabalcı Yay., 2012, s. 713- 765.

yer, zaman, durum, amaç, sebep, karşılaştırma yapan zarf yardımcı cümlesi gibi yardımcı cümlenin ana cümle içindeki konumuna bakarak adlandırma yapmaktadır. Bunlara ek olarak şartlı yapıları da bu kategoride ele almaktadır.⁸⁷

Türkiye Türkçesi grameri incelemesi alanında çalışmamıza ışık tutacak önemli eserlerden biri Tahsin Banguoğlu tarafından yazılan *Türkçenin Grameri*'dir. Banguoğlu cümleyi kendi kendine yeten, temeli bağıntısız bir yargı olarak tanımlamış; bu bakımdan iki türlü cümle olduğunu belirtmiştir. Bunlardan birincisi tek bir yargıdan ve tek yüklemden oluşan basit cümle; ikincisi ise birden fazla yargıdan meydana gelen bir söyleyiş topluluğu olan birleşik cümledir. Öncelikle basit cümleyi kendi içinde yüklemi çekimli eylem olan eylem cümlesi, ya da yüklemi ad olan ad cümlesi olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sonrasında basit cümlenin çeşitlerini eylem cümlesi, sıra değişimleri, isim cümlesi ve saplama cümlesi şeklinde dört gruba ayırmıştır. Buradaki sıra değişimleri cümle içinde öğelerin yer değiştirmesi; saplama cümlesi ise unsurların cümlenin asıl yapısına girmeksizin söze katılmaları olarak tanımlanmaktadır. Banguoğlu öte yandan, birleşik cümle çeşitlerini öncelikle anlam ve şekil açısından iki türlü sınıflandırmaya tabi tutmuştur. Onun çalışmasında anlam açısından baş cümleyle aynı hizada bir ikincil cümleden meydana gelen birleşik cümleye yanyana birleşik cümle; baş cümleye, anlamca gerçekleşmesi onun varlığına, bağlı bir ikincil cümleden meydana gelen birleşik cümleye ise alt alta birleşik cümle denir. Banguoğlu, birleşik cümleyi yapı açısından ilk olarak baş cümleye getirilen belli bir eylem çekim şeklinden bahseder. Ya da bir nispet zamiri ile basitçe bağlanmış ikincil cümleden meydana gelen cümle için de tümleme birleşik cümle terimini kullanır. Tümüleme birleşik cümle üç alt gruba ayrılmaktadır: Şart cümlesi, ilinti zamiri cümlesi ve bağlam cümlesi. İlinti cümlesini ki ilinti ve hani ilinti cümlesi olarak iki alt başlık altında incelemiştir. Bağlam cümlesi ise beş alt başlığa ayrılmıştır: Salt, yer verme, sebep, sonuç, amaç, şart bağlam cümleleri. Türkçede en yaygın birleşik cümle şekli olan karmaşık birleşik cümle diğer bir gruptur. Bu cümle şekli baş cümle ile yarım yargının (iç cümle) birleşerek ve anlamca tamamlanarak bir bütün halini almasıyla oluşmaktadır. Yarım yargıların yüklemeleri eylemin ad şekilleri olan yatık eylemler olduğuna ve bunlar da

⁸⁷ Fikret Turan, "Old Anatolian Turkish Syntactic Structure", Harvard Ü., 1996, s. 154- 207.

adfiil, sıfatfiil ve zarffiil şekillerinde görüldüğü için karmaşık cümlelerin alt gruplarını da adfiil, sıfatfiil, zarffiil olarak sınıflamıştır.⁸⁸

Günay Karaağaç, bir yapma veya olmanın nitelendirildiği dil yapılarını cümle olarak adlandırmaktadır. Cümleleri yapılarına, anlamlarına, yüklem türü ve yüklem yerine göre sınıflandırmaktadır. Yapılarına yani yüklem sayısına göre basit, birleşik, bağlı ve eksilteli cümle olmak üzere dörde ayırmaktadır. Birleşik cümle de şartlı, iç içe, ki'li birleşik cümle olarak incelenmekte olup bağlı cümleler ise sıralı bağlı ve açıklamalı bağlı cümleleri içermektedir. Yüklem sayısından sonra yüklem türüne göre cümleler fiil ve isim cümleleri olarak iki gruba ayrılmaktadır. Son sınıflandırma ise yüklem yerine göre oluşan kurallı ve devrik cümleler olarak tanımlanmaktadır.⁸⁹

Varılan genel yargıya göre Türkçede cümle Eski Türkçeden bu yana söz dizimsel açıdan özne, yüklem sırasını koruyan; anlamsal açıdan ise hareket, durum, duyuş bildiren kendi başına anlamlı olan kelime dizisidir. Cümlelerin temel öğelerinden olan özne cümle başında yüklem ise cümle sonunda yer almakta; cümledeki yardımcı öğeler, nesne, yer tamlayıcısı, zarf, ise bu iki temel öğenin arasına yerleşmektedir. Bunun yanı sıra cümlelerin anlamına zarar vermeyecek şekilde, gerekli ekler kullanarak cümle öğelerinin yeri değişebilmektedir. Fakat bu durum yazı dilinden çok konuşma dilinde kendini göstermektedir.

Eski Türkçe adına yapılan birçok farklı incelemede cümle türleri ana cümle ve yardımcı cümlelerden oluşan birleşik cümleler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Türkiye Türkçesinde ise cümlelerin sınıflandırılması yapılırken görülmektedir ki, genelde, yüklem sayısı, türü ve cümle içindeki yeri dikkate alınmaktadır. Her dilde olduğu gibi Türkçedeki cümle yapılarının da Eski Türkçeden bu yana, bazı yapıları korumakla birlikte farklılaştığı görülmüştür. Tezimizde, bu analizler doğrultusunda, Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ağızlarından Bursa- Boğazköy özelinde cümle yapılarının benzerliğini ve farklılığını bulmak adına detaylı bir sınıflandırmaya gidilecektir.

⁸⁸ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2007, s. 523- 575.

⁸⁹ Karaağaç, **age.**, s. 237- 253.

5.1. Cümlelerin Öğeleri

Cümlelerin öğeleri Eski Türkçeden bu yana iki temel öğe olan özne ve yüklem arasında sıralanagelmıştır. Özne her zaman cümlelerin başta; yüklem ise cümlelerin sonunda yargıyı bildiren ifade olarak yer almaktadır. Diğer öğeler bu iki temel öğe arasına yerleşmektedir.

5.1.1. Yüklem

Cümlede yargı bildiren çekimli unsur, yüklemidir. İş, hareket, oluş, durum yüklem tarafından karşılanır. Yüklem, cümlelerin ana unsurudur. Diğer unsurlar, yüklem anlamını desteklemek üzere cümlede bulunur.⁹⁰

Yüklem ek eylemle çekimli bir isim ya da çekimli bir fiildir. Bir cümlede yüklem dışındaki öğeler birden fazla olabilir. Ancak yüklem sayısı birden fazla olursa bu cümle sayısını gösterir.

ülgüsüz sansız keyiklerig avlap *ölürdi*. (Hadsiz hesapsız geyik avlayıp öldürdü.) (Ui IV- C, T III 84-17, 56)

kuanşı im pusar atın atamış ogrınta edgü kılınçlıg asıgı tususı antag titir. (Kuanşı im pusar adını andığı sıradaki amelin faydası işte böyledir.) (KİP B18-19, 94)

amrak ögüküm yer tengri törümüşte bay y(i)me bar yok- ıgıy y(i)me bar. (Sevgili çocuğum; yer gök yaradılıştta zengin yine var yoksul fakir yine var.) (Prens KP, 6-1)

kül tegin: koñ yılka: yeti: yegirmike: uçdı (Kül Tegin koyun yılının on yedisinde (sonsuzluğa) uçtu.) (K, KD 1)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

dibe imiz *var ıdı* evelden böyle oyma. (6/ 121)

dālıkmiş orlā. (5/ 96)

biz gugucuk *dāriz*. (3/ 117)

⁹⁰ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi: Cümle Tahlilleri*, Akçağ Yay., Ankara, 1997, s.46.

sen *ünlāsin*, ben *ünlārim*. (6/ 148)

5.1.2. Özne

Cümlede yapanı veya olanı karşılayan unsur, öznedir. Özne, yüklem gösterdiği işi, hareketi, oluşu, durumu üzerine alır.⁹¹

anta ok *ol yekler* çaştani iligning küçin küsünün çoğın yalının kutın kıvın körüp artukrak korktılar.(Hemen o şeytanlar Çaştana hanın gücünü kuvvetini, nurunu şaşaasını, haşmetini azametini görünce ziyadesiyle korktular.) (Ui- A, ÇB, 50)

bu muntag emgeklig savlar sözleyür erken anıñ arasınta *yir* yarılı (Bu ıstıraplı sözleri söylemekte olduğu sırada yer yarıldı.) (Ui IV, DB, 152, C.2)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

ışıklā gidince *biz* işey lamba yakādık. (5/ 111)

sōna sōküyolar ıdı, *yı* ıyolarıdı öbek öbek. (Gizli Özne: Onlar) (1/ 77)

yiniliyodu içiliyodu çeñiz asma a geliniyodu olan evinā. (3/ 5) (Sözde Özne)

5.1.3. Nesne

Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen unsur, nesnedir. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler ve belirtili nesne grubu oluşur. Geçişsiz fiillerde ise hareket öznenin üstündedir.⁹²

kınıg katıg köñülin *edgölüg sıgun beginiñ boyunun* bıçıp *başın* yirde yıkdı. (Merhametsiz, katı gönülle faziletli geyik[ler] beyinin boynunu kesip, başını yere yıktı.) (Ui- C T III 84-18, 132)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

istā dereye gir de yıkan. (Geçişsiz eylem) (5/ 171)

āşamdan getirisin *bi roma* ı. (Geçişli eylem, belirtili nesne) (3/ 133)

şimdi evde ta uklara *bi būdey* goyuyoz. (3/ 137) (Belirtisiz nesne)

⁹¹Karahan, **age.**, s. 49.

⁹²Karahan, **age.**, s. 52.

5.1.4. Yer Tamlayıcısı

Cümlede, yaklaşma, bulunma ve uzaklaşma bildirerek yüklemi tamamlayan unsur, yer tamlayıcısıdır.

ilgerü: kün: *tugsikka*: bökküli: *[k]aganka*: tegi: süleyü: bermiş. (Doğuda güneşin doğduğu yerlerde Kore hakanına sefer etmiş.) (T D 8)

biçin kuntuz irbiç üçegülerniñ yimiş kelürüp tapınmışların artukrak sevinip *adaşarıña* utlı sevinç tegürgeli sakınçın *öz et'öziñe* inçe tip tedi. *bu yirtincüde* edgü sakınçın kim adaş boşüg tutup *bir ikintike* edgü köni sakınçın edgüleşmişniñ utlısın sevinçin bilgeli usar. anı timin edgü ögli üze atagalı tegimlig bolur. (Maymun, kunduz, vaşak, üçünün yemiş getirip hürmet gösterdiklerin pek fazla sevinip, dostalarına şükran sevinç değirmek fikriyle kendi kendine şöyle dedi: “Bu dünyada iyi fikirle kim arkadaş tutup birbirine iyi sadık niyetle iyileşmişin şükranını sevincini duymaya muktedir ise onu hemen iyi fikir ile adlamak yerinde olur.”) (Ui IV- D T III 84- 59 Mukaddes Tavşan Hikâyesi, 50)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

az bodun *anta* yok boltı. (K- K3, 86) (Az halkı orada yok oldu.)

biz çıktıkdan kere *aşara* indilâ iştä ö zamanla. (2/ 30)

ğaya başında toplanayoduk. (2/ 55)

ħadi ğali uyutmâ geliyodu *evden* biri iki üç dizilik.(3/ 58)

gidicën *çeşmeden* su daşıycan. (5/ 108)

5.1.5. Zarf

Yön, zaman, durum, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle unsuru, zarftır.⁹³

üze: teñri: *kon*: *yılka*: *yetinç ay*: külüg: [alp] ka[gan]ımda: adrılı bardınız. (Yukarıda gök, koyun yılının yedinci ayında şöhretli, kahraman hakanımdan ayrılıp gittiniz.) (O, 12)

⁹³Karahan, *age.*, s. 57.

anın arasında ilig begniñ oñ kolı *bilekinden kesilip kılıcı birle* yirde tüşti. (O esnada hanın sağ eli bileğinden kesilip kılıcı ile beraber yere düştü.) (Ui IV T III 84- 4, 134, Dantipalı Hikayesi)

yeti kün munta ining bizinge nom nomlang tapınalım udunalım bizinge asıg tusu kılınğ *yetinç kün* erdeni alıp baring tep tedi. (Yedi gün burada kalınız, bize ahkam va'z edin, bize fayda kazanç kılın, yedinci gün mücevher alıp gidin dedi.) (Prens KP, XLIX, 4)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

bi ay h̄armanda oturuyoduk. (3/ 138) (Zaman)

çok bişiya *topra* ından heralda. (4/ 23) (Miktar; Sebep)

ay valla tüylem *tiken tiken* oldu.(4/ 27) (Durum)

ēsiranınan tıķ tıķ tıķ da ıdırsın. (6/ 97) (Vasıta; Durum)

ğazanlālan su ısınıyō, *içeri* götürüyon. (5/ 167) (Yön)

5.2. Cümle Türleri

5.2.1 İşlevlerine Göre Cümleler

Cümleler tek bir yargıdan ibaret oldukları gibi; türlü ilişkilerle ve farklı şekillerde birleştiğinde aralarında bir sıralama ortaya çıkar.

5.2.1.1. Ana Cümle (Baş Cümle)

Ana fikri taşıyan ve mutlaka tam bir yargı teşkil eden cümle baş cümle deriz.⁹⁴ Ana cümle basit cümle yapısında olduğu gibi birleşik cümle yapısında da asıl yargıyı taşımaktadır.

bo dört türlüğ alp tarıkguluk ayıg kılınlarınğ yuründeki yene dört türlüğ yig üsdünkü öğretimler titir (Bu dört türlü uzaklaştırılması zor kötü davranışların ilacı yine dört türlü daha iyi üstün derslerdir.) (A 148, III.11b, 19)

⁹⁴Banguoğlu, **age.**, s. 547.

ol ödün baranas uluşta bir edgü alp yerçi suvçi bar erti kaç kata taluyka kirip beşer yüzerin barıp asan tükel kelmiş erti. (O zaman Benares kavminden bir iyi yiğit rehber denizci var idi kaç defa denize girip beş yüz kere varıp sağ salim gelmiş idi.) (Prens KP XXIII, 6)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

bi göz göca yayla gibi ev jdi. (2/ 35)

merdivenlāmiz açıydı orda. (3/ 44)

evelde cumādandı bizim dü ünlä. (6/ 71)

ö zaman pek zāmet ço udu valla. şimdi bişey yok. (1/ 6)

tē ö tepedä düzlük vādır. (1/ 37)

önlari ünläsin. (6/ 74)

ğalik māni sōleyä sōleyä yūsü ü çıkarılādı. (2/ 53)

cumartesi gün yenden gine dü ün olur. (5/ 2)

datdılā ğurban eti. (3/ 46)

bosdanı çapaylan ğazıyoduk. (1/ 52)

5.2.1.2. Yardımcı Cümle

Anlamca ve yapıca gerçekleşmesi ana cümleye bağlı olan cümlelerdir. Yardımcı cümlelerin aldığı eklere göre birleşik cümlelerin türleri belirlenir. Boğazköy ağzında görülen yardımcı cümle çeşitleri çoğunlukla eylemsilerle ve şart cümleleriyle oluşturulmakla birlikte geçmiş zaman kipi soru biçimiyle de yardımcı cümle yapısı kurulmuştur. Yardımcı cümle ana cümleden önce ya da sonra gelebilmektedir. Eski Türkçe döneminde yardımcı cümleler eylemsiler ve şart ekiyle oluşturulmaktadır.

adın kişi emgeklig bolsar et'özin meñiligçe sakınur erti. (Başkası ıstırap çekse kendisi için sevinecek bir şey telakki ederdi.) (Ui IV T III 84-17 –C, 50)

anın arasında ilig begniñ oñ kolı *bilekinden kesilip* kılıcı birle yirde tüşti.(O esnada hanın sağ eli bileğinden kesilip kılıcı ile beraber yere düştü.) (Ui IV T III 84- 4, 134)

iki kadaş *asan tükel kavişip* öpişti koçuştı ıglaştı ötrü sığlaştılar yine ögürdiler sevintiler. (İki kardeş sağ salım kavuşup öpüştü, kucaklaştı, ağlaştı, sonra yine memnun oldular sevindiler.) Prens KP LII, 7)

birük pratikabutlar körkin körü kurtulgu tınlıglar erser kuanşı im pusar ol tınlıglarka *pratikabutlar körkin körtgürüp* nomlayur kutgarur. (Pratyekabuddhaların yüzünü görerek kurtulabilecek canlı varlık iseler, Kuanşı im pusar o canlı varlıklara pratyekabuddhalar kılığına girerek görünür, (dini) öğretir, kurtarır.) (KİP, B27- 28)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

susam yolmā götdülä önu yampirinin düzüne hem yayan. (2/ 18)

gelin yabandan geldi miydi pazartesi günü de dü ün yapādık. (2/ 7)

tek tek *çıtır çıtır gırıp* göyuyon. (1/ 64)

goyālā iştā sıraynan òle *ne alıyasa ğayınna*. (6/ 142)

benim yapıdı ım işlā bunla. (1/ 74)

her yā dolādı kövde *işey olunca*. (5/ 30)

bişey olsun *geyisi almā* gideyo. (5/ 61)

geceyi sabaha ğadā türküynen maninen geçiridik *tütün gırāken*. (2/ 21)

ħadi ğali uyutmā geliyodu evden biri *iki dizilik üç dizilik*. (3/ 59)

orda ba ırdıqları başka bi de ayrı çıkālā. (5/ 50)

5.2.2. Yapılarına Göre Cümleler

Türkçede umumiyetle basit cümleler, yani tek predikatlı müstakil cümleler kullanılır. Türkçenin zengin partisip ve gerundium sistemi Türkçeye en geniş ve karışık ifadeleri sade, müstakil cümleler içinde toplamak imkânını vermektedir.⁹⁵

5.2.2.1. Basit Cümle

Tek bir yargı içerdiği sürece temel öğelerden oluşabilen ya da cümlelerin tüm öğelerini alabilen cümle yapısıdır. Basit cümle yüklemine ad ya da eylem olma özelliğinden yola çıkarak yüklem türüne göre iki gruba ayrılmaktadır.

5.2.2.1.1. Ad Cümleleri

Yüklemi ad soylu kelime olan cümlelerdir. Ad cümleleri üç alt başlıkta incelenmektedir.

“Var” ve “Yok” Yüklemli Ad Cümleleri

Var ya da yok kelimeleri sadece varlığı veya yokluğu ifade ettikleri zaman ad cümlelerinde yüklem olarak kullanılmalarıdır. Yüklemi var/ yok olan cümleler Eski Türkçeden bu yana varlığını korumuştur. Ses özelliklerinde bar< var şeklinde değişim görülse de anlamsal açıdan benzerdir.

[t]ürk: kagan: ötüken [yış: olorsar: el] te: [buñ] yok (Türk Kağanı Ötüken [dağlarında hüküm sürerse ülkede] sıkıntı çıkmaz.) (BK- K2)

tenri: bilge: kaganka: [t]akı: işig küçüg: bėrsigim: bar ermiş: erinç. (Belli ki, efendim Bilge Kağana (daha) hizmet edeceğim varmış.) (O,11)

ol linhua sayu birer agulug yılan bar. (Bu lotusun her biri(nde) zehirli yılan var.) (Prens KP, 38-4)

yir suv yok kim kentü özi tegmeser (Kuanşi im pısar’ın ulaşamayacağı hiçbir alem yoktur.) (KİP, 190)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

öndan söna kövde iki dene çeşme vā. (5/ 108)

⁹⁵ Ergin, age., s. 404.

ne hısım örtmesi vā ne çember örtmesi vā. (6/ 130)

koçukövde ça uşkövde vā tütün. (1/ 63)

ò ne ses vā ò eminede. (5/ 81)

iki göz yokāda vā. bi göz mutfa an üsdü vā. (3/ 26)

şinci burçak murçak yok gāli. (1/ 30)

şindik kövde kimselā yok. (2/ 10)

evelkilen şindi çeyreyi yok. (6/ 148)

şimdi hayvanlā da yok kimse yok işte. (3/ 76)

İsim+ Ek Eylem Yüklemlı Ad Cümleleri

Ek eylemin Eski Türkçedeki varlığı ve fonksiyonu şöyledir: “Uygurcada isim cümlesi, yüklemi, yüklem ismi denilen bir isim unsuru ile “er-“ yardımcı fiilinin meydana getirdiği bir birleşik fiil olan cümle şeklidir. Bildirme adını da verdiğimiz bu tür cümlelerde yardımcı fiil kullanılmadığı gibi bazı farklılıklar da gösterir.”⁹⁶

“i-” eylemi Eski Türkçede “er-” şeklinde idi. Normal bir yardımcı eylem olan ve bütün kipleri bulunan “er-” eyleminin Batı Türkçesine geçerlen r’si düşmüş, e-i değişmesi ile ünlüsü de değişerek “i-” şekli ortaya çıkmıştır. Öte yandan eylemin çekim sahası da daralmış ve “i-” eylemi Batı Türkçesinin başından beri dört çekim şekli ile kullanılmaktadır.⁹⁷

Boğazköy ağzında ek eylemin kök ünlüsünün korunduğu görülmektedir. Adlar “i-” ek eylemi ile birlikte birleşik eylem yapısı oluşturmaktadır. Dikkate değer diğer bir nokta ise ek eylem ekleşmiş olduğu için her zaman küçük ve büyük ünlü uyumu kuralını sağlamaktadır.

İlk olarak ek eylem için var olan kiplerden biri görülen geçmiş zaman kipidir.

⁹⁶ Eraslan, **age.**, s. 526.

⁹⁷ Ergin, **age.**, s. 316.

yegirmi: yaşma: basmıl: ıdok kut: uguşum: bodun: erti (Yirmi bir yaşımdayken Basmıl Idok Kut üzerine ki benim halkım ve boyumdu.) (BK, D 25)

ilki: taş[ık]mış: erti: êkin sü: evde erti (Askerlerin ilki sefere çıkmıştı ikincisi ise evdeydi.) (BK- D 32)

y(i)me ertmiş ödün şakimuni burhan bodistv yolınta yorıyur erken patmavati atl(ı) kız erti. (Gene eski zamanlarda, Şakyamuni Buddha Bodhisattva adlı bir kız vardı.) (325. Yaprak PK, 45-47)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

evelden *gıd ıdı* youdu öle. (5/ 54)

hana böle *çengidi çalgıdı* yoğdu. (5/ 73)

yūka börei, eskiden börek *meşurdu* (6/ 134)

tā kimlā *var ıdı* önla öle bi parça *var ıdı*lā. (1/ 42)

tütün *ço udu* evelden. (1/ 58)

bi göz göca yayla gibi *ey idi*. (2/ 35)

çocu udum ğa! (3/ 125)

galabalıydı köv ö zaman. (2/ 10)

böle ğırmızı *gelinliyidi*, ay yıldızı *var ıdı* önündä. (5/ 134)

ğalabalık *de ildi* insanlā ö zaman çocuklā. (1/ 91)

resim *yoğdu ku* evelden böle. (6/ 87)

Ek eylemin geniş zaman çekimli hali <erür> şeklinde kullanılmaktadır. Batı Türkçesine gelindiğinde “er-” eylemi “i-” olduğu için ortada <erür> gibi bir geniş zaman şekli de kalmamış, böylece ekleşme kesinleşerek yalnız ekleşmiş şekiller hakim olmuş, şahıs zamirleri de tamamıyla şahıs eklerine çevrilerek bildirme ekleri ortaya çıkmıştır. Yalnız, bildirme eklerinin birinci, ikinci şahısları “er-” eyleminin

geniş zamanının ekleşmesinden doğmuştur. Üçüncü şahıslar içinse tur-> dur-eylemidir. Bu eylem t- d değişmesi ile Batı Türkçesine geçmiştir.⁹⁸ İncelenen ağızda da geniş zaman çekimi eki, bildirme eki +dır, +dur şeklindedir. “+dır” eki, var kelimesine eklendiğinde /a/ sesi uzarken /r/ sesi düşmektedir.

beş türlü ada bar bir ada *ol erür*, talım balık odug erken saklanmadın tuşar, alkunı kemi birle sinürür. (beş türlü tehlike var. Bir tehlike şudur: Yırtıcı balık uynıkken dikkatsizlikle ona rast gelinir, herkesi gemi ile birlikte yutar.) (Prens KP, XVI, II, 28)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

şöle ufak deymen olur öle sapı *vādır*. (6/ 126)

ö tepedā düzlük *vādır*. (1/ 37)

bilmeyom ama girmedik hāne *yoğdur*. (6/ 138)

Ek eylemin geniş zaman çekiminde(-dir) eksiz halleri de görülmektedir. Çünkü bildirme ekinin düşmesi konuşma dilinin karakteristik özelliklerinden biridir.

ıştā bu iki göz *oda* bizim bora. (3/ 25)

şimdi köv evleri *öle*. (3/ 27)

ğardaş *gelinleriyiz* biz. (3/ 31)

hiç olsa yetmiş seksen *senelik* bu ev. (3/ 32)

saçlā *arğamda* temelli. (4/ 27)

Ek eylem ekleşmiş olduğu için öğrenilen geçmiş zaman çekiminde de ses uyumuna tabi olduğu görülmektedir. Kök düşmesi çoğunlukla görülmemekte, görülen geçmiş zaman çekiminde olduğu gibi kök ünlüsü korunmaktadır.

tavgaç: bodun: savı süçig: agısı: yemşak: *ermiş* (Çin halkının sözleri tatlı, ipeklileri yumuşakmış.) (BK, K4)

⁹⁸ Ergin, *age.*, s. 316.

ötügen: yışda: yég: idi yok: *ermiş* (Ötüken topraklarından daha iyisi yokmuş.) (K, G 4)

yuyka erkli: topulgalı ucuz *ermiş* (Yufka olanı demek kolaymış.) [T: g6] s.164

tört: bulun: kop: yagi *ermiş* (Dört taraf hep düşmanmış) [K- d2] s.80

Ağız Derlemesinden Örnekler:

bu karşıkı dālā bütün *orman ırmış*. (5/ 92)

hāfızmış çocuk. (4/ 5)

İsim+ Ek Eylem+ Şahıs Unsuru

Aşağıda verilen örneklerde görüldüğü gibi ek eylem ünlü uyumuna tabi olurken ünsüz uyumuna girmemekte; ötümlü hali tercih edilmektedir.

bilgesi: çavışı: ben ök *ertim* (Bilgeleri ve Çavış'ı bendim.) (T, B7)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

ben beşinci *sınıfdım*. (1/ 87)

çocuudum ga! (3/ 125)

tabi ö zaman on altı *yaşındaydım* gelin olduumda. (6/ 106)

5.2.2.1.2. Eylem Cümleleri

Yüklemi eylem soylu kelimedden oluşan cümlelerdir.

Çekimli Eylem Cümleleri

Yüklemi basit veya birleşik zamanlı eylemlerden meydana gelmektedir:

Basit Çekimli Eylemler

Eylemin tek kip ekiyle çekimlenmesidir.

Geniş zaman ekinin {-r} bazı fiillerin çekiminde düştüğü ve son hecedeki ünlünün uzun söylendiği görülmektedir.

“{-r, -ar/ -er, -ur/-ür} eki Orhon Türkçesinde olduğu gibi Uygurcada da isim fiil eki yanında geniş zaman şekil ve zaman eki olarak da kullanılmıştır. Eklerin şekil ve zaman eki durumuna geçmesi Eski Türkçe içinde olmuş ve günümüze kadar bütün lehçe ve şivelerde hem isim fiil eki hem de şekil ve zaman eki olarak kullanılmıştır. En eski ve asli şekil {-r}’dir. {-ar/ -er ve -ur/-ür} bunun genişlemiş şekilleridir. Eski Türkçeden sonra {-ur/ -ür}’ün kullanım sahasının daraldığı görülür.”⁹⁹

ilgerü: kün: tugsikka: bèrigerü: kün: ortosiñaru: kurıgaru: kün: batsıkıña: yırıgaru: tün: ortosiñaru: anta: içreki: bodun: ko[p]: m[an]a: *körür* (Doğuda güneşin doğduğu yere, güneyde aydınlığın ortasına, batıda güneşin battığı yere, kuzeyde karanlığın ortasına kadar, bu (sınırların) içerisindeki halkın tamamı bana bağlıdır.) (KT, G2)

birük kız tileser yime körkle kız kelürür.. ertingü öküş edgü kılınç kazganç kazganur.. alku kişiğe amrak bolur (Fakat kız çocuğu dilesse, yine güzel (bir) kız çocuğu (dünyaya) getirir. Çok dürüstlikle hayatını kazanır herkes tarafından sevilir.) (KİP, B 2- 3, 73)

kayuda toggalı tapları-ı erser anta togum azun *tutarlar*. (Her nerede (her ne kılıkta olarak) doğmak isterseler orada o kılıkta doğarlar, bir varlığa bağlanırlar.) (Ui IV-B: T III. 84- 40A, 8)

-mAz olumsuzluk eki şekil ve zaman eki olarak bütün lehçe ve şivelerde yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁰

inisi: eçisin: bilmez: erti: oğlu: kañın: bilmez (Küçük kardeşler ağabeylerini bilmez, evlatlar babalarını bilmez olmuştu.) (KT, D21)

atın eşidser etüzin körser sakınmış teginmiş yoksuz bolmaz. (Adını işitse, vücudunu görse tasarladığı, saygıyla dilediği şey (yani kurtuluş) boşa gitmez.) (KİP, D 11, 180-181)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

⁹⁹ Eraslan, *age.*, s. 325.

¹⁰⁰ Eraslan, *age.*, s. 326.

geliṇ *alınır* olan evine *götürülür* davulnan. (5/ 8)

pılavlā *biṣā* tavalānan. (5/ 68)

önları *ünlāsin*. (6/ 74)

gülüş çāriş *yirsin içāsin* çoluṇ unnan çoçuṇ unnan. ğalik öndan sōna çoluḵ çocuk *gelir*.
para *tutāsin* şekā *tutāsin*. (3/ 89)

ben senden zorla ğız *almam*. (6/ 115)

ġariştırsın ġariştırsın ġariştırsın güzel olur. (3/ 114)

bōle şey gibi badem ezmesi gibi *kesāsin*. (3/ 116)

gelinin başına *sallālā ğorlā*. (5/ 42)

Şimdiki zaman ekindeki /r/ sesi düşmektedir. Bununla birlikte şimdiki zaman ekinin geldiği ad soylu eylemin (ad+ 1A) son ünlüsünde daralma görülmemektedir. Bununla birlikte şimdiki zaman {-yor} eki {-yo} şekli ile birlikte {-ya} şeklini de almaktadır.

yēti: yēgirmi: erin: taş[ık]m[ış taşra] yo[rı]yur tēyin: kü işidip: balıkdakı: taşıkmiş
(Babam hakan on yedi savaşıyla isyan etmiş. “İsyen başlıyor” diye haber gelince şehirdekiler (de) isyan etmiş.) (BK, D 10)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

ġonu ġomşuya pılav *dökülüyo*. (5/ 37)

bōle *eşitleyom* hepsini bōle düzgün şekilde. (6/ 18)

soṇ uduḵdan sōna *kesiyom, parçalayom*. (6/ 19)

e camları *de işdiriyon* kapıları *de işdiriyon* evleri *büyüdüyon*. ōle *deyom*.

(3/ 33)

yālī sūt oldu mu pek güzel *oluya*. (6/ 36)

gelen hoşmelim *arayo* ceviz helvası *arayo*. (6/ 84)

misal *vereyom* hamzabeylilā sende okuflulā sizde olcağ. (6/ 38)

/a/ ya da /e/ sesiyle biten kök ve gövdelerde /y/ sesinin etkisiyle ses değişmesi olur.¹⁰¹ Fakat Boğazköy ağzında şimdiki zaman olumsuzluğunda ise olumsuzluk ekinin sadece “-ma” ve “-me” şekilleri görülmektedir. Olumsuzluk ekinin ünlüsünde daralma görülmektedir.

kimler jdi vala *bilmeyom* iştā ben onları. (6/ 32)

ben öle *yāmayom*. (6/ 12)

ben hiç *bilmeyom* attı ımı. (6/ 105)

Gelecek zaman eki Eski Türkçeden bu yana farklı şekillerde kullanılmıştır. Orhon Türkçesinde “ {-sIk} ekli gelecek zaman eylem adı yüklem olarak da kullanılır. Bu yüklem gelecekte mutlak olarak işlenecek bir eylemi belirtir.”¹⁰²

türk bodun ölsikiñ. (Türk halkı (mutlaka) öleceksin.) (BK, K 5)

“{-DAçI} ekli gelecek eylem sıfatı sona alınmış kişi zamirleri ile birlikte gelecek zaman kipini oluşturur.”¹⁰³ “Bu gelecek şekli, bilhassa, kitabelere hasır, yazmalarda çok nadir görülür.”¹⁰⁴

ötügen: yış: olorsar: beñgü: el tuta: *olortaçı sen* (Ötüken topraklarında yaşarsan kurduğun ülke sonsuza değin ayakta aklacaktır.) (KT, G 8)

“Runik harfli metinlerde pek seyrek olarak geçen {-çI} ekli son biçim eylemin gelecekte olacağını belirtir. Bu ek daha çok olumsuz eylem gövdelerine eklenir.”¹⁰⁵

¹⁰¹ Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, İnkılap yay., İstanbul, 1996, s. 309.

¹⁰² Tekin, **age.**, s. 186.

¹⁰³ Tekin, **age.**, s. 188.

¹⁰⁴ Gabain, **age.**, s.82.

tegmeçi men: teyin sakıntım (Saldırmayacağım diye düşündüm) (O, 10)

Türkçede gelecek zaman kipini oluşturan {-gay}/ {-gey} eki Orhon Türkçesinde seyrek kullanılmış olmakla birlikte Uygurca içinde kullanılmıştır.

ulug suvka kirser ölimegey sıgta tegip öngey (bir denize (ulug suv) girse [ve Kuanşi im pular adını çağırırsalar] ıslanmaz ve sıg (bir yere) ulaşır çıkar.) (KİP,C 12, 17)

neçe-te birök bo tütrüm tering yorüglüg nom erdi ni yitlinser batsar.. ötrü ança- ta tuiunmak arka-lıg nom-lar başlap köni nomlar kirtü yorügler y(e)me barça yitlingeyler batgaylar t(e)ngirim tip tidiler. (Ne zaman ki be keskin, derin yorumlu öğreti mücevheri (Dharmaratna) kaybolursa, yok olsa, sonra işte o zaman sezmek destekli öğretilerden (Dharma) başlayarak, doğru öğretiler (Dharma) gerçek yorumlarda kaybolacaklar batacaklar efendim” diye konuştu.) (A, 197- III. 36a, 17)

Boğazköy ağzında ise gelecek zaman eki Türkiye Türkçesindeki, tek bir biçimi olan{-AcAk} ekinin varyantlarıdır. Ekin son ünsüzü düşmektedir ve şahıs ekleri ile kullanımları şöyledir: {-IcAm}, {-IycAn}, {-IcAn}, {-cAk}, {-cAz},{-cAnız}.

getimem yō ne götücem siz arḳada napcānız? (1/ 81)

gidicen çeşmeden su daşıycañ. (5/ 108)

sen de benim gelin olurken sen de bana yapıcañ. (5/ 56)

soṁuḳ olsa bile ö şeyde ısıtcañ çok ısıtmācañ. (6/ 39)

don entāri dikincek. (5/ 58)

tütün dizmā işey ḥana gitceñ çapamız vā ertesı gün. (3/ 72)

Gelecek zamanın olumsuz şeklinde kökle ek arasına /y/ koruma sesi girmektedir. Fakat bu ağızda gelecek zaman ekinin ilk ünlüsü kullanılmadığı için /y/ koruma sesi de görülmemektedir. Olumsuz şekli de kısa bir biçimde görülmektedir. Bununla birlikte olumsuzluk ekindeki ünlü zaman zaman uzun söylenmektedir.

¹⁰⁵ Tekin, *age.*, s. 190.

çarşıdan *beklemecen*. (3/ 88)

so_uk olsa bile o şeyde ısıtcan çok *ısıtmācan*. (6/ 39)

Görülen geçmiş zaman ekinde ise dikkat çeken unsur ekin ünsüzünde d~ t değişiminin görülmemesidir. Görülen geçmiş zaman eki her zaman ötümlü olan /d/ ünsüzüyle kullanılmaktadır. Morfolojik olarak Oğuz Türkçesinin özelliğini taşımakta olsa da anlamsal açıdan Eski Türkçeden bu yana aynı özelliğe korumaktadır. “Kesin geçmiş zaman eki iyelik ekleri almış {-D} ekidir. Başka bir deyişle, ekler 1. Tekil kişi için {-DXm}, çoğul 1. Kişi için {-DXmXz}, tekil 2. Kişi için {-DXn} ya da {-DXg}, çoğul 2. Kişi için {-DXnXz} ya da {-DXgXz}, tekil ve çoğul 3. Kişi için de {-DI}’dır. Bu eklerin önsesi olan ötümlü /d/ dişili /l/, /n/ ve /r/ ünsüzlerinden sonra ötümsüzleşerek /t/ olur”¹⁰⁶

Görülen geçmiş zaman eki olarak kullanılan diğer ek ise {-t}, {-d}’den daha az kullanılan ve kitabelerde hiç olmayan {-yuk}, {-yük} de görülen geçmiş zaman ekidir.”¹⁰⁷

bir tümen ağı: altun kümüş: kergeksiz: *kelürti* (On bin ipekli, altın, gümüş, (kısacası) gereğinden fazla getirdi.) (KT, K12)

evin barkın: ylıkısın: [y]ulımadım: kıyın: *aydım*: turguru *kodtum* (malını mülkünü, sürüsünü yağmaladım. Onlara ceza verdim, affettim.) (MÇ- D2)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

valla gene götdülā gene *giddim*. (4/ 30)

o kendi *biçdi, dikdi, geldi*. (5/ 60)

denk *geTdik* bunu camide. (6/ 113)

biz çok zamet *çekdik* ğa valla. (1/ 96)

¹⁰⁶ Tekin, *age.*, s. 183.

¹⁰⁷ Gabain, *age.*, s. 81.

Eski Türkçede “ {-mİş} ekli geçmiş zaman eylem sıfatı daha çok yüklem olarak kullanılır. Özne hemen daima 3. kişidir.”¹⁰⁸ Bu ağızda da duyulan geçmiş zaman eki için tek kullanım şekli olan {-mİş} eki görülmektedir.

kişi: oğlın: üze: eçüm appam: bumın: kagan: istemi kagan: *olormuş* (İnsan oğullarının da üzerine atam, dedem Bumin Kağan, İstemi Kağan çıkmışlar) (BK, D3)

kañım: şad: ança: *ötünmiş* (Babam şad bu şekilde art etmiş) (O, 8)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

ā biberi *unutmuşum*. (5/ 142)

öncekilāden *almış* böle tağıldağ bibālāden *almış*. (5/ 144)

Eski Türkçede, istek kipi “Tekil 1. Kişi eki {- (A)yın}, çoğul 1. Kişi eki de {- (A)İlm} dir. Bu ekler ünlü ile biten eylem kök ya da gövdelerine eklendiğinde önses ünlüleri düşer.”¹⁰⁹ İncelenen ağızda ise istek kipi eylem kök ya da gövdelerine {-a}, {-e} eki getirilerek yapılır. Getirildiği eyleme istek anlamı verir. Bu ekin Eski Türkçeden ve Türkiye Türkçesinden farklı biçimiyle karşılaşmaktayız: Birinci tekil şahıs için {-em}.

men amtı siznge azkıya *nomlayın*. (Şimdi ben sizlere bir şeyler anlatayım) (A, D 11, 180)

Mān amtı ög han könglin bartmayın, hangın ilig tilge kirmāzün öz kazgançım üzā ādgü kılınç *kılayın* tep sakıntı. (Prens KP, XI)

Ağız Derlemesinden Örnek:

nereye *gelem* nereye *gidem* (2/ 15)

Birleşik Çekimli Eylemler

Yüklemi eylemin birleşik çekimi ile kurulan cümlelerdir. Hikâyesi ve rivayeti olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Hikâye ve rivayet ekleri hem {-IdI}, {-Imİş}

¹⁰⁸ Tekin, *age.*, s. 189.

¹⁰⁹ Tekin, *age.*, s. 182.

hem de {-dI}, {-mIş} şekillerinde görülmektedir. Eski Türkçede ise “birleşik eylem biçimleri yüklem görevinde bir eylem sıfatı ile onu izleyen çekimli er- yardımcı eyleminden oluşur.”¹¹⁰

men iniligü: bonça: başlayu: kazganm[asar]: türk: bodun: *ölteçi: erti: yok: boltaçı: erti* (Ben küçük kardeşimle birlikte bu şekilde başa geçip kazanmasaydım Türk ölecek, yok olacaktı.) (BK, D33)

azıg üküşüg: körtünj: erti: sül[el]im: *tér ermiş* (Azı da çoğu da gördün. “Sefer edelim” dermiş.) (O, 7)

“er-” döneminde birleşik eylem daha açık görülmekte idi. Ekleşme olmadığı zaman birleşik eylem çekimi oluşmakta; ekleşme olursa eylem birleşik çekimi ortaya çıkmaktadır. Ana yardımcı eylemin kökü zayıfladıkça eylem birleşik çekimine gidilmiş, sonunda tam birleşik çekim ortaya çıkmıştır. Birleşik eylemden birleşik çekime geçilirken ekleşme, yani yardımcı eylem kökünün düşmesi “er-”in “i-” olduğu zaman başlamıştır. Batı Türkçesinin başından beri ekleşmiş hali ile karşılaşmaktayız.¹¹¹ Fakat Boğazköy ağzında kök vokalinin muhafaza edildiği örneklerle de karşılaşmaktayız.

Bu ikili kullanım Batı Türkçesinin başından beri devam etmektedir. Çünkü ekleşme bugün bile tamamlanabilmiş değildir. Eski Anadolu Türkçesinde “i-” kökünün, ağızda olduğu gibi, genellikle korunduğu görülmektedir.¹¹²

çarşanba günleri dañışığ *dökülürdü*. (5/ 24)

işey telek gelini *düzādi edādi* işey yapādı *süslādi püslādi* (6/ 77)

ö zaman gızlā böle *oğumayodu*. (2/ 26)

ā gız kısmi *napcāmış*. (2/ 26)

cuma günü dovulla geldi ğ zaman *çıkalar ımuş* orlara kök *söktürülāmiş* dü ün evinde yakılcağ deyelekten. (5/ 93)

¹¹⁰ Tekin, *age.*, s. 190.

¹¹¹ Ergin, *age.*, s. 321.

¹¹² Ergin, *age.*, s. 326.

evin orTasına ateş yancağ *dāler imiş*. (3/ 38)

a bak *oḡuyaydım* bişey çıkādım. (2/ 27)

Birleşik çekimlerde dikkati çeken bir nokta ise çokluk üçüncü şahıslarda çokluk ekinin genellikle yardımcı eylemden önce, asıl eylemden sonra getirilmesidir.¹¹³ Boğazköy ağzında da bu kullanım örnekleri görülmektedir.

guyruklānı boraya *goyuyolādı*. (1/ 15)

susamları yoluyoduk bi de şöle *bā bālayolar ıdı*. (1/ 14)

ḡuca ḡuca arabalara deste sarıyalar ıdı ḡarmanı *goyuyolar ıdı*. (1/ 3)

Birleşik Eylemli Cümleler

Fiille birleşik fiil yapan yardımcı fiiller ise bil-, ver-, gel-, gör-, dur-, kal-, yaz-, koy (ko-) fiilleridir.

ver-

Boğazköy ağzında kolaylık ve çabukluk anlamını veren ver- eyleminin sıklıkla kullanıldığı görülmüştür. Eylem+ Tezlik Eylemi ile oluşturulmuş birleşik fiillerde tezlik eyleminin yardımcı ünlüsü, eklendiği eylemin ünlü yapısına göre değişiklik göstermektedir. Eylemler kalın ünlü /a/ ile bittiğinde tezlik eyleminin

{-aver-} biçimine de rastlamaktayız.

Eski Türkçede de tezlik eylemi aynı işlevde kullanılmaktadır.

tür[geş kagan] kızın: ertinü ulug: törön ogluma: alı bērtim (Türgeş [hakanının] kızını pek bir törenle oḡluma aldım.) (BK, K10)

ilgerü: kün: tugsıkda: bökküli: kaganka: tegi: süleyü: bērmış: kurıgaru: temir kapıḡka: tegi: süleyü bērmış: tavgaç: kaganka: elin: törösin: alı bērmış

¹¹³ Ergin, *age.*, s. 327.

(Doğuda güneşin doğduğu yerlerde Bükli hakanına kadar sefer etmiş; doğuda Temir Kapıg'a kadar sefer etmiş; Çin hakanı için ülkelerini alıp yasalarını [düzenlemiş]) (KT, D8)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

ö şişe şöle bi azıcık et kesādi, *daķıverilādi* böyle *geçiriverilādi*. (6/ 52) (kolaylık)

deyverem başdan başlayam. (2/ 4) (çabukluk)

ceviz helvasının yapımını mı deyiverem. (6/ 5)

kendi kendine *ırğalayavereyom* azcık işey oldu mu düzleniyo bölä, ellemā lüzum yok. (6/ 32) (çabukluk)

biz görmeden *üfürüverilādi*. (5/ 112) (çabukluk)

bil-

bil- eyleminin fonksiyonu iktidardır. Derleme metinlerinde bil- eyleminin olumsuz biçimine rastlamaktayız.

şinci borası *gidemeyom*. (1/ 34)

yerişemeyom ku. (1/ 69)

bütün *alamayoduķ* heralda ğırıkdı vala. (6/ 55)

İsim+ Yardımcı Eylem

İsimle birleşik fiil yapan yardımcı fiiller et-, -ol, -eyle-, bulun-, yap- filleridir. Bunlardan et-, eyle-, yap- isimlerden geçişli birleşik fiil, ol-, bulun- ise geçişsiz birleşik fiil yaparlar. Eski Türkçede bol- yardımcı eyleminin daha sık kullanıldığı görülmektedir. Derlemelerde ise ol-, et-, yap- yardım eylemleri yer almaktadır.

yene sekiz on dört yüz ming kata altun tilgenlig yiti ertinike tükellih çakravart kan boldum (yine sekiz yüz kırk bin defa, altın tekerlekli yedi mücevhere (Saptaratna) eksiksiz Cakravartin han oldum.) (A c.2, 188, III.31a, 22)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

dü üne de *yardım etceklā*. (5/ 94)

sōna *yasaķ etmişlā* işte. (5/ 98)

mucadale eddik hayatnan iştä işimiz çok. (4/ 10)

hep o arada gine işinen *mucadale olduk*. (4/ 16)

evelkilā hep *masal oldu*. (6/ 85)

soyum sülalem, alla rāzı olsun bi de il bin kere, çok iyiyiz hamd olsun alla ıma.

(4/ 22)

yalnız çok *yānış yapdı*. (6/ 115)

kök sökāken hem orlāda içceklā eylenceklā *alem yapcaķlā*. (5/ 94)

gelin yabandan geldi miydi pazartesi günü *dü ün yapādıķ*. (2/ 7)

5.2.2.2. Birleşik Cümle

Yapısında birden fazla yüklem bulunan cümlelerdir. Bu cümleler bir ana cümle ve bir veya birden fazla yardımcı cümleden meydana gelmektedir.

5.2.2.2.1. Şart Cümleleri

Bu birleşik cümle Türkçenin aslî birleşik cümlesidir. Başlangıçtan beri Türkçede vardır. Temeli şart kipinin şart ifadesine dayanır. Şart kipi, bütün fiil çekimlerinin aksine, hüküm ifade etmez, bitimli bir hareket göstermez. Bu yüzden müstakil cümle yapamaz.¹¹⁴

“Şart en çok –sar , -sār fiil şekline şahıs işaretleri getirilerek ifade edilir: sakın-sar sār “düşünsen”, in-mā-sār “inmese”. –gay’lı gelecek zamanda olduğu gibi, şahıs işareti düşebilir.”¹¹⁵

¹¹⁴Ergin, **age.**, s. 405.

¹¹⁵Gabain,**age.**, s. 91.

ol: yer[ger]ü: *barsar*: türk: bodun: ölteçi sen (Oralara gidersen, Türk halkı mutlaka öleceksin.) (BK, K 6)

añarü sülemeser: kaçan <ne>ñ *erser*: ol bizni (Eğer ona karşı ordu göndermezsek her halükarda o bize [savaş açacaktır.) (T, D 3)

neñ neñ savım [*ers*]er: beñgü taşka: urtum (Söyleyecek ne sözüm varsa bengi taş kazıdım.) (BK, K 8)

üstün t(e)ñri altın yalñuk birgerü *yıgılsar* munuñ bilge biliginte artuk üstün bolup yigedgeli umazlar. (Üstteki tengriler, alttaki insanlar hep birleşseler, bunun (bu maymun beynin) irfanından daha yükseğe irişmeye ona tefevvuk etmeye, muvaffak olmazlar.) (Ui IV-B: T III 84- 40A, 12- 14)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

şimdi *keşke olsa da* geysen. (5/ 63)

ne ğadā yıķasan illa acı oluyodu ö ekmek. (3/ 69)

ħana kendinden olanlā boynuna altın daķalāsa önları sōlālādi. (5/ 44)

ben istēsem alcam senin ğızını. (6/ 114)

kimin ğaderiyse sa abına verilirdi. (2/ 55)

ıscaksa ğa açıvā acık bu yanna dōru gelsin. (1/ 23)

herkeş işeysine *kimi seviyosan ğaderine ne çıkıyosa* önu dilādin çölme in içine ğordun yūsū ü. (2/ 57)

kim alcāsan hemen davullā getiridi. (3/ 18)

ğoyālā iştā sıraynan òle *ne alıyasa ğayınna*. (6/ 142)

ğoyunsa ğoyunu ğatıyodun. (1/ 31)

iki kişi olsan sorun yok. (3/ 75)

aķlına ne gelirse kövde yıcek öteberi herşey ekādik. (4/ 11)

hana gız da evlendirsen orda yiyolā olan da evlendirsen orda yiyolā. (5/ 72)

pazar günü eyer dü ün içkiliysä pazar yatsı okunurdu. (5/ 88)

ne gadā bulgur olursa dövā durusun. (6/ 123)

5.2.2.2.2. İç içe Birleşik Cümleler

Bir cümlenin başka bir cümlenin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümledir. Bu birleşik cümlede bir cümle başka bir cümlenin bir unsuru veya cümle içinde bir isim unsuru durumunda bulunur. Dolaysız anlatımlar için bu cümle türü kullanılmaktadır.

ötrü teginke inçe tep ötünti, oglum muntuda inerü öngtün yingak altun tag bar közünür mü? körüng tep tedi. (Sonra prence şöyle deyip arzetti: oğlum bundan aşağı ön tarafta altın dağ var görünür mü? bak deyip dedi.) (Prens KP, 37- 3)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

onları yirlāmi gali üleşirlā mi onu bilmeyom hiç. (5/ 51)

bak sen sen ol dedim sakın bi dā kapıyı kitlāmā. (6/ 114)

hattā yāde bıyık ali tü alla gāzebini vāsin dedi. (1/ 46)

a dedim annem gene do urmuş. (4/ 36)

evin orTasına ateş yancağ dāler imiş. (3/ 38)

senin gibi dedi insanınan de ışık olur mu yav dedi. goca garı dedi güççücük çocu unan olur mu dedi. o zaman rāmetlik ayşe ablam çağır hatçe girsintlā tarlaya da gör bak çocuğ mu goca garı mı dedi. (1/ 46)

muzāvir ille gelcen dedi. (3/ 72)

hāfız olcağ dedi bana. (4/ 4)

yengem dedi valla gızım telini donunun içine soğ dedi bana mecbur tarlaya gitcez dedi. (4/ 31)

bunları sen pek bilmezsin bunlā so uķ adam dēdim. (6/ 111)

ben sana dikmā gittim sen de gelcen dedi. (3/ 73)

İç cümle: Ad fiil girişik birleşik cümle

“sana dikmā”

sözünü tutmadı mı dövün dedi bak. (1/ 55)

İç cümle: Zarf fiil girişik birleşik cümle

“sözünü tutmadı mı”

dāsin domata tarlasına gitmişlā tütün ğırmuşlā susam yolmuşlā burçaķ yolmuşlā. (A)

İç cümle: Öznesi ortak bağımlı sıralı cümle

Sıralı cümledeki tüm cümleler ise basit yapıdadır.

ā ğız kısmi napcāmuş ğız oķumā gitmez dedilā. (2/ 26)

Birinci iç cümle: Basit cümle

İkinci iç cümle: Ad fiil girişik birleşik cümle

“ğız oķumā gitmez”

nası olsa ben üryamda dāhi sövüyom dedi gitmem dedi ğaynatam rāmetlik. (3/ 48)

İç cümle: Şartlı birleşik cümle

“nası olsa”

uyursanız uyuyağalınız dedi. (3/ 52)

İç cümle: Şartlı birleşik cümle

“uyursanız uyuyağalınız”

5.2.2.2.3. Girişik Birleşik Cümle

Girişik-birleşik cümlede fiilimsi ya da fiilimsilerle oluşturulmuş yan cümlecik bulunur. Fiilimsilerle oluşturulan yan cümlecik temel cümlelerin öznesi, nesnesi, tümleci olur ya da bu öğelerden birini tamamlayan söz öbeği durumunda olur. Bir cümlede kaç fiilimsi varsa o kadar yan cümle vardır. Yan cümlede bulunan fiilimsi yapısına göre girişik birleşik cümle sınıflanır ve adlandırılır.

Ad- Fiil Cümlesi

Girişik cümlede içcümlelerin yüklemi bir ad-fiil olursa bu birleşik cümleye girişik ad-fiil cümlesi deriz. Burada içcümle tümüyle bir ad hükmündedir ve baş cümle içinde bir adın alabileceği bütün işlevleri alır.¹¹⁶ Boğazköy ağzında ad fiil eki olarak –mA eki kullanılmaktadır.

buyan edgü kılınç alku emgeklig tolgaklıg tınk(ı)glarıg *ozgurguka kutgarguka ötmek* buyan edgü kılınça yitmez. (İyi (iki.) davranışı ‘bütün ıstıraplı, eziyet içindeki canlıları kurtarmayı öğütlemek iyi (iki.) davranışa yetmez.) (A, 179- III.27b, 23)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

şimdi *çamaşırı* ğob da *sermā* acıziz. topla *dürmā* acıziz. (3/ 67)

başlayon arife gün *loğum yapmā*. (3/ 81)

aydın kesmā gideyoduğ gece yarlāna sabālara ğadan. (3/ 61)

gülüş çarış yirsin içāsın çolu unan çocu unnan. (3/ 89)

gece yarısı ğalk *aydın kesmā* git *aydın sapı köklemā* git. çardağ ğuruyoduğ tabi altında *kölgelenmā* ğarmana. (2/ 43)

evelden ōle *birbirine görmek* yokdu ğızım. (6/ 99)

ğonuşmak yo udu. (6/ 101)

¹¹⁶Banguoğlu, *age.*, s. 562.

evelde*n* *tutma* var ıdı birlik var ıdı. (3/ 120)

çıkāsin *tütün gırmā* gidāsin. (4/ 26)

bişey olsun *geyisi almā* gideyo. (5/ 61)

dümbelek çalmā para verilmezdi. (6/ 76)

evelde*n* bilmezdik *gonuşmasını*. (5/ 101)

ilkin *ayak alışdırması* olurdu. (6/ 145)

çok *burçağ yolmā* gittik şu güççük tarlada. (1/ 25)

pancā ğazmā gideyoduğ. (1/ 77)

saçımızın telinnen tarlaya *çapa ğazmaya* gideyoduğ. (2/ 17)

Sıfat- Fiil Cümlesi

Girişik cümlede iç cümle*n*in yüklemi bir sıfat-fiil olursa bu birleşik cümleye birleşik sıfat-fiil cümlesi deriz. Burada iç cümle bir sıfat hükmündedir ve başcümle içinde bir sıfatın alabileceği bütün işleyişleri alır.¹¹⁷

“{-DAÇI, {-sık} ekli gelecek zaman eylem sıfatları, yüklem dışında, eyleyici adı ne niteleyici olarak da kullanılır”¹¹⁸ Gelecek zaman ifade eden bu ek çok kullanılan ekler arasında yer almaktadır.

teñri: yarlıkazu: kutum: bar üçün: ülügüm: bar üçün: ölteçi: bodunug: tırgürü: ıgıdtım (Tanrı lütfettiği için, talihim ve kısmetim olduğu için ölecek olan halkı diriltip besledim.) (KT, D 29)

el tutsık: yér: ötüken: yış ermiş (Ülke kurulacak topraklar Ötüken topraklarıymış) (K, G 4)

Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında ortaya çıkmış olan {-acak}, {-ecek} ekleri aynı zamanda şekil ve zaman eki durumunda geçen sıfat- fiil eklerindendir.¹¹⁹

¹¹⁷ Banguoğlu, **age.**, s. 566.

¹¹⁸ Tekin, **age.**, s. 172.

¹¹⁹ Ergin, **age.**, s. 336.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Boğazköy ağzında da, gelecek zaman eki biçim itibariyle sıfat fiil ekiyle aynı kullanıma sahiptir.

hiç *üzülcek* bişey yok. (3/ 60)

Geçmiş zaman ifade eden {-mİş} sıfat fiil eki de Eski Türkçeden bu yana çok kullanılan bir sıfat- fiil ekidir.

yeti yüz er: bolup: *elsiremiş: kağansıramış bodunug: küñedmiş: kuladmış bodunug: türk törösün: içginmiş: bodunug: eçüm apam: törösünçe: yaratmış: boşgurmış* (Yedi yüz er olup devletsiz, kağansız kalmış halkı, carıye ve köle olmuş halkı, Türk geleneklerini kaybetmiş halkı, atalarımın dedelerimimin töresince oluşturmuş, eğitmiş.) (K, D 13)

atın eşidser etüzin körser sakınmışı teginmişı yoksuz bolmaz. (Adını işitse, vücudunu görse tasarladığı, saygıyla dilediği şey (yani kurtuluş) boşa gitmez.) (KİP, D 11- 180, 181)

gızım dedi seni okumuş birisine vācem. (4/4)

Geçmiş zaman ifade eden {-dİk}, {-dik}, {-dük} sıfat fiil eki incelenen ağızda da görülmektedir. Bu ekin dikkat çeken yanı iyelik eki olarak kullanılmasıdır.¹²⁰

tegdökin: türk begler: kop: bilirsiz (Hücum ettiğini Türk beyleri hepsiniz bilirsiniz.) [K, D 34)

onta tegdükte kamag t(e)ñridem kuvragıg okıp inçe tip tid. Körünler tüzünlerim bu edgülüg kutlug tınl(ı)gıg (Oraya vasil olunca, bütün ilahi cemaati davet edip şöyle dedi: Görün, adillerim bu faziletli kutlu mahlûku!) (Ui T III B TV 51-d, 140)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

yatılık galdı ı için çarşamba günü hısım akraba gonu gömşuya pilav dökölüyor *gelenlā* çarılıyo. (5/ 36)

¹²⁰ Ergin, **age.**, s. 335.

geldi inde olmaz mı ya? (3/ 31)

ne bilem loğum oluyo işta bayrama hazırlık *bildi in her şey işta*. (6/ 5)

bildi in misir üstünü dēsenliyom. (6/ 18)

Boğazköy ağzında *giddi inlen* “gidince” (< gittiği ilen) gibi şekli de görülmektedir.

giddi inlen döndü ün bir oluya. (3/ 121)

Geniş zaman ifade eden –an, -en eki eskiden beri en geniş ölçüde kullanılan bir partisip ekidir. (...) Eski Türkçede be ekin kullanımı -gan, -gen şeklinde idi.¹²¹

şimdi misir patladıyoz *gelenlere* çay yapıyoz çibık öteberi. İşdā *gelene* boş çevirmeyon ölä. (3/ 118)

gelen hoşmelim arayo ceviz helvası arayo. (3/ 84)

¹²¹ Ergin, *age.*, s. 334.

Zarf- Fiil Cümlesi

Girişik cümlede içcümlelerin yüklemi bir zarf fiil olursa bu birleşik cümleye birleşik zarf-fiil cümlesi adını veriyoruz. Burada iç cümle tümüyle bir zarf hükmündedir ve baş cümle içinde bir zarfın alabileceği bütün işleyişleri alır.¹²²

Osmanlı Türkçesinde cümlelerde {-up, “-üp} ulaçlarının bağımsız cümleleri birbirine bağladığı kabul edilmekte; bu ekin zaman içinde anlam değişikliğine uğradığı bilinmektedir. Bunlar günümüzdeki virgül veya nokta işaretinin işlevine benzer bir görev yüklenmiştir. Türkiye Türkçesinde ise bu ulaçlar yardımcı cümle ile ana cümleyi birleştirmektedir. Boğazköy ağzında da Eski Türkçede olduğu gibi sadece Türkiye Türkçesindeki standart kullanımı görülmektedir.¹²³

kapgan: kagan: elinte: *karıp*: edgü beñü: körti: ulug: küli çor: sekiz on: *yaşap* yok bol[tı] ... (Kapgan Kağan döneminde hayat sürüp mutlu bir devir geçirdi. Yüce Küli Çor 80 yıl yaşayıp vefat etti.) (KÇ, 3)

bilmez: kişi ol savıg *alıp*: yagru: *barıp*: üküş kişi: öltün (Cahil insanlar, bu sözleri ciddiye alıp yakınlaştığınızda çoğunuz öldünüz.) (BK- K6)

bu muntag kolu kesilmişin *körüp* belinleyü ögsüz osuglug *bolup* katıg ünin kıkra inçe tip tidi. emgeke ayıg kılınç (Kolunun böyle kesildiğini görünce çok korkup şaşkına dönüp yüksek sesle bağırarak şöyle dedi: “Ah ıstırap! Günah) [T III- 84- 4] S. 48 st. 136- 139

Ağız Derlemesinden Örnekler:

köve sizden alıp bize getiriyola òlā çeñiz. (5/ 5)

seyidip gideyo onlā biliyo. (1/ 67)

şimdi *çamaşırı* *ğob* da sermā acıziz. (3/ 67)

¹²² Banguoğlu, **age.**, s. 571.

¹²³ Fikret Turan, “ Old Anatolian Turkish Syntactic Structure”, Harvard Ü., 1996, s. 154- 207.

{-a}/{-a} kalıbı kurulan gruplar da eskiden beri kullanılmakta ve durum bildirmektedir.

düvenlālān dönā dönā āşama ğadan eridiyoz. (1/ 5)

ġarışdıra ġarışdıra bayā bi ġararıya. (6/ 14)

ġat ġat asıla asıla dürerim. (6/ 47)

kökleyā kökleyā bitirmişlä. (5/ 98)

bu dedilā berbatın dü üne gele gele gali bıktık biz dedilā. (5/ 31)

Türkçede eskiden beri kullanılan {-alı} gerundium eki Eski Türkçede -ğalı, -geli şeklindeydi. Batı Türkçesine -alı, -eli şeklinde geçmiştir. Eski Türkçede «-mak için, -mek için» manasını ifade ediyor, sebep gösteren bir hal zarfı yapıyordu: al-ğalı “almak için”, kör-geli “görmek için” misallerinde olduğu gibi. Batı Türkçesinde ise “-den beri” manasında kullanılarak bir devamlılık, bir süre ifade etmektedir: çık-alı, görme-y-eli misallerinde olduğu gibi. Bu ifadesi dolayısıyla bu gerundium sonuna birçok defa beri edatını da almakta ve edatı alırken de, gerundium için normal olmadığı hâlde, bazen ablatif şekline geçmektedir: geleli beri, gid-eli-den beri misallerinde olduğu gibi.¹²⁴ Fakat derleme kayıtlarında Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi beri edatını almadan, bu zarf fiilin, kullanıldığı görülmüştür.

biz dü ün yapalı elli seneyi geçdik. (5/ 47)

Eski Türkçede ärkän zarfındaki{-kan} eki, eylem zarfı olarak eylemin işlenme zamanını belirtir.¹²⁵

kaltı balık kapıgda *olurur erken* kan udçısı biş yüz ud süre önti.(Şehzade şehrin kapısında otururken hükümdarın sığırtmacı, beş yüz sığırı sürüp çıktı.) [LXV, s. 59, prens kal]

¹²⁴ Ergin, *age.*, s. 342.

¹²⁵ Tekin, *age.*, s. 179.

Donmuş eylem sıfatı  rklı “iken” {-(X)r}, {-Ar}ekli eylem adları ile bir zarf  beği oluşturur. B yle bir s z  beği, asıl eylem işlendiğinde y r rl kte olan bir eylemi belirtir.¹²⁶

otuz: artokı: bir: yaşıma: karluk: bodun: buışsuz [er] r: *barur: erkli:* yagı: boltı (Otuz bir yaşımdayken Karluk halkı refah i erisinde bağımsız hareket eder hale geldi ve (bize) d şman oldu.) (BK- D29)

“-ken” yalnız i- fiilinin gerundium ekidir. Diğer fiillere getirilmez. i- fiilinin de i-ken‘den başka gerundium şekli yoktur. i- k k  d ş p gerundium ekleştiği zaman bile -ken değişmeyerek vokal uyumu dışında kalır: k   k-ken,  ocuk-ken, burda-y-ken misallerinde olduğu gibi.¹²⁷ Bu gerundium ekinin bug n ağızlarda vokal uyumuna uydurulduğunun g r lebildiğini de kaydetmeliyiz: burda-y-kan, yapar-kan misallerinde olduğu gibi.¹²⁸

ya ı felan  ıkıya b le *đarıřdırıken* kendinden. (6/ 15)

daml kan ben işey g rum Tavaya. (6/ 24)

hıdırelleze bir ay var ıkan orda toplanılırdı. (5/ 51)

bi de b le maşala yap l  *ge   oyn kan*. (5/ 100)

solgununu *tarlaya gid ken* geydim. (5/ 61)

tarlaya gid ken bin dim. (5/ 130)

geceyi sabaha gad  t rk yнен maninen ge iridik *t t n g r ken*. (2/ 21)

ken lara b le ip ger l  diz l  *d  nl de oyn kan*. (5/ 103)

¹²⁶ T. Tekin, *age.*, s. 180.

¹²⁷ Ergin, *age.*, s.346.

¹²⁸ Ergin, *age.*, s. 347.

“Baş cümle eyleminin zamanca sonralığını anlatan bir iç cümleyle kurulmuş girişik zaman cümlesine sonralık cümlesi adını veririz. Yazı lehçemizde bu cümle hemen yalnız -dikten sonra birleşik zarflarıyla kurulur.”¹²⁹

Boğazköy ağzında bu zarf-fiil “{-dikdan} ker/ kere” kalıbıyla cümle yapısı oluşturmaktadır. Bununla birlikte bu yapının çeşitli varyantıyla karşılaşmaktayız. Eski Türkçede adların bulunma- çıkma durumunu yöneten son takılardan biri olan “kisre” fonolojik olarak farklılık gösterse de aynı anlamda yardımcı cümle kurmaya devam etmektedir. Bu edat hal eki alarak kalıplaşmıştır.

yagru *kontokda kisrā* añıg bilig anta öyür ärmış “(Bu halklar Çin’e) yaklaşıp yerleştikten sonra (Çinliler) kötü niyetlerini düşünürlermiş.” (K, G 5)

ol kan yok: *boltokda: kēsre:* [el] yitmiş: içgınmış (O han vefat ettikten sonra ülke elden gitmiş, mahvolmuş.) (O- 1)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

on yedi sene *evli olduḡdan ker* ayrıldık. (4/ 14)

biz *çıktıḡdan kere* aşara indilā iştā ö zamanla. (2/ 30)

bi ay ḡarman sürādik. *ekinlā olduḡdan kere* oluyodu. (1/ 135)

Baş cümle fiilinin zamanca önceliğini anlatan bir iç cümleyle kurulmuş girişik zaman cümlesine öncelik cümlesi deriz.¹³⁰ (579) “-mAdAn” zarf-fiili zamanca öncelik gösteren içcümle kuruluşunda kullanılmaktadır. Eski Türkçede –matı, -meti şeklinde görülmekte ve “bu eylem zarfı ünlülü eylem zarfları ile {-yU}, {-(X)p}, {-(X)pan} ekli eylem zarflarının olumsuzluğu olarak kullanılır.”¹³¹

bonça: işig: küçüg: bértökgerü: *sakınmatı:* türk: bodun: ölöreyin: urugsıratayın: ter ermiş (Çinliler Türklerin) bu kadar hizmet ettiğini, çalıştığını dikkate almaksızın”Türk halkını öldüreyim, soyunu kurutayım” derlermiş (KT- D10)

¹²⁹ Banguoğlu, **age.**, s. 580.

¹³⁰ Banguoğlu, **age.** s. 579.

¹³¹ Tekin, **age.**, 177.

“Batı Türkçesinde -madan, -meden olması Eski Anadolu Türkçesinin sonlarında başlamıştır.”¹³²

biz görmeden üfürüverilâdi. (5/ 112)

ısıtmadan sate önu fazla ğaynatmayon südü peynir çalcın mıydı. peynir çalmadan ılık yane böle elinâ meme işeysinnen ana memesinden südü olcağ aynı. (6/ 37)

Geçmiş zaman kipi soru şekli de bir birleşik zarf-fiil cümlesi yapmaktadır. Burada baş cümle yüklemi zamanca yan cümle yüklemine bağlıdır. Boğazköy ağzında sıklıkla kullanılan bir cümle yapısıdır.

yālî süt oldu mu çok güzel oluya. (6/ 36)

peynir çaldın mıydı süzdürüyön. süzdürdün müydü güzelcâ bayâ bi şip şip damlâkan ben işeye görüm Tavaya. (6/ 23)

avcıkladık mı öndan sönâ eşiranı elime alıyom. (6/ 25)

öndan sönâ baya azaldı mıydı suyu azaldı mı haline göre sararıyor sata ö. (6/ 27)

ça uşkövlülâ geldi mi alıp götürüsün. (5/ 28)

cevizini bôle böldüm müydü ö cevizi o yanna goydum muydu un doldururum aynı seviyede. (6/ 10)

kepâdi mi alısın. (6/ 124)

âşemleyn satı boraya indin mi herkes evine gideyodu. (1/ 32)

önlâ uyudulâ mıydı ğalkıyodum sıra ğazmâ. (1/ 56)

pazartesi günde yabandan gelin geldimiydi pazartesi gün Һaralda dü ün olurdu. (2/ 9)

Һarman zamanı gelin oldun muydu işinen gücünen ğızım. (2/ 19)

peyniri çok ğodun mu bu sefâ topak oluyo. (6/ 40)

¹³² Ergin, *age.*, s. 344.

gurudulāmydı silkālādi. (1/ 16)

Türkçede eskiden beri kullanılan {-IncA} zarf fiil ekiyle birlikte cümleler arasındaki zaman sırası gösterilmektedir. Bu zarf fiil Eski Türkçede {-gInça} şeklinde kullanılmaktadır. Batı Türkçesine {-ınça}, {-inçe} şeklinde geçmiş, Eski Anadolu Türkçesinde uzun zaman bu şekilde kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde ise ekin sesi /c/ şekline sokularak ve ünlü uyumuna bağlanarak bugünkü şekilleri ortaya çıkmıştır.¹³³

ö şeylā bitince cingānleri getdilā. (5/ 86)

şindi beyaz olıya ğarıştırınca. (6/ 13)

şimdi dö ünçe ğabuklā çıkıya. (6/ 125)

üç yıldızlā boraya çıkınca gidiliyodu. (3/ 51)

ēnegöle nika a gidince gözükdük birbirimize. (6/ 103)

ondan sōnā ö da olunca tepsie döküyom. (6/ 31)

kendi ya ı sate dibini yālāyo dökünce. (6/ 16)

5.2.2.2.4. Sıralı Cümleler

Aralarında çeşitli anlam ilişkisi olan iki yargının bir bağlamda birleşerek meydana getirdikleri cümle yapısıdır.

Bağımlı Sıralı Cümleler

Öge ortaklığı olan cümledir. Yapılan derlemeler de öge ortaklığı olan sıralı cümle çeşitlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

éçümüz: apamız: [ya]mı: kağan: tört: bulunug: étmiş: yığmış: [y]aymış: basmış (Ceddimiz Yamı Kağan dört tarafı derleyip toplamış, almış, ele geçirmiş.) (O- 1)

türk bodun: kanin bulmayin: tavgaçda: adrıltı: kanlantı: kanıñın: kodup: içikdi (Türk halkı hanını bulamadığı için Çin'den ayrıldı, han sahibi oldu. (Sonra da) hanını terkedip yine Çin hâkimiyetine girdi.) (T- B 2)

¹³³ Ergin, age., s. 342.

savımın: tüketi: *eşid*: ulayu: iniygünüm: oğlanım: birik: uguşum: [bodunum: beriye: şadapıt begler: yırya: tarkat: buyruk: begler: otuz tatar... tokuz oguz: begleri: boduni: bo savımın: edgüti: *eşid*: katıgdı: *tiğla* (Sözlerimin tamamını dinleyin, özellikle küçük erkek kardeşlerim, çocuklarım, birleşik soyum, [halkım... güneyde Şadlar, kuzeyde tarkanlar, beyler,... Otuz Tatar halkı... Tokuz Oğuz Beyleri ve halkı, bu sözümü iyice işitin, sıkıca dinleyin!)) (BK- K1)

takı yime kim *kayu tişi* tınlıg urı ogul tileser kuanşi im pusarka tapınu udunu teginip atın üzüksüz atasar ötrü köngülteki teg körkle kutlug ülüglüg urı ogul kelürür.. birük kız tileser yime körkle kız kelürür.. ertingü öküş edgü kılınç kazganç kazganur.. alku kişike amrak bolur. (Ve yine herhangi bir kadın, (bir) erkek çocuğu dilese, Kuanşi im pular'a saygıyla tapınır, uyar, adını durmadan anarsa, sonunda gönülüne göre güzel, mesut, bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Fakat kız çocuğu dilese, yine güzel (bir) kız çocuğu (dünyaya) getirir. Çok dürüstlikle hayatını kazanır herkes tarafından sevilir.) (Prens KP- 2,3)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

ora ınnan da *biçiyöladi* kosaynan da adamlā *biçiyöladi*. (1/ 7) (Yüklem)

şimdi *ben* yānılık bi çok ayırdım godum tencereye. (3/ 43) (Özne)

ramazanda oruç tutuyon muķabeleye gideyon. (3/ 80) (Özne/ Sen)

gızın yüzüne örtü örtālādi çölmeyi gucāna ğorlādi. (2/ 54) (Özne/ Onlar)

guca guca arabalara deste sarıyolar ıdı ħarmanı ğoyuyolar ıdı. (1/ 3) (Özne/ Onlar)

önceden top *oluyodu* arşın ğumaş *oluyodu*. (5/ 57) (Yüklem)

telek gelini düzādi edādi işey yapādi süslādi püslādi. (5/ 77) (Özne)

evelde tutma *var ıdı* birlik *var ıdı*. (3/ 120) (Yüklem)

sōnādan kere ğali orda içiyolā yatıyolā ğalkıyolā. (5/ 115) (Özne/ Onlar)

bütün göca kövü gezâdin ta uk toplâdın. (2/ 13) (Özne/ Sen)

gız evi olan evi yimek dökâdi gızlara. (2/ 14) (Yüklem)

Yukarıdaki sıralı cümlelerin hepsinin birinci ve ikinci cümlesi basit cümleden oluşmaktadır.

gece yarısı galk aydın kesmâ git, aydın sapı köklemâ git.(2/ 42) (Özne/ Sen)

Birinci cümle: Ad- fiil girişik birleşik cümle

“aydın kesmâ”

İkinci cümle: Ad- fiil girişik birleşik cümle

“aydın sapı köklemâ”

cuma günü oldu muydu cuma saati işlâni bırakırlâdı, oynamâ çıkâlâdı aralıya. (2/ 66)

Birinci cümle: Zarf- fiil girişik birleşik cümle

“cuma günü oldu muydu”

İkinci cümle: Ad- fiil girişik birleşik cümle

“oynama”

Bağımsız Sıralı Cümleler

Öge ortaklığı bulunmayan sıralı cümle yapılarıdır.

iştâ bayramda eş dost geliyodu yiyodu içiyodu. (3/ 85)

götümezlâ mi? valla gene göttülâ gene giddim. (4/ 29)

bayram geliya gurbanlık alıyon mecburu. (3/ 86)

mutfağ dolapları de işcek yerlâ olcağ. (3/ 36)

Yukarıdaki sıralı cümlelerin tümü basit yapıda oluşmuştur.

unca ız temelli duvak gün işeye gitdi susam yolmā götdülā önu yampirinin düzüne hem yayan. (2/ 18)

Birinci cümle: basit cümle

“unca ız temelli duvak gün işeye gitdi”

İkinci cümle: ad fiil girişik birleşik cümlesi

“susam yolmā”

5.2.2.3.5. Bağlı Cümleler

Aralarındaki ilgiden dolayı birbirlerine bir bağlaçla bağlanan cümlelerdir. Bağlaçlar cümle ögesi değildir.

anta: kesre: inisi: eçisin teg: kılınmadok erinç: oğlu: kanıñ teg: kılınmadok erinç: biligsiz: kağan: olormış erinç: yavlak kağan olormış erinç: buyrukı: yeme: biligsiz <ermiş> erinç: begleri: bodunı: tüzşüz üçün (...) türk: bodun: elledök: elin: içgınu: ıdmış

(Daha sonra küçük kardeşler büyük erkek kardeşleri gibi yaratılmadığı için, evlatlar babaları gibi yaratılmadığı için, bilgisiz hakanlar tahta çıktığı için, komutanları da bilgisiz ve kötü oldukları için, beyleri ile halkı arasında kargaşa olduğu için (...) Türk halkı ülke yaptığı toprakları elinden çıkarmış.) (K- D 5)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

kövün okulu iştä orda *ama* biz orda okumadık. (1/ 89)

evelden resimlāmız olsa görürsün *ama* bi dane resmimiz yok. (6/ 84)

düz yālāde qosaynan biçiyolādı adamlā *ama* bayır bacanañ yālāde el ora innan yapıyalādı. (1/ 8)

bosdan ekileyodu *ama* yıcek gadan. (1/ 51)

ne günlāmız var ıdı *ama* goymayodu gülüm. (1/ 125)

öretmenlā ille okusun deye çok zorladılā *ama* ö zamanlā gızlā böle okumayodu.

(2/ 25)

Birinci cümle: “Diye” ile kurulan bağlı cümle

“öretmenlä ille okusun deye çok zorladılā”

hana eşim hafız dedilā ama hiç hafızlı ını filem görmedim ben. (4/ 6)

Birinci cümle: iç içe cümle

“eşim hafız”

löküzü varan olursa, sōnādan kere çıkdı o lōküzlādā, lōküz yakā orta yerā ama kenālā boş. (5/ 103)

zinilen hepsine bire çember örtēsın ama öle boş da deyil. (6/ 141)

evelden dü ünlere yatılık gideyoduk ama şimdi yok. (3/ 120)

şinci arpa būdey pek öle çok de il de gine de yine vā. (1/ 2)

burça ı da hayvanlara veriyo böle dişilere deil de tosunlara veriyolar ıdı.

(1/ 29)

hem çalıyon hem söylüyon. (5/ 84)

ölā iştä de başdan sonuna gadā sālam annat. (5/ 65)

so uķ olsa bile ö şeyde ısıtcan çok ısıtmācan. (6/ 39)

“Diye” İle Kurulan Bağlı Cümleler

İççe birleşik cümle çeşitleri Gabain ve Kemal Eraslan tarafında tip ile kurulan cümle grubuna almışlardır.

Aktarma söz temel cümlelerin önüne alınır ve tip “deyip” ve teyin/tiyin “diye, diyerek” bağlaçları ile temel cümleye bağlanır.¹³⁴ Derleme metinlerinde anlam olarak Eski Türkçedeki kullanıma uygun aşağıdaki örnek tespit edilmiştir. Bu örnekte bağlaç kullanılsa da anlamdan anlaşılmaktadır.

¹³⁴ T. Tekin, *age.*, s. 215.

tegip: inime: oğluma: ança: ütledim: kañ yorıp: èltèriş: kaganka: adrılmadok: teñri: bilge: kaganta: adrılmalım: azmalım: tèyin: anca ötledim (Hücum edip evladıma şöylece öğütledim: (Baban gidip Elteriş Kağandan ayrılmamış (?), Efendi Bilge Kağandan ayrılmayalım, yoldan çıkmayalım” diye, bu şekilde öğüt verdim.) (O- 11)

kaganlıg: bodun: ertim: kaganım: kanı: ne: kaganka: işig küçüg: bërür men: tər ermiş: anca tēp: tavgaç kaganka: yagı: bolmış(“Kağanı olan bir halktım, hakanım nerede? Kimin hakanına hizmet edip çalışıyorum dermiş?” dermiş. Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş.) (BK- D9)

ba ırıyolar ıdıla getircen mi. (1/ 80)

Yine bu bağlaçlar Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçede de temel cümle eyleminin amacını belirtmek için kullanılmaktadır.

türk: bodun: yok bolmazun: tēyin: bodun: bolçun tēyin: kañım: èltèriş: kaganıg: ögüm: èlbilge: katunug: teñri: töpösinte: tutup: yügerü: kötürti erinç (Belli ki Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Elteriş Kağanı, annem Elbilge sultanı göğün tepesinden çekip yükseltmişler.) (BK- D10)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

dü ün yapcam deye börek yapālādı. (6/ 134)

kök söktürülāmiş *dü ün evinde yakılcağ deyelekten*. (5/ 93)

bağ ırık leblebi alırdık çocuklara hesap et *yisin diyelekten*. (6/ 54)

işdā öle yakālādı *ışık olsun deye*. (5/ 114)

dişiyā vāmezlā *südüni kesiya deye*. (1/ 123)

Hani ile Kurulan İlgi Cümlesi

Zamirsi zarflardan oluşan hani kelimesi de farklı bir kullanışta ve daha çok konuşma dilinde bir türlü ilinti cümleleri kurmaya yarar.¹³⁵ Hani zamirinin çekimi bulunmamaktadır. Boğazköy ağzında “ki” ile kurulan birleşik cümlelerin

¹³⁵ Banguoğlu, *age.*, s. 553.

bulunmayışının aksine hani kelimesinin ünlü uyumuna girerek “hana” şekliyle sıkça kullanılması dikkat çekicidir.

hana sen gelinsin ben sana alırdım ğat älbise çamaşırınnan, her şeyinnen, telli innen.
(5/ 54)

hana sen, önceden altın yo udu, sen tencere getirisin, tenceresi vā, o sa an getiri, sa an daı mı, bardak daı mı, ne ne istāsen. (5/ 40)

dışādan gelen misafir *hana* ev sa abına gelen misafir ğalırsa önlā yiyolā.

ölanlā hana oynamā geliya ya ğız evine o zaman biri tutādı o maşalayı
(6/ 63)

hana eşim hafız dedilā ama hiç hafızlı ı nı filem görmedim ben. (4/ 6)

birisi erkek olur birisi ğız olur; gelin olur hana birisi önda ba ırılā (5/ 48)

adam gelecek dışādan suyu getirceklā dökceklā hana bataklandıysa bata ı çıkacak.
(5/ 165)

Hani, konuşma dilinde –ki ile kurulan yapılardan daha fazla yer almaktadır. Bu bilinen bir gerçektir fakat bu çalışmada dikkate değer nokta ise ki bağlacı ile kurulmuş birleşik cümlelerin bu ağızda yer bulmamasıdır. Derleme kayıtlarında tek bir örnek tespit edilmiştir. O cümle yapısında da yüzey yapıda ki bağlacı kullanılmadan birleşik cümle oluşturulmuştur.

ne zaman eve geldik gördük. (6/ 100)

Eski Türkçe Uygur Döneminde ise kullanımı şu şekildedir:

m(än) bu muntuda yigrek cintamani ärd(ä)ni algalı barayın kim kayu tınlıglarka tözü tüketi asıg tusu kılı usar m(ä)n. (Ben bunların hepsinden daha üstün cintamani mücevherini almak için gideyim ki canlılara tamamen fayda sağlayayım.) (Prens KP, XXXIV, 5)

ki edatı seninle de konuşulmaz ki, sonu gelmiyor ki misallerinde olduğu gibi hüküm ifade eden, cümle sonundaki kullanımının yanında bilhassa ağızlarda yaygın olan sorunun sonundaki kullanışı ile bağlama ifadesinden uzak olarak, yalnız mücerret kuvvetlendirme edatı şeklinde de kullanılır. gözlerimi yumsam mı ki, gitsek mi ki misallerinde olduğu gibi.¹³⁶ Boğazköy ağzında cümle sonundaki kullanışı ile birlikte bağlama ifadesinden uzak kullanılmaktadır.

yerişemeyom ku. (1/ 69)

hayır öle bişey yoktu ku ö zamanla. (6/ 87)

resim yoktu ku evelden böle. (6/ 87)

bilmeyolā ki çocukla. (5/ 112)

5.2.2.3.6. Devrik Cümleler

Birçok kez belirtildiği gibi, Türkçe cümle yapısı özne+ yardımcı öğeler+ yüklem biçimindedir. Cümle içinde öğelerin yeri değişse de anlamında bozulma olmadığı sürece bu yapıda bir cümle çeşidine dâhil olmaktadır. Devrik cümle, ağızlarda, konuşma dilinde olduğu gibi, sıklıkla kullanılır.

hısımdan da öteye *dëdim* ben dā ne hısıımı. (5/ 34)

kimler jdi vala *bilmeyom* işta ben önları. (5/ 35)

şahsene ablanın anası *dikiyodu* dikişlāmizi. (5/ 59)

evelden cumādan *gelirlādi* davullā. evelden *cumadandı* bizim dü ünlä.

(6/ 71)

dibei ğimiz *var ıdı* evelden böle oyma. (6/ 121)

bayramlık *getir̄sin* arife günü. (6/ 141)

çok *zāmet çekdik* ö zamanla valla. (1/ 51)

erkek tosunlara *verilādi* burça ğ. (1/ 122)

¹³⁶ Ergin, *age.*, s. 362.

önden *yedādi* beygiri. (3/ 8)

öndan *sōnā yāsıldıyan* işeye tepsiye. (3/ 96)

5.2.2.3.7. Eksiltili Cümle (Kesik Cümle)

Genellikle yüklemi olmadığı halde yargı bildiren cümle yapılarıdır.

nişanlandın mı ayak alıḡdırması. (6/ 145)

ö ersin ersin. (2/ 12)

gine ö zaman arifede dadlı loḡum. (3/ 87)

sana misafir öna misafir. (6/ 74)

valla ne günlā ne günlā gülüm. (1/ 35)

ḡatılana ḡadan ḡıvama gelene ḡadan. (5/ 140)

5.2.3. Anlamlarına Göre Cümleler

Anlamına göre üç çeşit cümle bulunmaktadır.

5.2.3.1. Olumlu Cümleler

Yargının gerçekleştiğini anlatan cümle, olumlu cümledir. Bu cümlenin yüklem yapma yapılma ve olma bildirir.

Olumlu Ad Cümlesi

yavız: bat: biz (Fenayız, berbatız biz.) (O- 7)

Aḡız Derlemesinden Örnekler:

öndan *sōnā kövde* iki dene çeşme vā. (5/ 108)

evelden ḡamam var ıdı şarttı. (6/ 93)

benimki fitnet nineydi. (6/ 83)

dibe imiz var ıdı evelden böle oyma. daş deyil Tahtaydı oyma. (6/ 121)

Olumlu Eylem Cümlesi

ol k(amag) emgekligler emgekinte antag kurtulur (ızdırap çekenler ızdıraplarından böylece kurtulurlar.) (A, C 8-9, 11)

yalañ: bodunug: tonlug: kıltım: çıgañ: bodunug: bay kıltım (sırtı yalın olan halkı giyimli, yoksul olan halkı zengin ettim.) (BK, D 23)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

çarşanba günleri dañışığ dökülürdü dañışığ denirdi. (5/ 24)

ğāvenin arkasından memet alinin ğapının önünde ğardı. (5/ 118)

dadını da kendi ğararımce ğorum ben. (6/ 11)

evelde et toplanır. (6/ 50)

şu çınarın dibinde felen ne oynālādı. maşalalā yanādı. (6/ 60)

bağ biz üç sene beş sene nişan durduk. (6/ 99)

dibeklik yapādık oynādık. (6/ 119)

sapından iki gişi oturusun ğarşılıklı çekēsın onu. (6/ 127)

bi kere şu kövde girmedik hāne ğalmamıştır. (6/ 136)

5.2.3.2. Olumsuz Cümleler

“Olumsuz cümlelerde yüklem bir olumsuzluk ögesi taşır. Bu ya bir olumsuz eylem biçimi ya da olumsuzluk içeren bir sözcüktür.”¹³⁷

Olumsuz Ad Cümlesi

ötügen: yer: olorup: arkış: terkiş: ısar: neñ buñuñ yok (Ötüken topraklarında yaşayıp kervanlar gönderirsen sıkıntı yok (olmayacak).) (KT, G 8)

birök bizni ölürsersin yime neñ seniñ balıktaki ig toga kitgüsi yok. (Bizi öldürsen dahi hiçbir veçhile senin şehrindeki hastalığ(ın) derd(in) gideceği yok. (Ui- A: ÇB 56)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

şinci burçağ murçağ yok ğāli. (1/ 30)

evelki nerde ğaldı şimdi hiç bi şey yok şimdi. (3/ 18)

şimdi hayvanlā da yok kimse yok işte. (3/ 76)

yazın bunla ğışın deilki. (1/ 85)

ne hısım örtmesi vā ne çember örtmesi vā. (6/ 130)

Olumsuz Eylem Cümlesi

küniñe kolguçılar üzülmedi. (her gün dilencilerin sonu gelmedi) (Prens KP- 8)

dörd dene dü ün oldu hiçbirinde de geçim sālamadı. (5/ 78)

ne çalıyolā ne işey yapıyolā. (5/ 77)

e çıkamayomķu onlālan. (1/ 56)

ben hiç bilmeyom attı ımı. ben de atmadım dedi ğ gibi dōru. (6/ 105)

ō zamanla ğızlā bōle okumayodu. (5/ 26)

¹³⁷ T. Tekin, **age.**, s. 212.

kimse ğalmadı. (3/ 77)

5.2.3.3. Soru Cümleleri

Soru yoluyla bilgi almayı amaçlayan cümle, soru cümlesidir. Soru cümlesi olumlu ya da olumsuz olabilir.¹³⁸

türk: amtı: bodun: begler: bödke: körügme: beglergü: yañıltaçı siz (Şu anki Türk halkı, beyleri, halihazırdaki beyler, sizler mi yanılacaksınız?) (KT- G 11)

az:[u bo] savımda: igid bargu (Acaba bu sözümde yalan var mı?) (BK- K 8)

Soru eki –mI ile kurulan soru cümleleri

kişiniğ bulmuş buyan edgü kılınçı ertingü üküş erür mü (İnsanın bulmuş (olduğu) iyi (iki) davranışı son derecede çok mudur?) (A, 177- III. 26a, 1)

ötrü tıtsisi bahşısıña inçe tip ötünti (.) t(e)ñri bahşı özlüg öldürmekniñ ayıg tüşin ikinti azunta okmu teginür? azu bu azunta y(i)memü teginmeki bar (Bunun üzerine öğrenci öğretmenine şöyle deyip rica etti: <İlahi öğretmen, özlü öldürmenin kötü semeresini ikinci hayatta mutlaka mı değinir? Yoksa bu hayatta dahi mi değinmesi var?) (Ui IV- C T III 84-17, 25)

“mI” edatı ile kurulan soru cümleleri genellikle bir konu hakkında onay almak için kullanılmaktadır.

şimdi ortaya ev söba ğurdurulā mı? (3/ 40)

tüplā mı var ıdı? (3/ 42)

on dört yaşımdayım ğa olur mu? (3/ 124)

ışık mı vā ö zaman? (5/ 61)

bizim zamanımızda öle miydi? (1/ 54)

önceden böle satın hazırlā mı var ıdı? (2/ 47)

¹³⁸ Karahan, **age.**, s. 72.

evelden yatılık gelirdi millet araba mı vâdı? (6/ 74)

Soru zamirleri, soru zarfları da cümlelere soru anlamı kazandıran unsurlardır.

neñ yerdeki kaganlıg: bodunka: bintegi: bar erser: *ne: buñı:* bar erteçi ermiş
(Herhangi bir ülkede, hakanlıkta, halkın başında benim gibi(bir vezir) varsa ne gibi
dertleri olacaktı?) (T- D 56)

timin ök tısisi. inçe tip ötünti (.) //gin bahşıya özlüg ölürmekniñ közünür azunta ayıg
tüşiñe tegdi erki anı nomlayı y(a)rılıkazun (.) (Hemen öğrencisi şöyle deyip ricada
bulundu: Ey öğretmen, can almanın bu hayatta feci akıbetine kim uğradı, acaba? Onu
izah buyursun.) (Ui- C TIII 84-17 Dantapali Hikayesi, 32)

ötrü udçı erge barayın tep tedi udçı er neg(ü)lüg barıg sadıñız köñglüngüzni kim
bırtıdı? barmang tep tedi. (Sonra sığırtmaç adam neden gitmek istediniz; gönlünüzü
kim kırdı gitmeyin dedi.) (Prens KP, LXVIII- 6) siz arkada napcânız? (1/ 81)

Ağız Derlemesinden Örnekler:

feneri nerden bulcan? (5/ 102)

ö nelâ nelâ hangı birini anladam? (2/ 40)

nereye gidem nereye gelem? (2/ 15)

5.2.3.4. Ara Sözlü (Cümleli) ve Açıklamalı Cümleler

Yalın ya da birleşik cümlelerde yargıyı biraz daha açıklamak, güçlendirmek
için araya giren cümleye ara cümle denir.¹³⁹

anta kesre: teñri: yarlıkazu: kutum: bar üçün: ülügüm: bar üçün: ölteçi: bodunug:
tirgürü: igidtim (Ondan sonra- Tanrı bağışlasın- ilahi lütfum olduğu için, talihim
olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum.) (KT- D 28- 29)

yorımasar: bizni: kaganı: alp ermiş: ayguçısı: bilge ermiş: kaçan <ne>ñ erser bizni:
ölörteçi-k ök: temiş (Sefer etmezsek bizi- hakanı cesur imiş, sözcüsü akıllı imiş- nasıl
olsa bizi öldürecektir demiş.) (T- K 29)

¹³⁹ Nurettin Koç, **Yeni Dilbilgisi**, İnkılap Yay., İstanbul, 1996, s. 544.

Ağız Derlemesinden Örnekler:

löküzü varan olursa, *sōnadan kere çıkdı o löküzlādä*, löküz yaḳā orta yerä. (5/ 103)

baḳ ğırık leblebi alırdık çocuklara, *hesap et*, yisin diyelekten. (6/ 54)

öndan sōna maya geldi mi, *sabanēn ğalkınca da*, maya ınan ılık suynan yu urusun. (6/ 45)

baḳ bizim bi tepsı var ıdı, *yemin ediyom abdesim vā*, bi kere şu kövde ğirmedik ḥane ğalmamıştır. (6/ 136)

bi dā gecä, gecä çıkālā ö zaman ta ık toplālā, *orda ba ırdıkları başḳa bi de ayrı çıkālā*, akrabalandan böle. (2/ 50)

e biz de el öpmā gidince, *bi de elimizä ğucaman babam rāmetlik şiş yapādı*

çocu uḳan, ö şişe şöle bi azıcık et kesādı, daḳıverilādı. (6/ 51)

soyum sūlalem, *alla rāzı olsun bi de il bin kere*, çok iyiyiz ḥamd olsun alla ıma. (4/ 22)

sapından *iki ğişi oturusun* ğarşılıklı çekēsın önu. (6/ 127)

Ara Söz

Cümledeki öğelerin açıklayıcısı; cümleden çıkartıldığında anlam daralmasına ya da bozulmasına yol açmayan kelime veya kelime gruplarıdır.

mesela ḥaman günü, *perşembe ğün*, millete bulgur pilavı dökülürdü. (3/ 15)

öndan sōna ertesi ğün oluyodu, *cumartesi ğün*, gelinlik geyiliyodu. (3/ 2)

şimdi, *çok şükür*, bişey yok. (3/ 59)

telek vādı, *ğadın*. (6/ 77)

annem, rāmetlik, pek marifetliydi. (4/ 41)

SONUÇ

Ağız Araştırması yapılırken verimli sonuçlar alabilmek için dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, Nurettin Demir'in ifadesiyle, ağız araştırmalarında olması gerektiği gibi Boğazköy'de doğup büyümüş, bölgeyi uzun süre terk etmemiş, belli bir yaştan üzerinde, okuryazarlık oranı mümkün olduğunca düşük kişilerin ses kayıtlarından yola çıkarak Türkçenin Bursa'da dost, aile, tanıdıklar gibi resmî konuşmanın gerekmediği yerlerde kullanılan varyantı araştırmış bulunmaktayız.¹⁴⁰

Zeynep Korkmaz ağız çalışmalarında kadın kaynak kişilerin yer almasından yanadır. Bu çalışmada da Korkmaz'ın görüşü dikkate alınarak çoğunlukla kadın kaynak kişilerle görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan kaynak kişiler köyden uzun süreliğine ayrılmamış, doğumundan itibaren köyde yaşamını devam ettiren kadınlardır. Erkek kaynak kişiler ise askerlik, iş, evle ilgili dış işlerle uğraşması açısından köyden ayrılmaktadır. Yapılan kayıtlarda da kadınların Türkçedeki öz cümle yapılarını tercih ettiği görülürken erkek kaynak kişilerin, az olmasına rağmen, Farsça cümle yapısını kullanmış oldukları tespit edilmiştir. Yine de “ki” ile oluşturulan bu cümle yapısında “ki” bağlacını yüzey yapıda kullanmamış olmaları da dikkate değerdir. Bu yüzden kadın kaynak kişilerin veri aktarmada daha verimli olacağını düşündük.

Bursa'daki iç göçlerle birlikte oluşan karışmalar ve kaynaşmalar da göz önüne alındığı için dar bir alanda çalışma yapılmış, evliliklerin de Manavların arasında olmasına dikkat edilmiştir. Bursa'ya farklı ülkelerden ve Türkiye sınırları içindeki diğer bölgelerden yoğun göç olsa da incelenecek olan bölge kapalı bir alan olarak kalmıştır. Bu sayede köyün gelenek, görenekleriyle birlikte önemli kültürel miras olan dil de yeni nesillere aktarılmaktadır.

Batı Grubu ağızlarının temel özellikleri bölgenin kuzeydoğusunda Kuzeydoğu grubu ağızlarının etkisiyle zayıflar. Aynı durum Doğu grubu ağızlarına

¹⁴⁰ Nurettin Demir, **Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2013, s. 82- 85.

komşu olan yörelerde de görülür. Bu hususta Boğazköy örneğinin tercih edilmesinin diğer bir sebebi sınır bölgelerinin ve diğer ağız gruplarının etkisinin uzağında kalmasındandır.

Son olarak bölge ağızındaki cümle yapıları incelenmiş ve Eski Türkçedeki benzerlik ve farklılıklar tespit edilmiştir. Morfolojik ve fonolojik açıdan sesler ve ek yapıları Oğuz Türkçesi özelliği göstermiş olsa da Eski Türkçeye özgü cümle yapılarının devamlılığını koruduğu ve birleşik cümle yapılarının Eski Türkçede olduğu gibi şart kipi, eylemsiler ve Türkçe ekler ile oluşturulduğu görülmüştür. Burada belirtmek istediğimiz nokta geçen yüzyıllara rağmen “ki” bağlacının cümle yapılarına yerleşmemiş olmasıdır.

Çalışmamız da Eski Türkçe gramer yapısının temeli sayılan, yazılı kaynaklardan yola çıkarak Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesi ağızlarından Bursa-Boğazköy ağızı karşılaştırması yaptık. Böylece farklı dönemlere ait eş zamanlı incelemelerle elde edilen bilgilerin karşılaştırılmasıyla bir dil ögesinin zaman içinde ne gibi değişikliklere uğradığı ortaya konuldu.¹⁴¹

Yapılan araştırmalara ve incelediğimiz niteliklere dayanarak şu yargılara varabiliriz:

1. Eski Türkçede, Köktürk Yazıtlarında, adların bulunma- çıkma durumunu yöneten edatlardan biri olan “kisrä” fonolojik olarak değişime uğrasa da aynı anlamda yardımcı cümle kurmaya devam etmektedir. Bu edat Eski Türkçedeki gibi hal eki alarak kalıplaşmıştır. (*biz çıktıkdan kere aşara indilä iştä ö zamanla.* (2/ 30))
2. ér- eylemi Eski Türkçede ekleşmemiş halde kullanılmaktadır. Boğazköy ağızından da “i-” şeklinde kök ünlüsü varlığını sürdürmüş olmakla birlikte kök ünlüsü, ünlü uyumuna da girmektedir. (bi göz göca yayla gibi *ev idi.* (2/ 35); guca guca arabalara deste sarıyalar ıdı harmanı *goyuyolar ıdı.* (1/ 3))

¹⁴¹ Nurettin Demir, “Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları”, Diyaloktoloji, v.4, 2012, s. 1-8.

3. Boğazköy ağzında Türkiye Türkçesine yerleşmiş, Farsça cümle yapısı olan “ki” bağlaçlı cümle yapıları kullanılmamaktadır. “ki” li cümle yapısı kullanılsa bile yüzey yapıda bağlacın kendisi söylenmemektedir.
(bak bizim bi tepsi vardı, yemin ediyom abdesim vâ, bi kere şu kövde girmedik hane galmamıştır. (6/ 136))
4. “ki” edatı Boğazköy ağzında cümle sonundaki kullanışı ile birlikte bağlama ifadesinden uzak, kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmaktadır.
(yerişemeyomku. (1/ 69))
5. Boğazköy ağzında, Farsça “ki” bağlacı ile kurulan birleşik cümlelerin bulunmayışının aksine Türkçe “hani” bağlacı ünlü uyumuna girerek “hana” şekliyle ağızda sıkça kullanılmaktadır.
(dışādan suyu getirceklā dökceklā hana bataklandıysa bata ı çıkca. (2/ 165))
6. “Hani (hana)” bağlacı ile birlikte “diye (deye, deyelekten)” bağlacıyla da cümleler kurulmaktadır. Bu cümle türleri Eski Türkçede söz aktarmada kullanılmaktadır.
ba ırıyolar ıdıla getircen mi. (1/ 80)
7. Yine “deye, deyelekten” bağlaçları Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Eski Türkçede de temel cümle eyleminin amacını belirtmek için kullanılmaktadır.
(dişiyā vāmezlā sūdünü kesiya deye. (1/ 123))
8. Eski Türkçede olduğu gibi Boğazköy ağzında da, yan cümle türleri olan eylemsilerle oluşturulan girişik birleşik cümle yapıları ile birlikte şart cümleleri de sıklıkla görülmektedir.
9. Soru eki olan “mı, mi, mu, mü” ile kurulan yardımcı cümle yapıları Boğazköy ağzında kullanılmaktadır.

10. i- fiilinin gerundium ekin olan “-ken” diğer fiillere getirilmez. i- fiilinin de i- ken’den başka gerundium şekli yoktur. i- kökü düşüp gerundium eklediği zaman bile -ken değişmeyerek vokal uyumu dışında kalır. Fakat Boğazköy ağzında bu gerundium eki vokal uyumuna girmektedir.
(işey orda susam yolākan düzlükde. saçımın teli yokāda tarlada ğaldı. (1/ 148))
11. Boğazköy ağzının morfosentaktik özelliklerinden olan eylem şekil ve zaman eklerinin, şimdiki zaman ve gelecek zaman özelinde,s çeşitli kullanımlarını görmekteyiz.
12. Boğazköy ağzında kullanılan ve kelime grubu oluşturan edatlar, Türkiye Türkçesinde de var olan edatlar olmakla birlikte çoğu söyleyiş farklılığı göstermektedir.
(cevizinen, davulnan, aminnen, ğadan, ğadā)
13. Söz dizimi öğelerinden isim çekim ve eylem çekim eklerinden görülen geçmiş zaman, morfolojik olarak Oğuz Türkçesi özelliğini göstermektedir.
(unca ız temelli duvak gün işeye gitdi, susam yolma götdülā önu yampirinin düzüne hem yayan. (2/ 18))
(sündürme desen bi uçdan bi uca. (2/ 35))
14. Bölgeni ağzı ses bilgisine bakıldığında k>ğ değişiminin, kelime başında ve eklerde /d/ ünsüzünün korunması açısından Oğuz Türkçesi özelliği taşıdığı görülmektedir.
15. Kelime başı sert ünsüzle başlayan kelimeler arasında “kölgelenmek, tiken” gibi kelimeler de bulunmaktadır.

METİNLER

Birinci Metin

Anlatan: Ayşe Halaç

Yaş: 81

Etnik Köken: Manav

Konu: Köyde Tarlalarda Çalışma, Ekilen Ürünler, Hayvancılık

Tarla işleri nasıldı?

- valla benim zamānımda bunlā var ıdı çocu um. çapa tarlalardan geliyoduk, çapa tarlası. şinci arpa būdey pek öle çok de il de gine de yine vā. önceden dözerlāle yapıyala zata. bizim zamanımızda harman sürüyoduk. deste getiriyoduk. guca guca arabalara deste sarıyalar ıdı, harmanı goyuyalar ıdıla. düvenlā var ıdı ö zaman sizin
- 5 aklınız, anneninde, ermez. düvenlālen dönā dönā āşama gadan eridiyoz ö şeyi dārenle bakam yabala bakam. ö zaman pek zāmet ço udu valla şindi bişey yok. şinci makinelā gürül gürül çekip gidiya. ora ınan da biçiyolādı deliğanlılā kosaynan da adamlā biçiyolādı. düz yālāde kosaynan biçiyolādı adamlā ama bayır bacanak yālāde el ora ınnan yapıyalādı. rāmetlik deli fadime işeyin fadime yengemin gayınnası.
- 10 rāmetlik bizim nigar. önlā bayā bi kişi var ıdıla. önla el ora ınnan gidālādı ben önu bilmeyodum. ben bubamgilde kosaynan biçālādı biz deste yapādık. dırmık çekādık. ö zaman çok zāmet çektik valla çok. şinci herkeş yaşayo valla. makinelā geliya gür gür alıp gideyola. işte önlā var ıdı. ekiyolādı susam vādı da az. çok de il insanlāda. az

yapıyoladı. susamları yoluyoduk bi de şöle bā bālayolar ıdıla. şöle şöle demet güçük
15 güçük. onları böle dikiyolar ıdı. he böle üçgen. böle guyrıklanı böle bōraya
goyuyaladı. işte sökme yālāni. ötyannana dayālādı sıraynan. ğurudulā mıydı
silkālādı. susam da var ıdı mercimek de var ıdı her şey var ıdı. mercimeyi yoluyodun.
susamı da yoluyodun da yalınız susamı bi de bālayadun. mercimeyi bālamayon.
mercimeyi düveninen çıkāmazlā. susamları silkiyolar ıdıla mercimeyi de
20 dövümüveriyolar ıdı napıyolar ıdı o zaman için sopalanan. fasülye ekiyoduk.
fasülyeleri hep sopaynan dövüyoduk. evelden ğöleydi. gündöndülere kesiyoduk
gecenin yarısı gidiyoduk.

ıscaksa ğa kapıyı açıvā. acık aç bu yanna döru gelsin. serinlesin acık.

mercimeyi de elimizlen yoluyoduk. burçaķ yapıyoduk. ğayvanlara veriyolar ıdı.
25 evelden tosun büyüTürlādı burçaķ verirlādı. burçaķ ğuvatlandırımış. çok burçaķ
yolmā gittik şu güççük tarlada.

Hayvancılık var mıydı?

sı ır var ıdı. sı ıra ğatıyadık ğayvanlāmızı. çoban var ıdı. çoban gidiyodu. burça ı da
ğayvanlara veriyo böle dişilere de il de tosunlara veriyolar ıdı önla erkek ğayvanla
30 besleniyodu önnanan. ama şinci öle deil. şinci burçaķ murçaķ yok ğāli.

ğoyun da var ıdı. ğoyun çobanı da var ıdı. ğoyunsa ğoyunu ğatıyodun sı ır da güttüm
çocu um. orda köprü var ıdı ya ilkinke. köprünün altında yatıyadı ğayvanlā.
āşemleyn satı boraya indin mi herkeş evine gideyodu. ğayvanla yerini biliyo. sı ır
ğüddüm ğülüm. dē goca da a çıkdım hep. şinci borası gidemeyom. kendi başımıza
35 gideyoduk. su var ıdı elimizde ekmeyimiz var ıdı çıkın ekmeyimiz var ıdı elimizde.
valla ne ğünlā ğünlā ğülüm. ne ğünlā geçirdik. tē o tepeye baķ ta o tepeye çıkıyoduk.
orda susam yoldum. köv tarlası vādır orda. de o düzlük vādır. o tepedā düzlük vādır.
hep örlāda sı ır ğüddük. mamuralan çeşmesi var ıdı ilālāde. işeyin fāminin tarlanın
üsdündā çeşme var ıdı. ğayvan sulayaduk ördā.

40 ğatdā rāmetlik ğülsüm ablaya bıyıķlan ğülsüm. bak bıyıķlan ğülsümnen de işık
yapıyodum. on iki yaşımda çapaya gitdim ğülüm. rāmetlik işey ğatçe yengen var ıdı
çaķır ğatçe, kıasım ayşe, ğalan, memişlen şerif ğala, mürvet yengemin ğayınnası. tā

kimlā var_ıdı önla öle bi parça var_ıdı. önlanan berabā çapaya gidādim. hatda
gülsün yenge hastalandı. şorda önlan güçük yeri var_ıdı. işeye gitdik. ne burçak mı
45 yolduk allem örda. ö zaman güçük el oraqları var_ıdı. el oraqlarınan işey yapıyoduk.
hattā yāde bıyık ali tū alla gazebin vāsin dedi beni. yüzüme tükürdü. senin gibi dedi
insanınan de işik olur mu yav dedi. göca ğarı dedi güççücük dedi çoçu unan de işik
olur mu dedi. ö zaman rāmetlik ayşe ablam, çağır hatçe girsinlā tarlaya da gör bak
çocuk mu göca ğarı mı dedi. göca ğarılā ğaytarıyo ama bunlā ğaytāmaz dedi. valla
50 göca tarlayı yidik çıkdık.

çok zamet çekdik ö zamanlā valla. bosdan ekileyodu ama yīcek ğadan şinci çok
ekiyola, satıyola. bizim yīcemiz bosdan kendimize ğadā ekiyoduk. bosdanı çapaylan
ğazıyoduk. böyle böyle anna. çıkamayoduk sıraları. e şinci sürüyolā arasını şu ğadancık
işey doldurup gidiyola. bizim zamanımız da öle miydi? göca göca işey yapādık.
55 rāmetlik annem önlara teslim edādi beni. sözünü tutmadı mı dövün dādi bak. e
çıkamayomku önnālan. önlā uyudulā mıydı ğalgıyodum sıra ğazmā, payır payır
ğazıyodum. e cahillik işdā bak. on iki yaşındaki çocuk ne yapā ga? önlan berabā
yapmā ūraşıyodum. tütün ço_udu evelden. tütünümüz ço_udu. tütünde pasdal yap
bakam denk yap bakam. valla önlā da çok betā iş_jdi. gece yarılāna ğadā pasdal
60 yapādık. şinci pasdal yapmayo ça_uş kövlülā dikiyo ama. diziyi salıyoduk içinden
iyilāni bi tarafa eskilāni bi tarafa. şinci ça_uş kövlülā diziyen göyuyalā. tütün
tarlalanda canımız çıkdı valla. çağır ayşenin göca tarla bitmek bilmeyo. nazire ö
götürüyodu, ça_uş emine rāmetlik önlā götürüyolar_ıdı. dünya ğadan tarla başına
varılcağ gibi de_il. şinci ğali tütün ğalkdı. koçukövde ça_uşkövde vā tütün. tek tek
65 çıtır çıtır ğırıp demet yapıp göyuyon.

şerif ğalam rāmetlik önün yanına duruyodum ben. bilmeyom ben. acık yardım
edeyodu. rāmetlik çağır hatçe acık ö yardım edeyodu. önla önden gideyolā. seyidip
gidiyo, önlā biliyo. ben ne bilcēm ki. nası yapıyodum. nere_e ğadan ğırıyosalar ordan
aşāsını tutuyodum sıırıyodum göyuyodum. yerişemeyomku. rāmetlik āmet anne
70 valla sıralan birini hiç toplayamayom. şikayet ediyö anne sıraları valla
toplayamayom kimisi iyi kimisi böyle davınık. ğalam bakdı benim sıra. bana bi dayak
addı ğalam tütün tarlasında. bi dayak addı. önlādan önce çıkıyodum sıraya. ö dayak
beni götürümüşmüş. valla bak örenivādim. ama on iki yaşım yavrım böyle işdā. bayır

altında çok tütün vardı oraya çok gitdik. yavrum böyle işte. benim yaptığım işle
75 bunla. bizim yaşımızdaki insanla hep böyle yapıyoduk. domata tarlalanda, tütün
tarlalanda.

pancā ekiyolarıdı, pancā. gāzmā gideyoduk. sōna sōküyolarıdı, yı ıyolarıdı öbek
öbek. kesmā gidiyoduk tepelāni. her şey ellen. bizim zamanımız öleydi. şinci
makinelā giriveriya payır payır çekip gidiyo. bizim elimizlendi hep. domata
80 tarlalānda tenekeyi taşıyamayodun bırakıyodun başka yere. ba ırıyorlar ıdıla getircen
mi. getimem yō ne götücem siz arkada napcānız? gülşenin olanlanan çok gāvga
ediyoduk. hele bu alosmannan geti tenekeyi deyodu bana. getimeycem gā niye. borda
genç adam geliken ben nāmā gelicem geticem teneke.

Okula gitmedin mi?

85 ben mi? tatil zaman. yazın. yazın bunla gışın de ilki. önla okulla gapanıyo ya. yazın.
e annem çocuklu oluyodu, bi yere çıkamayodu. ben gidiyodum hep bunlanan berabā.
ben beşinci sınıfdım. bizim zamanımız öleydi. bi de alfābemiz vardı. önları
okuyoduk. bizim zamanımız öleydi. diploma alana gādā işdā önları yapıyoduk.
napcan dünya. kövün okulu işdā orda ama biz orda okumadık. biz tē yokāda caminin
90 yanında odası vā. onu okul yapıdılar ıdı. hocalā oturuyola oraydı okulumuz. cāminin
avlusunda. galabalık de ildi insanla o zaman çocukla. şinci öle deil. şinci maşallası vā
alla a emānet.

işdā bunla gülüm yapı ımız bişeylā. susam, gündöndü ekiyoduk kesiyoduk önları.
gece yarısı gidiyoduk saba a gādan gündöndü kesiyoduk bıçaqlānan. öndan sona
95 hāрманlara gideyon borlāda hāрманla vardı. örlara böyle çardağ yapıverilādi
kövlüye. oturuduk sopala ellāmizde gündöndü dövādik orda. şinci makine çıkarıyo.
bizim elimizde önlādı. amma şimdi makinelā çekiya. biz çok zāmet çekdik gā valla.
hatda dādim ben annem beni de keşke acık sōna do uraydı da ben de zāmet
çekmeyeydim dādim.

100 zerzevat yokdu. kendimize gāda. hemen dikiyoduk yiçek domata. evelden satın alan
yo udu böyle. kendimiz dikiyoduk tütünlen aralana dikiyoduk. evelden öleydi.
kendimiz ekiyoduk olcaqlā yicez. ama şinci her yā domata bübā. bu formon ne

deyola iştä. bunlā milleti saķatladı ama. ö zaman maşallası varıdı milletin. kendi yapıyadı çünkü. kendi yaptıını kendi yiyedi. biz öle deyildik. kendimiz yapıyoduķ
105 kendimiz yiyoduķ. domata ço udu. fabrika varıdı şe erde. ö fabriķayı ğaldırımışlā ordan.

fasülye ekiyolarıdı ama fasülye bu ğadā de ildi yine yimā ğadan. kendine ğuru fasülle yimā ğadan. evelden öle şinci tarlalā dolusu ekiyolā satıyala. dövüyoduķ önu. ğoca ğoca sopananan dövüyoduķ önları. şinci öle de il ki. makineye veri veriyalā
110 dökülüyo iştä bu. bizim zamanımız öleydi. hele o gündöndü dömeleri valla āşama ğadan ğolumuz ğanadımız ğalıyoduķ kelleleri dövücez deye ğarmanlāda.

ellāmizi yıkadıķ önnanan. domata çıkarıya. önnanan yıkadıķ ellāmizi.

pancā. pancā kesmā gideyoduķ āşama ğadan bıçaķlanan tan tan tan. şinci makinā kesiya atıya. işeyinen çatallā varıdı böle adamlā söküyodu yı ıyadı biz de kesiyadıķ
115 öbekleri. şinci in gençlā valla yaşayo. bizim zamanımız öle de ildi. bizim çocuklāmızın atlānı bālayoduķ. kendilāmi geldik mi çıkarıyoduķ. ğadā dereye yıkamā gideyoduķ. evelden öleydi. biz öle miydik? şincik her şey vā, bol. eski donumuzu bozuyoduķ bez yapayoduķ. ö zamanda yoksulluk ço udu çocu um. her insanda de il bize göre yo udu. bizim zamanımız bizlā yoķsulduk. zenginlān yinā vā
120 malı mülkü. allah yatırmasın yalınız. yatırırsa kim bakıcaķ?

dāsin domata tarlasına gitmişlā, tütün ğırmışlā, susam yolmuşlā, burçaķ yolmuşlā. burça ı şincikilā bilmez. burça ı ğayvanla yir. erkek tosunlara verilādi burça ı besilensin satıyadıla. dişiyā vāmezlā südünü kesiya deye vāmezlā. bizim gençli imizde bunlā vādı. her şey varıdı. mercimek varıdı.

125 dünya telaşesi geldi geķdi giddi. ne günlāmiz varıdı ama ğoymayodu gülüm. gençlikde ğoymayodu.

bizim çanaķ işeyde şorda sayadaydı. sayayı yıķınca işey ğaldı. olmadı be sefā çalışmayo.

ne günlā varımuş ğa valla. ğöçdüķ gülüm ğöçdüķ valla. tütün tarlalanda domata
130 tarlalanda pancā tarlalanda ğöçdüķ. bi de yoksulluk.

ā gelmā ğardaş dādik. ah benim gülüm dādi para ilāzim dādi. ama sırayı çıkamayodu. hep yardım ediyoduķ yazık bak. yaşlı insan yürüyemeyo ķu. allā rāmet eylesin onlara ķōķ.

gündöndü dö üyoduķ evelden. şinci öle mi? gece yarısına ğadan. gece yarısına döru
135 ğaldırıyolarıdı gideyoduķ saba a ğadan kesiyoduķ. roma ı dolduruyoduķ gelip
ħarmanlāda yıķayalarıdı lā aşama ğadan da sopala elimizde küt küt küt dövüyoduķ.
borlā ħarmanlıķdı hep. şinci her yer ķapandı. borlā öle deildi ki borlā dünya
meydanlıķdı. ħarman yapıyolarıdı orlāda ħarman sürüyolarıdı lā. kimisi beygir
goşuyodu kimisi ħayvan goşuyodu. ħayvan işāken kürek tutuyolādı. ıslanınca
140 düvenin dişleri doluya bu sefā ħarmanı çevirmeyodu. dırenlālen ğali ğarıştıra
ğarıştıra da ıdıyoduķ. ne günlāmız var ıdı. ay benim allahīm. barac oluverince her yā
gitdi.

rāmetlik jrza amcam var ıdı. bubamgilden önce hemen ħarmanı yı ādı savır ıdı ğödu
ķuvallara oturu seyre bakādı. ramazanda oruķ tutmazlādı ħarmanda.

145 evelden dü enlālen ħarman yapıyoduķ. bi ay ħarman süren vādı. ço udu ekeni. bi ay
bi buķuķ ay ħarman sürādik. çok ķünkü ekin çok. şinci dözer giriveriya mis gibi
ķıķarıya.

işey orda susam yolāķan düzlükde. saçımın teli yokāda tarlada ğaldı. zārin çıkattırdı
saçımdan. evelden saçından yapıyolarıdı lā. şinci aķlım olsa götürü müyüm ğa onu
150 sırtımda. evelden imiş önlā öle. valla bak ğoca tarlanın susamını yolduķ gülüm
bāladıķ orları dıkdıķ.

evin altında bıķķınız var ıdı. iki göz oda var ıdı yokāda. evin üsdünde iki göz odanız
var ıdı. biri mutfā ıdı. bıķķı altındaydı. rāmetlik ama her gelenin ğānını doyurmadan
yollamazdı. ni ğadan. da ıdırlādı yidirilādı.

İkinci Metin

Anlatan: Melek Kara

Yaş: 74

Etnik Kökeni: Manav

Konu: Düğün, Kına gecesi adetleri (Tavuk Toplama, Ersin Ersin), Tarla İşleri, Hıdırellez

Düğünün nasıl oldu?

yaşım on beşdi yavrum satı. ne bilem gençli imizde. geçdi gençliklâ. ah bizim cumadan geliyodu yavrum davullâ. perşembe gün millete pilav döküyoduk bölâ. yıkanıyoduk hamam yapıyoduk. deyverem, başdan başlayam. başdan perşembe gün
5 gelin hamamı olurdu. gelini yıkalâdı süslâlâdı. bütün köve pilav dökâdı kız evi. cuma gün davullamız gelirdi. gece gına gècesi olurdu. ē işte cumartesi gün dü ün pazar gün gelin alma bitâdı. yabandan geldi mi pazartesi günü de dü ün yapâdık. gelin yabandan geldi miydi pazartesi günü de dü ün yapâdık ölenleyn. gelin hamamı yapâdık. pazartesi günde yabandan köve gelin geldi miydi pazartesi gün haralda dü
10 ün olurdu, göca köv toplanırdı. şindik kövde kimselâ yok, galabalıydı köv ö zaman.

Ersin Ersin, tavuk toplama nasıl olurdu?

ö ersin ersin... ta u k topladık. şimdiki gibi gızlâ böle ba ırdı. olan evine gelinirdi. gız evinden gelinirdi. bütün göca kövü gezâdıñ ta u k toplâdın. ölä olurdu.

gız evi olan evi yimek dökâdı gızlara. saba a gadâ türkü mani yıkılırdı. e gideyodum.
15 satı of yavrum on beş yaşında gelin oldum. nereye gidem nereye gelem.

ya yavrum bizim gençli imiz çok zâmetli geçti zâmetli. şindik gençler ırahat. saçımızın telinnen tarlaya çapa gâzmaya gideyoduk.

unca ız temelli duvak gün işeye gitdi, susam yolma götdülâ onu yampirinin düzüne hem yayan. şimdiki gibi böle arabalâ olsa. bordan dik bayıra yukarı ta. harman

- 20 zamanı gelin oldun muydu işinen gücünen gızım. geceyi yüzlerde uyumazdık. geceyi sabā gadā türküynen maninen geçiridik tütün gırāken. manilāden ne bilem aklımda yok.

Okula gittin mi? Okul bu tepe miydi yine?

- gittim. beşe. bizim günümüzde beşden çıkılıyadı yavrum. ortadan öğretmen çıkıyadı.
- 25 öğretmenlā beni çok zorladılā ō zaman adapazarında okunıyodu. öğretmenlā ille okusun deye çok zorladılā ama ō zamanlā gızlā böyle okumayodu. ā gız kısmi napcāmış gız okumā gitmez dedilā. beni okutturmadılā. a bak okuyaydım bişey çıkādım. ō zamanla gızlā böyle okumayodu. orta okuldan öğretmen oluyodun her şey oluyodun ō zaman.
- 30 he, tepedeydi. biz çıktıkdan kere aşara indilā iştā ō zamanlā. bi sene sōna aşara indilā.
- hē bizim ğara önnük. beyaz yaka ğara önnü ümüz varıdı. fatmagil de ğara geymişlādır belki ō zaman.

Evler nasıl olurdu?

- 35 yavrum satı gelinin bi göz evi oluyodu. bizim bu evlā, eski evlāmiz varıdı. onları yıkdık borayı yapıdık. bi göz göca yayla gibi ev idi. südürme desen bi uçdan bi uca. çeñizleri asıyoduk. işey, her şeyi çıkıl çaķmak esbap, öteberi, çeñizleri asıyoduk. eski evlādeyken gelinin bi gözçük evi oluyadı satı. şindik dayreyi veriyolā.

Tarla işlerine gidiyor muydun?

- 40 e gidiyoduk yavrum bütün tarlalādaydık. her şey ekiyoduk. orak biçiyoduk, dırmık çekiyoduk deste yapıyoduk. ō nelā nelā hangı birini anladam. harman sürüyoduk. harman attā bakam sıtına sı ır bakam. hepcini yapıyoduk önlan. aydını buydeyi şindiki gibi böyle arabalā işeylā mi varıdı. böyle yayın yapıldaķ. gece yarısı ğalk aydın kesmā git, aydın sapı köklemā git. çardaķ ğuruyoduk tabi altında kölgelenmā
- 45 harmana.

Yemek orda mı yeniliyor yoksa herkes kendi mi götürüyor?

bordan götürüyoduk çocu um.

dikiyoduk ya kendimize göre dikiyoduk. önceden böyle satın hazırlā mı var ıdı.
kendimiz dikiyoduk.

50 Hıdırellez Zamanı Nasıl Olurdu?

önceden böyle genç gızlā hıdırellez yapādı. asiye ablaların ev var ıdı şorda ğaya başında. hıdırelleze bir ay var ıkan orda toplanılırdı. bütün ğız genç gızlā orda dü ün yapālādı. yūsūk māni atılırdı. yūsūk ğorlādı çölme in içine. o çölme i gulin dibine gömālādı. hıdırellez gün önu ördan çıkarılādı. ğālik māni sōleyā sōleyā yūsü ü çıkarılādı. ğızın yüzüne örtü örtālādı. çölmeyi ğucāna ğorlādı. ğali birca ız da bi māni söylādı. yūsüyü çıkādı. kimin ğaderiyse sa abısına verilirdi. ğaya başında toplanayoduk. her gün dü ün olurdu orda genç gızlā böyle deliganlı gızlā. hıdırelleze bi ay var ıkan başlādı. yūsūk atālādı çölmeye herkeş işeysine kimi seviyosan ğaderine ne çıkıyosa önu dilādin. çölme en içine ğordun yūsüyü. götürülādı önu bi
60 gülün dibine gömālādı. hıdırellez gün çıkarılādı. gine böyle ölanlen millet ğoca köv toplanırdı, yūsūk çıkarmā gelirlerdi. annengilin günude bu ma alle gök gibi gürloyodı. gızlā ... ğadā ğız var ıdı bu ma allede. boyuna oynālādı, mumuk oynālādı. annenlā çıkālādı dört beş dene ğız, bordan bizimki benimkilā çıkādı iki dene, çolaklādan çıkādı dört beş dene ğız. bi aralık çocuk olurdu. annengilin günude çok
65 ğalabalı ıdı. şimdi kimselā yok. mumuk oynālādı. ğölāşma oynālādı, top oynālādı. silmecik oynālādı. ö da şimdi birisi ebe olurdu. ötekilā saklanırdı. o ebe olan bunları arā bulurdu. saklanırlādı.

Üçüncü Metin

Anlatan: Adeviye Girgin

Yaş: 75

Etnik Köken: Manav

Konu: Bayramlar, Bayram Tatlıları, Tarla İşleri, Eski Ev Düzenleri, Şekilleri

Kına gecesi, çeyiz nasıl yapılırdı?

ğırmızı geyimlā var ıdı. onları giyyolar ıdı ğınalık. e gece ğına yakılıyadı iştä evlāde sohbet oluyodu. ğınalā oluyodu. ondan sonra ertesi gün oluyodu, cumartesi gün, gelinlik geyiliyodu. köv yerinde öleydi. gelinlik geyiliyodu, oynanıyodu. ğına ço udu. üç gün üç gece dü ün olurdu köv yerinde. cumartesi de ölä. cumartesi davullā 5 geliyodu. yine ğarlara ğına oluyodu. ertesi gün pazar oluyodu. yiniliyodu içiliyodu çeniz asma a geliniyodu olan evinā. ondan sōna iştä āşam oluyodu gelini bindiriyolādı ata, beygire evelden. cibinlik yapıyolar ıdı üstüne. acık şöle deliyi var ıdı cibinli ğın, havadar geliyodu. dört kişı deyneklālān tutādı gelini. önden yedādı beygiri. dört kişı birā deyneyi tutālādı, gelini getirilādı davulnan dümbele ğınen iştä 10 getirilādı avluya ğuyalādı. ğuyduktan sōna damad gelirdi ğali cibinliyi alırdı. alır ğucaklā indirirdi onu. ondan sōna çıkālādı. çenizi çekādı kameranale iştä. çok eyi günlāmız var ıdı evelden. şimdi hepsi bitti.

Sen ata bindin mi?

bindim ya. bizim zamanımızda at var ıdı. ata bindiydik. çok eyi zamanlā var ıdı iştä. 15 perşembeden başlādı evelden dü ünlā. meselā hamam günü perşembe gün millete bulgur pilavı dökülürdü. oynamā gelirlādı. e önlā hepsi bitti. cuma gün gece dañışık dökülürdü. köv adamı gelirdi. yimek pilav dökülürdü onlara. ondan sora iştä misafir verilādı onlara, bi çok misafir. kim alcāsan hemen davullā getiridi. evelki nerde ğaldı şimdi hiçbişey yok şimdi. şimdi her şey moderen. kövlā dā salon oldu. şimdi ölä oldu 20 ğalik. avlulāda yapıyolā ğalik. evelden salona gidiliyodu şimdi avlulā salon. çalgıcılā

geliyo iştâ öle. şimdi ölä. eski günlâ olmadı ğalmadı be. insanlä da ğalmadı. şimdi tambudu tambudu iştâ. şimdi olan evine biniyo yük. olan evi doyuruyo milleti. ğız evi misafirine bakıyodu olan evi misafirine bakıyodu. şimdi gine ölä de dışâdan oldu mu olan evine biniyo.

- 25 yok yok küçüyüdü, iştâ bu iki göz oda bizim bora. ö yannı tek idi. bô şimdi uzundu bora. ğalik bu duvarı aldık oraya ğoduĸ. oraya iki dene ev yapıdık. ö yanda vâ. iki göz yokâda vâ. bi göz mutfâ an üsdü vâ. ğoca salon vâ. şimdi her yâ ğeniş. şimdi köv evleri ölä. şe er evlâne benzemeyo iştâ. avlulâ böyük şuna baĸ. her yâ bâça. tau u vâ köpeyi vâ kedisi vâ her şeyi vâ.

30 **Bu evler gelin olduĸunda var mıydı?**

- geldi ĵimde olmaz mı ya. ĸacı falem yokmuş da a dünyada. bubannenlen ĸardaş gelinleriyiz biz. bi yâde de böyüdük nebaĸatlan zata. bi duvâ vâdı aramızda. hiç olsa yetmiş seksen senelik bu ev. tabi en az seksen senelikdir. e camları de iştiriyon kapıları de iştiriyon evleri böyüdüyon. öle deyom. e ĸacılâ bitti dü ünlâ bitti e gine toplama ev oluyo. ölen oluyo bayram oluyo iki sofra ğoyuyon oraya oraya. ğeniş de eyi oluyo. şimdi remazana da bôrları yapıdılâ. bayrama da yerlâ oldu dışâlâ. mutfak dolapları de işcek, yerlâ olcak.

- evelde telefon yokdu bişey yokdu. evin orTasına ateş yancaĸ dâler ĵimiş. sobayı ğurâdık. sobamız bordaydı. ocaklı ımız bordaydı. ordan odun alır alır soĸâdı dedemiz sobacıydı râmetlik. şimdi ortaya ev sôba ğurdurulâ mı? ğıylâda şimdi sobalâ. her şey moderen oldu.

- soba yo udu, ocaklıkda yapılyodu. sobalâda yapıyoduĸ. tüplâ mi var ıdı? tüplâ sônadan kere çıĸdı. dolaplâ mı var ıdı? e ğurban yapıdık. şimdi ben yânilık bi çok ayırdım ayırdım ğodum tencereye. merdivenlâmiz açıydı orda. merdiven altına su ğodum tencereye işine otutturdum. mesela yâniya çiyine. e bayram geldi. geldilâ ĸacıdan. yapıdım bi çok ğodum. yindi. datdilâ ğurban eti. dayım geldi. yav dedi bizimkilâ dedi insan bi ğıymık ayırır borda dadam bari dedi irâmetlik. iştâ ğaynatam ğitmediydi râmetlik. küs üdü benilen bi de ö zaman. ğitmem dedi ya nası olsa ben

üryamda dāhi sövüyom dedi gitmem dedi ğaynatam rāmetlik. söven gitmeyamiya?
50 gideya ama öndan sōna de pezevek dedi ya gideydin keşke dedi.

tütün dizcez, tütün ğırcaz. nelik geç geldi. yıldızlā, üç yıldızlā, boraya çıkınca
gidiliyodu. hācı da gelmedi. uyursanız uyuyağalınız dedi, gelmeyem. annemde
dizdik o tütünleri, ğırmā göttük eşşek araba vāmedi. rametlik kürt ali daşıyivādi.
annemgilde dizdik. dizisi aynısı anneme. tütünü ğalkıyoduk iştä gece gideyoduk
55 ğırıyoduk saba a ğadā çıtır çıtır. önümüzde löküzlā ğırıyoduk. sabaleyn topla.
arḳadan toplayıcı vā. toplayalarḳdı, çulları balayalarḳdı hade sabaleyn geliyoduk
ğalik herkez evine gidiyodu ellāni yıḳayodu ö zehirlā ğalik ekmek hazırlayoduk. gelip
ekmek yiyolarḳdı. oturuyalarḳdı dizmā. uyukla alla uyukla. hadi ğali uyutmā
geliyodu evden biri iki üç dizilik. gece yarları tarlalāda. yorgun ırĝın. şimdi çok
60 şükür bi şey yok. hiç üzölcek bi şey yok. ö zaman ne bilem sabālara ğadan tütün
ğırıyoduk. gündüz gidip domata ğazıyoduk. evelden iş ço udu. aydın kesmā
gideyoduk gece yarlāna sabālara ğadan. şimdi ne vā be? şimdi hiç. elinlen çamaşır
yıkāyon. vala miyeserin fistanının çürüdü ünü biliyom baḳ ḳoḳdu unu biliyom.
ıslatmışım yıḳayamadım. her gün tütün her gün tütün ğır diz ö yanna bu yanna ğır
65 diz. attıydık ö fistanı kokdu. yıḳayamankı. e makinelā yok. inekleri elinlen sa ıyodun
yorgun ırĝın. āşamlen sav inekleri. e ayğaz yok adam aḳıllı. çamaşır makinesi yok.
şimdi çamaşırı ğob da sermā acıziz. toplab dürmā acıziz. ö zaman çok telaşemiz
varḳdı. evelden yiyoduk içiyoduk zehir yiyoduk mesela elimizin zehirinen nē ğada
yıḳasan ḳılla acı oluyodu ö ekmek. ama şimdi her şey vā, ḳastalık vā.

70 **Tarlalara şimdiki gibi dışarıdan işçi geliyor muydu?**

de ışık yapıyoduk. ö sana geliyodu. paraylan da yokdu. sen öna gidiyodun ö öna
gidiyodun. tütün dizmā işey ḳana gitcez çapacımız vā ertesi gün. muzāvir ille gelcen
dedi. ben sana dikmā gittim sen de gelcen dedi. de ışık mecburu. ay dedim nası
gelem ğa! gelcen dedi diredi valla. ben elaleme gitdim. yarı canın tarlada ğalıya ama
75 nabıcan. mecburu ödeycen de ışık oldu mu. iki kişı olsan sorun yok. ölcēn aḳlına
gelmez. mecburu gidcēn ödeycēn önları. ḳayvanlā varḳdı. şimdi ḳayvanlā da yok
kimse yok işte. kimse ğalmadı.

bi ğurbanda bi ramazan bayramında dinlenirdik. evelden ramazanda dāhi
çalışıyoduk. bi günümüz var ıdı ğa!

- 80 ramazanda otuz gün oruç tutuyon muķabeleye gideyon. e öndan sōna bayram geliyo.
başlayon arife gün loķum yapmā baklava yapmā ceviz helvası yapmā, hōşmelim
yapmā. evelden biz hōşmelimi biliyoz ceviz helvasını biliyoz. şimdiki lā her datlıyı
billiyo. şimdi genç lā pasta yapıyo baklava yapıyo. biz ö zaman hōşmelim, ceviz
helvası her şey. gine yapıyom ben de. hōşmelimsiz geçmeyom. gelen hōşmelim
85 arayo, ceviz helvası arayo. iştā bayramda eş dost geliyodu yiyoduķ içiyoduķ. gülüş
çārış geçiriyoduk. iki gün üç gün geçiyodu. ğada öndan sōna işe devam. bayram
geliya ğurbanlık alıyon mecburu. gine ö zaman arifelāde dadlı, loķum. köv yerinde
her şe vā yok yok. çarşıdan beklemecen. ertesi gün ğurbanlā kesiliyodu iştā. hemen
ciyālāni çıkarıyolar ıdı, veriyolar ıdı, gavırıyoduk. gülüş çārış yirsin içāsin çolu unan
90 çoçu unnan. ğalik öndan sōna çoluk çocuk gelir. para tutāsın, şekā tutāsın. iki gün üç
gün eş dost geliyo. bayramdan bayrama geliyo eş dost. öle buluşuyon öle görüşüyon.
eyi günlāmiz var ıdı. şimdi bitdi her şey.

Nişasta helvası, Momolik, Gugucuk, Pelte, Hōşmelim Tatlılarını Nasıl Yapıyorsun?

- 95 nişastayla yapıyon iştā, unu oca a ğoyuyon, ğarıyon güzelce nişasta helvasını. hafif
şekerini tozunu ğoyuyon, ğarıyon güzelce. öndan sōna önu yāsıldıyan işeye tepsie.
sobanın içine ğoyuyon. öndan sōna önları inceleyon, tıktıķlayon. ēsiranınan tıķ tıķ tıķ
da ıdırsın ufaķ ufaķ şölā şölā olur, güzel olur. eveldendi şimdi yapamayoz ğalik.
evelden onlā olurdu.
- 100 momolike ğarādık. yāsıldırdık mesela peynirinen cevizinen dadlıynan yirdik. bi de
nası yapādık önu hamur hōşmelim dālādi. ğarādık önu momolikeyi güzel yāsıldırdık.
ğayınnam kümbete sürādi. önu böle kesādi parça parça. ğızarırdı ö. ğamır hōşmelim
deyodu öna. önu öle ğızardırdık. sobanın içinde ğızardıyoduķ. şinci valla çay
demleyom bi işey ğaşıyı ğoyuyom iki bardaķ içeyom ğalanı dök. evelden bi gün
105 patitis ğızardırdık sabalen ertesi gün momolike ğarādık ertesi gün çorba yapādık
yanına gine patitis yapādık. şimdi ğāvaltı gelivā çay gidivā çay. şinci bişey yok.
yāmayoz.

pelte yapıyodun nişastadan, ğarıyodun. önu dadsız yapıyodun bi de tepsiye yayıyadun önu işey yapıyodun, tepsiyi ğoyuyodun kesiyodun, öna sulu zırtlak dālādi. 110 şerbet dökāsın siniyā böle ırğalaya ırğalayavā böle kesik kesik çıkādı. evelden dadlılā öydu. pelte yapādın, nişastadan dadlı. işçilere önu götürüdü. önlan adını anan yok. nişasta satı yapmayoz.

un ğavırısın, un helvası yapāsın, yav helvası yapāsın. evelden önlā var ıdı şimdi çeşit dadlı.

115 ğuğucuk yapādık. unu ğorsun suyu ğorsun, ğarıştırısın ğarıştırısın ğarıştırısın güzel olur. çıkarısın ğalik cevizen yapāsın. böle şey gibi badem ezmesi gibi kesāsın. evelden dadlılā var ıdı şimdi yok. ğuğucu u da kimi insanlā tozman helvası dādi. biz ğuğucuk dāriz. şimdi misir patladıyoz gelenlere çay yapıyoz çibık öteberi işdā gelene boş çevirmeyon ölä.

120 evelden tutma var ıdı birlik var ıdı. evelden dü ünlere yatılık gideyoduk ama şimdi yok. vesayetlā vā. giddi ğinlen döndü ün bir oluya. en iyisi ölä dā.

Okula gittin mi?

gittim ya beşe ğadā giddim. evelden ortaokul mu var ıdı bizim zamanımızda. beşe ğadā giddim zatı on dördümde evlendim zatı. on dört yaşımdayım ğa olur mu? ninem 125 vādiydi rāmetlik. bi ayda aldılā vādilā. çocu udum ğa!

ħarmanda işte ğışın ekilir būdeyle. yaz geldi mi ekin zamanı biçilir kosaynan. kosaynan biçiliyodu. desti dırmık yapayoduk biz de arkalandan. destelā bitti mi öndan sōna ğarmana oturuyoduk. ğarmanlāda yā ğazınıyodu yā yapayoduk. desteye gideyoduk. gece desteden geliyoduk. attarıyoduk önu direnlālen. yayıyoduk. öndan 130 sōna öküzleri ğoşuyoduk dü enlere. oturuyoduk ğalik dü enlā öküzün üstüne dette alla dette. beygir, öküz düveninen eziliyodu ekinlā saman oluyodu. öndan sōna āşam olur iştā güzēl yıvāsın toplāsın öküzleri beygiri yıvıdırdık. ğayvanlara saman insanlara būdey. āşam olur āşam destesine gidāsın. āşamdan getirisin bi roma 1. öküz arabası var ıdı roma yokdu. sōnadan kere çıkdı. sabalen yenden gidāsın. hiç uyku 135 görmessin. bi ay ğarman sürādik. ekinlā olduktan kere oluyodu. şimdi ğaldır ğaldır ğarlā duymoyolā makinelālen doldurup getiriyala. e ğarmandan ğalkāsın saman

 ek sin. evelden  u all lan  onuyodu  ambara. Şimdi evde ta u lara bi b dey
 oyuyoz. başka yok. bi ay  armanda oturuyodu .

Dördüncü Metin

Anlatan: Zeliha Yoğurt

Yaş: 67

Etnik Köken: Manav

Konu: Hayat Hikayesi

gardeşlerime bakdım. dört gardeşdik iki gız iki olan. öleydik ö zaman. ben on dört yaşıma girdim. beni isteyenlā çok oldu. okula giddim beşden çıktım hep pekiyinen. derslem hep pekiyidi. ordan okuldan çıktım, çok istiyen oldu. annem vāmedi köve. ben kendim de istemedim köve. gızım dedi seni okumuş birisine vācem. hāfız olcağ dedi bana. e beni komşu kövden birisi istedi. hāfızmış çocuk. vādilā beni on dört yaşımda. giddim gelin oldum. hana eşim hāfız dedilā ama hiç hāfızlı ını filem görmedim ben. öle deye giddim. öndan sōna ilk bebeyim oldu. on altı yaşımda gücāma aldım. ikinci bebeyimi on sekiz yaşımda aldım gücāma. önlā büyüdü, öndan beş sene sōna bi da a gızım oldu. ö dokuz aylıkkan bi de ölüm oldu. dört dāne çocu 10 um oldu. hayat böyle mucadale eddik hayatnan işta işimiz çok. çok her şey ekādık. aklına ne gelirse kövde yīcek öteberi herşey ekādık yane. hepsini yapādık. tütün çok yaptık. böyle çok eyiydik işte. dokuz nüfuz bi yādeydik. hepsimis, eltim, gayınvaldem, eşim, ben, çocuklam dokuz nüfuzduk. ordan kaç senelik olduk on yedi senelik evli olduk. on yedi sene evli oldukdan keri ayrıldık. ölümü sūnnet yaptık 15 öncā. öndan sōna büyük gızım gelin oldu. öndan on sene sōna gücük gızım gelin oldu. hep o arada gine işinen mucadale olduk. araba aldık. arabanın ekme ini yedik biz gızım. arabanın gelirinen bu hale geldik. hāmd olsun allā ıma, ya rabbim allā ım şimdi her şey vādi bana. fakirli im geride galdı. cenab allahım kimseme göstermesin yokluk. öndan on sene sōna da olan evlendirdik. öndan da on dört sene sōna da 20 sūnet yaptık torunuma. şimdi torunnam okuyo ikisi dā. biz de yaşlandık artık. ben atmış yedi yaşımdayım. eşim yetmiş yaşında. eşimlen güzel anlaşıyoz. çocuklamlan iyiyiz. soyum sūlalem, allā rāzı olsun bi de il bin kere, çok iyiyiz hāmd olsun allā ıma.

25 ğuru fasülye ekdik. çok ekādık çünkü yerlāmiz bizim köv altı oldu u için. çok bişiya topraından heralda. öndan sōna aydın būdey ekādık de işik toprağ de işsin deyelek. ölä yapādık. ama zamanı tütün sâ i çok ekdik. gençliimde tütün çok dikdik.

ben yeni gelinim. allāım bōle on dört yaşında çocuk ğa! çıkāsın tütün ğırmā gidāsin. saçlā arķamda temelli. ay valla tüylem tiken tiken oldu. çok zāmet çekdik.

30 ben de mercimek tarlasına giddim. benim saçımnan berabe örmüşlā telini borama. dedilā ki telin dedilā örelim de dedilā saba erkenden jşā götürülā dedilā. götümezlā mi valla gene götdülā, gene giddim. saçımnan berabe ördülā saçıma bōle. mercimeyimiz de pek çok. otuz dölüm mercimek vā bölā pek çok ö sena. yengem dedi valla ğızım telini donunun içine soğ dedi bana mecbur gitcez tarlaya dedi. bayırda. giddik mercimek otuna elimin ğınasınnan saçımın telinnen. valla çocu um
35 ğa!

ben ğardeşlāme çok bakdım. gece ben uyuyodum yatağda yaddık. a bi çocuk sesi geliyo. a dedim annem gene do urmuş. bilmezsin bōle. bak bol bōle işey ğiyādi üsdünā, örtüsünü de bōle hiç bordan işey yapmazdı bōle durādı. hiç belli etmedi. āy bi de ğalkdım bakdım. yumoş bōle. bilekleri bōmağ bōmağ. sanki bōle lastiknen
40 sıkılmışın. borlā bölā çukur çukur. sabalen ğalkdık hepsimiz hiç çocuk görmemişiz gibi. ama çocuğu hepsimiz seviyos. e çocuk yüzü ğutlu olur dālā. sōna bu böyüdü. dört beş aylık oldu bōle. bubam topunan ğumaş almış gelmiş. bi top. annem rāmetlik pek marifetliydi. öndan sōna kendine don entāri biçdi goydu. bize dā fistan deyoduğ onları biçdi. elinde dikdi onları bak.

Beşinci Metin

Kaynak Kişiler: Hatice SEZEN, Osman SEZEN

Yaş: 65, 67

Konu: Düğün

Düğün kaç gün sürerdi?

H.S.: perşembe günü de gelin hamamı olur ölä deyoduğ gelin süslenir. cuma gün, gına gecəsi olur, cuma gecəsi. cumartesi gün, yinden gine düğün olur. pazar gün, gelin alınır işte çeniz asılır; çeniz götürülür.

O.S.: çenizi önceden çarşamba günü asıyolar ıdı.

- 5 öncekilā iştä. önceden götürülürdü. önda dışarı giden yodu Zıtân. köve sizden alıp bize getiriyolā ölä çeniz. arabalā süslenir. davullālā çeniz gidā pazar gün. oynālā, güvey bataklālā, deremiz var ıdı, dereye atıyolar ıdı, önu yapıyölā. öndan sōna nası oluyo. gelin alınır olan evine götürülür davulnan. davulnan istiyen davulnan; aminnen yapan aminnen. öle gelin inā. ö gadā biliyom iştä ben.

10 Danışık nedir?

O.S.: çarşamba günü mü oluyodu o?

H.B.: hā önu çarşambadan yapālādı iştä misafirlāne aç galmasınlā deye. herkeş yerini bulsun. hep getiridik.

O.B.: ö zaman hana otelde rezervasyon yaptırır gibi. akçapınarlılar sizde tamam.

- 15 gaderine de serhoş çıkāsa uf!

H.B.: beklā baķam beklā. köprü başına almā gidālādı davullālan gelen misafirleri. ne taraftan gelcēse. köprüden gelcez köprüden. bu yandan gelcēse...

O.B.: şimdi mesela ça uşkövden gelceklā gaya başından şantiyālen oldu u yerdä. köçükövdən gelirse mezarlı ın orları. ayazdan sukeşti tarafları.

20 H.B.: davulla alırlā gelirlā. ğarlā sana gelir. adamlā orda ğalır. ğalırsa ğalır ğalmazsa gelir evinā. öle. kenkendilāne gelemeyolar ıdı. ça uşkövlülā gelir mi ğa!

O.B.: ça uşkövlülā zaten gelemez ya ayık durmuyoladı kı. ö zamanla küçük nūmanları var ıdı. her dü üne de gelirdi tanımadı ı yokdu.

H.S.: çarşamba günleri dañışığ dökülürdü, dañışığ denirdi, pilav dökülürdü kövlüyā.
25 böyle diyer kövlāden gelenlā misafirleri alırdı. pilavlā yinirdi. dañışıklığda pilav yapıyōlā. işte sana bu kövü veriyoz, öna ö veriyoz kövü yatılıktan geliya insan ö zaman araba yok.

ça uşkövlülā geldi mi alıp götürüsün hiç bakmassın ev sa abına. önceden bōle evlāde ğalan kendileri yiyodu yime i. öleydi. hep gelirdi misafirlā yatırıldık yokālāda aşālāda
30 her yā dolādı kövde işey olunca. mistın dayının dü ünde de ē şeyde de erol'un dü ünde de hepsinde işey lūmbelilā var ıdı bizde. ğali gelmeyelim dedilā. bu dedilē berbat'ın dü üne gele gele ğali bıktık biz dedilā. kimleri ıdı önları bilmem valla. dedim tā çok ğelcāñiz; arkadan dedim yetişiylā. bıılır mı dedim hacı amcadan dedim. biz hiç bıkmayoz öndan. ā hısımın mı deyolā bi de. hısımdan da öteye dedim
35 ben dā ne hısımı. kimler ıdı vala bilmeyom işta ben önları. sizin akrabālınız.

O.S.: gitdi j yerde yatılık ğalıya. yatılık ğaldı ı için çarşamba günü hısım akraba, ğonu ğomşuya pilav dökölüyor, gelenlā çārılıyo. deyo çavuş köv sende mesela misal vereyom hamzabeylilā sende, okuflulā sizde olcak.

Kına gecesinde neler olurdu, tavuk toplama nedir?

40 H.S.: dakı olur, gelini orta yērā otutdurulā. hana sen, önceden altın yo udu, sen tencere getirisin, tenceresi vā. ö sa an getiri, sa an daķımı, bardak daķımı, ne ne istāsen. gelinin başına sallāla ğorlā.

O.S.: hālasının ğızı vā, teyzesinin ğızı vā.

H.S.: para veren para verir. öncā altın dakı maķı yo udu. hana kendinden olanlā
45 boynuna altın dakālāsa, önları sōlālādi. akrabālā bilem dakmayodu be ğızım anası bubası ne daķāsa. yo udu öncā.

O.S.: yalnız onun dedikleri elli senelik. biz dü ün yapalı elli seneyi geçdik.

H.S.: önce tā başka oluyodu. birisi erkek olur birisi ğız olur; gelin olur hana birisi. önda ba ırılā. iştä herkesin akrabalandan para toplālā, tavuk toplālā. bi de gēcā, gēcā
50 çıkālā ö zaman ta uk toplā orda ba ırdıkları başka bi de ayrı çıkālā; akrabalandan bōle gezālā, ta uk toplālā. önları yirlā mi ğali üleşirlā mi, önu bilmeyom hiç ōlā gezmedim. beni hiç annem gezdirmedi ōle.

Nişan âdeti nasıldı?

H.S.: önceden işey yapılırdı bi dā.nişan oluyo ya ö zaman bōlā elbise yapılırdı. hana
55 sen gelinsin ben sana alırdım ğat ālbise çamaşırınnan, her şeyinnen, telli ğinnen. sen de benim gelin olurķan sen de bana yapıcan.

O.S.: önceden top oluyodu, arşın ğumaş oluyodu. öndan don entāri dikincek o ğün. ö ğün don entāri geçiyodu. don entāri dikincek.

H.S.: e benim dü ünde oldu. bi bocca ğoduķ, işeye göttük. şahsene ablanın anası
60 dikiyodu dikişlāmizi. ö kendi biçdi, dikdi, geldi. ben önu eyisini yabanlık geydim. solğununu tarlaya gidāken geydim. ōle oluyodu. bişey olsun geyisi almā gideyo. git baķam git baķam git baķam. biz demezdik ki. bayram gelir bayramlık istemezdik. yo udu. herkeş ōle. basma, geycen. şimdi keşke olsa da geysen. şimdikilā yaķıya yazın. ğışın donduruya yazın yaķıya.

65 O.S.: ōlā iştä de başdan sonuna gadā sālam annat.

H.S.: ğazanlālan hoşaf bişā. hoşaf deyo biz. şimdi...

O.S.: ķomposta

H.S.: hā ķomposta. pilavla bişā tavalānan. başka hana dü ün çorbası dēnir, çorba bişā. ōle bōyük bōyük şeylānen. pazar ğün yimek verilir. baķ önu unuttum. önceden
70 verilmeyodu yimek. hana gelen misafirin yiyodu önce. dışādan gelen misafir hana ev sa abına gelen misafir ğalırsa önlā yiyodu, bōle dışādan gelenlā. sen ben yimeyoduk. ōle. şimdi millet de yiyō. hana ğız da evlendirsen orda yiyōlā, ōlan da evlendirsen orda yiyōlā. biz pek gitmeyoz da ğörüyom yiyenleri. ōlā.

önceden ğızlā kendileri çalālādı dümbele i oynadırlādı. işey yokdu hana bōle çengidi
75 çalgıdı yokdu. öndan sōna gelini kapālādı, para alırlādı, ōnu üleşirlādı. hana
dümbelek çalma parası olurdu. dümbelek çalmā para verilmezdi. ama şinci gine
kapayolā ğızı, para vā bakam para vā. ne çalıyolā ne işey yapıyolā.

O.S.: dörd dene dü ün oldu hiçbirinde de geçim sālamadı. hepsi da ıldılā. hana
aqlımız erdi j elli seneden boyanna dörd dene dü ünde çengi geldi, o da hiçbirisi
80 geçim sālamadı, hepsi da ıldılā.

H.S.: ōle, evleri da ıldı. kövden de olurdu. kendi ğızlā çalādı önceden. ō ne ses vā ō
eminede. öndan öncā de ğoca āşelā var jdı şahsene ablalā var jdı. hā var jdı heb.
şenel, necla ōnla çalālādı.

O.S.: neclalā var jdı. hacı necla.

85 H.S.: härkeş çalamaz, sesi olan çalıyo ōnu. ses olmayınca dümbele i çalmayon. hem
çalıyon hem söyleyon. ō şeylā bitince cingānleri getdilā dümbelek çalmā. ōnlā
bitincā ōnları getdilā. öndan sōna işdā ğali bu orķ çıkdı. şimdi tā eyi. amān.

O.S.: önceden davullā cumā günü ōlenden sōna gelirlādı. pazar günü eyer dü ün
içkiliysā pazar yatsı okunurdu. bu ğarallen süleymanın yatsıdan sōnaya tā bi de
90 dizlere ğar. da a gelin incekle duruyodu.

H.B.: indirmezlā.

O.S.: işte içki oldu mu ayarı ğaçırıyolar jdı. bu qarşıkı dālā bütün orman jmış. cuma
günü dovullā geldi j zaman çıkalar jmış orlara. kök söktürülāmiş dü ün evinde
yakılcaķ deyelektan. kök sökāken hem orlāda içceklā, eylenceklā, alem yapcaķlā. dü
95 üne de yardım etceklā.

H.B.: dālıķmış orlā.

O.B.: bitirmişlā.

H.S.: kökleyā kökleyā bitirmişlā. sōnā yasaķ etmişlā işdā.

O.S.: dü ün evinā faydası olcaķmış işTā. orlāda kök sökcekmişlā.

100 H.S.: bi de bōle maşala yapālā gēcā oynākan. bōle işey gövanın içinā bōlā odun doldurulā. onu yakāla ışık yok.

O.S.: feneri nerden bulcan?

H.S.: kenālara bōle ip gerālā dizālā dü ünładā oynākan. löküzü varan olursa sōnādan kere çıkdı o löküzlādā löküz yakā orta yerā ama kenālā boş. kenālara da bōle herkeş
105 bōle gidā fene tutmā. elinde fenā gidāsin dü üne. onları asālā bōle iplerā. sabaleyn galkınca ilk önce işin lambanın camını silcēn, gazını göycan, āşemleyn onu yakıcan mecbur.

O.S.: öndan sōnā kövde iki dene çeşme vā. gidicēn çeşmeden su daşıycan. alektirik yok. alektiriklā biz dü ünü atmış altıda yaptık, alektiriklā atmış sekizin nisanı hanı
110 yirmi beşinde yirmi altısında falan geldi belki dā bilmeyom da.

H.S.: ışıklā gidince biz işey lamba yakādık. hüseyin de vasfiye de oturuladı. şimdi biz görmeden üfürüverilādi. ā gāranlıkda galdık. bilmeyolā ki çocuklā lambayı üfür bakam üfür. ö lambayı zornan yakādık. bunu üfürsen de yanıyo. bazı televizyonlāda gösteriyo bōle maşala. İşdā öle yakālādı ışık olsun deye. bi de göca ateş yakaladı.
115 sōnādan kere gāli orda içiyolā, yatıyolā, galkıyolā içenlā. hem bōle gençlā de il, yaşlı yaşlı ü. göbek osmanlan zamanında. āy āy āy. helva mı gāradınız bi şey yapālādı birisi.

O.S.: gāvenin arkasında memet alinin gāpının önünde gārdı da en son belki o olabilir.

H.S.: öle helva gārmak deyil, öyun, oynāyo. önceden başkası var ıdı öndan sōnā ö da
120 yapıyodu ama. kim jdi ö bā. yāya dayı mıydı?

O.B.: yaya dayıydı.

H.B.: hā ö yapādı. getirilā gāli öna bişey verilā, hediya. ö gāda millet davullāda bōle oturudu. ö zaman hiç mi iş yo udu şimdi nerde oturcan ga. hiç gitmeyoz şimdi davullara. kazım jlen orda bitli gāyada.

125 O.B.: gāya başı, gāya başı orası.

H.B.: ğaya başına ğitmeden ğelin olmazdı. bi de beyğire bindiriyolarıdı hā. ata biniyoduğ. bi de ğüççük deliyi varıdı ordan bakādık davullara. ben ata binmesini biliyodum zatı indim. ben her ğün ata biniyodum. bizim beyğirlāmiz varıdı yā. işēy ğarmanlāda ğarman sürüyoduğ. ata binādim dereden ğeçmā. dereden ōle ğeçādim.
130 Tarlaya ğidāken binādim. çok ğözel bi dā at dıkıdık dıkıdık. dört kişi tutā bi kişi dā işeyden tutā beyğirden tutā.

O.B.: yularından.

H.B.: ōnlara bōle māndil Takılır ōnceden māndildi. şimdi olsa ğavlu Takılır. beyğiredā Takılır. beyğirin ōnünde tutana da Takılır. dedemğilindi ō cibinlik de. bōle
135 ğırmızı ğelinliyidi, ay yıldızı varıdı ōnündā. çok ğeniş bōlā ğocāman. dōrd dene işeyinde ğerdirdin mi ğözelce oturūdun içinde.

Salçayı nasıl yaparsın?

H.B.: salça yapmasını bilirsin. domata toplanıyo, kesiyon, ğaynadıyon, ğeçiriyon. ğali ğolay işeyden ğeçiriyoz makineden ğeçiriyoz. yenden bi da a ğaynadıyon
140 ğatılana ğadan ğıvama ğelene ğadan. dolduruyon ğavanozlara, bitiyō iş.

O.B.: ama bi çuval da bibā alıyon. dört çuval domata.

H.B.: ā biberi unutmuşum.

O.B.: yirmi beřāden yüz kōlo olur, yirmi beş kōlo da bibā olur.

H.B.: aldı bu bazādan acılı olsun deye. ōncekilāden almış bōle takıldağ bibālāden
145 almış.

O.B. bōle ğırmızılādan olurdu.

H.B.: ōncē kevgirden ğeçir bakam farş farş. ellāmiz paralanıyodu be. çabuk olsun deye suyunu aķıdı aķıdıverirdim. şimdi hiç aķıtmayom. nereye aķıtcan. ezan oluyo anca ğeçiriyon. ertesi ğünā ğalıyo kimi de. suyunu ğōyon ğeçircen kevgirden ğali
150 sabaleyn ğalkıcan ō yorgunlu uma ğaynat baķam ğaynat. her şeyin ğolayı çıķdı ama biz eskidik. ğolaylıķlara yetişemedik.

O.B.: burda fitnet nine vādı. asım ercebin evinin oldu u yerde fitnet nine var ıdı. imdi getiriyodu ble gelin indikden sna ble elinde aynayı gsteriyodu. verisen hediye vcen. vmezsen...

- 155 H.B.: para vcen. sabaleyn gelir, duvak gn, sabaleyn. ndan sna hadi gzım sslenelim d. ssl seni.  besim a a iyi olmu mu gelin? bi bakıv bakam bi. gzım gynatanın elini pv. gynatanın elini pcem bana vmeycek parayı na vcek. y tele e para veriliyodu.

O.B.: heral onlan geimini slayo muydu ne bilem.

- 160 H.B.: leydi heralda. fitnet hala bizim arabamızıdı it. dedem len arabalar ıdı.

Erkeklerin hamam adeti nasıldı?

- O.B.:  zaman kvn belirli ylnde be altı hamam var ıdı ama adı hamam. drt dene duv. iine iki dene ta u tne i gibi a a. yrk memedl de var ıdı. hana ta u tne i gibi iki dene a a. adam gelecek. dıadan suyu getircekl dkcekl hana batalandıysa bata ı ıkca. y damadı hamama gtrp de hamam de ildi. aynı kmes gd mesel tuvalet gd iinde iki dene a a var ıdı eyi bileyom. gzanllan su ısıny, ieri gtryon. ble imdi ki emeyi nerde bulcan  zamanla kvde zaten iki yerinde eme var ıdı. bi aka metin evinin nnd bi de sliln aralı ının ucunda var ıdı eme.
- 165

- 170 H.B.: t nce hi yok dere suyu, tertemiz. ist dereye gir de yıan.

O.B.: dere  zaman ııl ııl. bi kere bi metre bi buuk metre su altındaki balıkla gzkrd. tertemiz su var ıdı. ama  zaman bunl otus be sene ncesi.  zaman inegl halkı az. fabrikal yok.

- H.B.: ali amcamgil hep her hafta kve gelirldi be dene ocuk. her hafta hade giddik dereye bi de dolabımız var ıdı bizim ble dnme dolabımız su ıkarırdı sulama.  nl gidinc benim bo azl acır. bademcıkl gbarır hemen.
- 175

O.B.: orda ieyde hızlı kestin.

H.B.: nrd?

O.B.: gelin inince nikā yapılyodu.

180 H.B.: gelin inince nikā yāmadılā bana önün için bilmeyom. hoca nika ı gelin inince yāmadılā kı bana. ne dedilā bana bilmeyom. ne dediklāni de bilmeyom. şimdi me ir göyuyala bişey göyuyala bizim zamanımızda öyle bişey yokdu. sormadılā bile me ir ne anlācam ben ö zaman. bi gelin olca ını biliyon gızım ö zaman. başka bişey bilmeyon.

185 H.B.: önceden yabana vāmek yo umuş. yabana verilmeyo. hep kövüne veriyomuşun.

Altıncı Metin

Kaynak Kişi: Şerife DOĞAN, Mehmet DOĞAN

Yaş: 70, 71

Konu: Bayramlar, Yöresel Yiyecekler, Düğün adetleri

Bayramlarda hangi tatlıları yapardınız?

- Ş.D.: önceden benim anam bak ceviz helvası yapadı evelden baklava açadı öleydi. bolluk yo_u du fazla yo_u du. şimdi bol her şey dört beş çeşit oluyo. evelden âzdi, şimdi bol. ne bilem loğum oluyo işte bayrama hazırlık bildi_in her şey işti. ceviz helvasının yapımını mı deyiverem. cevizi incecik güzelce dövüyom bi dâ galburdan geçiriyom böyle. galburdan geçirdin miydi onu güzelce böyle süt tava... benim teflon tavam va. onda yapıyom şimdi. evelden süt tava tavaasında yapıyodum. onu tepside güzelce bölä düzleyom eşit her tarafına. öndan sōna onu dörde bölüyom. şimdi bi gözünü alırım bu yanna görüm. cevizini böyle böldüm müydü ö cevizi ö yanna goydum muydu un doldururum aynı seviyede. öndan sonra ęarıştırım. dadını da kendi ęararımce görüm ben. kimisi de bi gözüne de şeker gōmuş. ben öle yāmayom. ęarışdır ęarışdır ęarışdır ęarādı mıydı rengini atıya. şimdi beyaz olıya ęarıştırınca. ęarışdıra ęarışdıra bayā bi ęararıya ęayfe rengi hālini alıya yane. öndan sōna onu ziniye dōküyon. ya_ı felan çıkıya böyle ęarışdırırken kendinden. yā oldu muydu hiç dibine tutturmayo ö zaman. ziniye dōküyom onu kendi ya_ı sate dibini yālāyo dōkünce. onu şöle şöle ö yanna bu yanna yapıyom. öndan sōna misiri alıyom elime. misirinen dēsenleyom üstünü. bildi_in misir üstünü dēsenleyom bölä eşitleyom hepsini bölä düzgün şekilde. so_uduğdan sōna kesiyom da parçalayom. servis yapıyoz. sate ben bu ceviz helvasını rāmetlik anam yapıyadı pek dikkat etmeyadım ö zaman cahildim. hacı teyzemden örendim ben.

Hoşmerim (Höşmelim) nasıl yaparsın?

Ş.D.: onu güzelce peyniri çalıyon südü. peynir çaldın mıydı süzdürüyön. süzdürdün müydü güzelcā bayā bi şip şip damlākan ben işeye görüm Tavaya. önuda gene aynı

- 25 teflon Tavada yapıyom. avcıklayoz. avcıkladık mı öndan sōna ēsıranı elime alıyom. tıx tıx tıx bölā. robotnan yapıyolā bunlā. tıx tıx tıx ğarınca başı olcağ dādi rāmetlik hacı deyzem. ğarınca başı yapıyom güccük güccük ğalıya. öndan sōna bayā azaldı mıydı suyu azaldı mı haline göre sararıyo satā ö ben garerini biliyom yane. un atıyon acık şōlā hemen topaklıyo gendini. bi de öle döndürüyom bayā bi. sararıya temelli.
- 30 ğālī unun işeysi de çilī de gideyo. öndan sōra içine şekā atıyom. şekerı atınca bayılıya o da. bi de önnan döndürüyom bayā bi ğarışdırıyom. öndan sōna ö da olunca tepsiye döküyom. kendi kendine ırğalayavereyom azcık işey oldu mu düzleniyo bölā ellemā lüzum yok. kimi ğaşu inan acık katı oldu mu ğaşu inan düzlāsin olmadı mı böyle ırğalayavā kendine āit şeysini alıya zinide. hamur birez yumşak olunca öle. ben
- 35 acık ni ğadā olsa kepçeynen yaptıım şeynen düzlārim. şimdi yaıda çıkıya önün da. bi de hiç böyle yapışmayo kepçeye. yālī süt oldu mu çok güzel oluya. şimdi inein südünden yālısı yāsızı anlayon. ısıtmadan sate önu fazla ğaynatmayon südü peynir çalcın mıydı. peynir çalmadan işey ılık yane bölē elinā meme işeysinnen yane ana memesinden südü olcağ aynı çıkışı. souk olsa bile ö şeyde ısıtcan çok ısıtmacan.
- 40 löppedek oturū. önün da bi āyarı vā yane. peyniri çok ğodun mu bu sefā topak oluyo işey peynir suyunu mayasını o da olmayo ö da normal şekilde ğōcan. şimdi yidiin peynirin mayası başka oluya hōşmelimin mayası başka oluya. aynı da yane az az ğōcan.

Cevizli lokum nasıl olur?

- 45 Ş.D.: āşamdan mayayı tutāsın. unu elārız mayayı tutarız. öndan sōna maya geldi mi sabānen ğalkınca da mayayınan ılık suynan yuurusun. geldi miydi yenden ekmek gözelcenem önu. yaınan unu serperim öndan sōna acık ceviz serperim. ğat ğat asıla asıla dürerim incecik olur. keserim tepsiye yāleştir. fırına sür. afiyet olsun.

Çocukken Kurban Bayramında şeker toplamaya çıkar mıydın?

- 50 Ş.D.: evelden et toplanır. evelden herkes ğurban kesmeyodu. bölē zenginlā vağdi olanlā kesiyodu. e biz de el öpmā gidince bi de elimizā ğucaman babam rāmetlik şiş yapādı çocuğan. ö şişe şōle bi azıcık et kesādi, daķıverilādi bölē geçiriverilādi. şimdi ğālī çocuklā ne et toployolā ne şekā toployalā adam aķıllı bayramda gezen bile yok. evelden ne bilem. evelden ğıdıdı yodu de öle de. şindi bol her şey. bak ğırık

55 leblebi alırdık çocuklara hesap et bak çocuklara yisin diyelekten. bütün alamayoduk heralda gırıkıdı vala. işeyi ğabādırdık āşamdan nohudu. önu ğavırdık. acık da duz ekādi annem rāmetlik.

Düğünde erkeklerin eğlencesi nasıl olurdu?

Ş.D.: ben çocu um bak biliyom. adamlā ğarı ğılı ına girālādi çeşit çeşit işeylā
60 yapālādi. şu çınarın dibinde felen ne oynālādi. şimdi öle bişey yok. evelden ne bilem
eylencelik yapıyolādi. maşalalā yanādi. ışık mı vā ö zaman? bōle ğocaman ateş
yağālādi. bi de ne bilem ellende maşala dālādi. önu nası yapoyolādi tepeye ne
ğölardı, tenekenin içine miydi. odun yakıyolādi ğa. olanlā hana oynamā geliya ya ğız
evine ö zaman biri tutādi ö maşalayı. hep içine atālādi odun. adamlā ö ışıkda
65 oynālādi. eveli yokdu ceyranlā. kenara ateş yağālādi bi de önün ışı ı. avlulāda
oynanıyodu. lambalā idare edā mi ğoca meydanı bōle? çeşit çeşit hepsi. şimdi dü ün
ne bilem hiç kimisi bi salonla işi bitiriya.

Bataklama önceden de var mıydı?

M.D.: bataklama ama gine aynı bataklama gine aynı.

70 Ş.D.: hā damatları bataklıyolar ıdı pazar günü.

M.D.: evelden cumadan gelirlādi dovullā pazartesi günü gidālādi. evelden cumādandı
bizim dü ünlā. cuma günü gelirdi. evlere hep bi vakit mesela sen sen sen okuf çeltikçi
alcan sen. hep misafir verilādi. şimdi öle de il.

Ş.D.: önları ünlāsin. sana misafir ona misafir evelden yatılık gelirdi millet araba mı
75 vādı?

Telek nedir?

M.D.: telek vādı ğadın. işey telek gelini düzādi edādi işey yapādi süslādi püslādi.
pazar günleri.

Ş.D.: berbā yokdu ö zaman ha.

80 M.D.: yok yok ne berberi. bi ğadın bakā işte bizim çavuş emine.

Ş.D.: önu da en önce bũ ziyalan neyidi yusuf ābeylen babannesi yapıyodu bahriye nine süslāyodu öndan sōna fitnet nine. sen önları bilmezsin. öndan sōna çavuş emine. baķ sırayla. berbā mi vā. benimki fitnet nineydi. öndan sōra gũlsümleri filem çavuş emine süsledi. öndan sora fethiye ħalam çıķdı. öndan sōna berbā çıķdı. evelden
85 resimlāmiz olsa görürsün ama bi dane resmimiz yok. evelkilā hepsi masal oldu. he bi gün gideyodun he öleydi.

M.D.: ħayır öle bişey yoktu ķu ö zamanla. şimdi olsa her şey çek resim çek. resim yoktu ķu evelden bölā.

Ş.D.: bi nika a gidince çekindiydik bi ö vā. evelden resim mi varıdı alla ın aşķına
90 nereye. sen ben ħara makineye çekāsen öle ö ħadan.

Önceden gelin nasıl olurdu? Gelin hamamı var mıydı?

M.D.: ħocaman arķasında bi tel bu ħadā tel arķasında. evelden bi sabah ħızı inegöle ħamama götürüdüķ. ben göttüm bizim. evelden öleydi. yidirdik. evelden ħamam varıdı şartdı.

95 Ş.D.: perşembede yıķanırdı gelin. gelinin yıķandı ı gün perşembe de pilav bişādi bulgur pilavı. gelenlere bulgur pilavı yidirilādi. ö gün gelin ħamamı dēlādi işte. gine oynanırdı ö gün ħinā.

Severek mi evlendiniz?

M.D.: evelden öle birbirini görmek yokdu ħızım. bak biz üç sene beş sene nişan
100 durduķ. ne zaman eve geldi gördüķ. evelden yokdu öle.

Ş.D.: ħonuşmaķ yo udu. evelden bilmezdik ħonuşmasını.

M.D.: bitdi önlā.

Ş.D.: ēnegölde nika a gidince gözükdüķ birbirimize.

Evlenirken yaşı n tutuyor muydu? İmza attın mı?

105 Ş.D.: ben hiç bilmeyom attı ımı. ben de bilmeyom nika ı. ben de atmadım dedi ħ gibi dōru. tabi ö zaman on altı yaşı ndaydım gelin oldu umda.

M.D.: elli dört sene oldu yav ne demek yav. atmış iki yetmiş iki seksen iki doksan iki. elli dört sene.

Ş.D.: hâ atmış iki senesinde evlendik. tam yetmiş yaşımdayım şimdi.

110 **Kız istemeye gittiniz mi?**

M.D.: gel be dedi. bak bunları sen pek bilmezsin. bunlā so uḡ adam dēdim. niyse yine allah razı ōsun yine haTırını ḡor. bi gitdim ḡapıyı kitlemişlā. eyva eyva! bundan sōna bana milyar verselā ben gine gitmem. nēyse gitdik. denk gettik bunu camide. bak sen sen ol dēdim sakın bi dā ḡapıyı kitlāmā. sen de iki dane evlat vā. ben istāsem
115 alcam senin ḡızını. ben senden zorla ḡız almam. yalnız çok yānış yapıdı. hepsi dışādan buldu. ben içēden buldum.

Dibeklik neydi?

Ş.D.: dibeklik yapādık oynādık. bulguru dövēdik. şimdi ōlan tarafı sana dibeklik alır. elbise. daḡımınan yāni her şeyini alır. būdeyini getirī. sen de ḡālī ḡız evisin ya
120 ḡaynadırsın yapāsın her şeyini. gece derlēsın toplāsın millet gelir. herkez ama sade sen de il akrenlen. ōnu dövāsın. dibe imiz var ıdı evelden bōle oyma. daş deyil Tahtaydı oyma. dört dane de Tokmak alırsın. arada çıkıya televizyonlāda ōnla. ḡālī dövāsın. dört beş dibek olur acık acık. ne ḡadā bulgur olursa būdey olursa. çok āz mesela ne ḡadā olursa. dövā durūsun. kepādi mi alīsın. ōnu ertesı gün ḡurudursun.
125 ḡurudu muydu uçurūsun. şimdi dö ünçe ḡabuklā çıkıya. ōndan sōna iki deymen olur atlı üslü ḡara deymen daş deymen. biliyon belki. şōle ufak deymen olur ōle. sapı vādır. sapından iki ḡişi oturūsun ḡarşılıklı çekēsın ōnu. ōndan sōna ōnu yinden ḡinā uçurūsun tozu olur, elāsın. bulgur çok zāmetliydi. ō ḡalkdı ḡālī ortalıḡdan. biz yapıydık bak. rāmetlik dede bizim aldıydı bana dibeklik. zamanında yapıydık iştä.
130 evelden ōnun jçin bişey ḡalmadı. ne hısım örtmesi vā ne çember örtmesi vā.

Düğünde başka ne yemek yapıldı?

Ş.D.: e cuma günü danışḡ pilavı meselā bulgur pilavı zaten pirinç youdu. bulgurlālan danışḡ pilavı dōkālādi. pazar günü yine yūka yapālādı. serfoşlara aşçılara mesela

135 yidiriledi yapālādı böre i. evelden börek meşurdu. dü ün yapcam deye börek yapālādı.

M.D.: bak bizim bi tepsi varıdı yemin ediyom abdesim vā. bi kere şu kövde girmedik hāne ğalmamıştır. ama börek yapālādı. benim aķrenlemde bi kere her hāneye girmiştir. bilmeyom ama girmedik hāne yoktur.

Kirazlık nedir?

140 Ş.D.: şindi bayramlı ı düzā ğaynatan iştā mesela ğayınnan. ğonunu ğomşu toplā tepene ziniyi ğorsun. bayramlık getirisin arife ğünü. zinilen hepsine bire çember örtāsin ama öle boş da deyil. ğoyālā iştā sıraynan öle ne alıyasa ğayınna. ne bilem evelkilā başka başka da a.

Ayak alıştırması nasıl olurdu?

145 Ş.D.: ilkin ayak alışdırması olurdu. nişanlandın mı ayak alışdırması. ğayınnanın aya ı alışıya dü ün yapāsın. öndan sōna hısım örtmesi yapālā. öndan sōna dibeklik, bayramlık, çember örtmesi. öndan sōna tamam iştā bunlā. öndan sōna dü ün. esbap düzālā. sen ünlāsin ben ünlārim. acık ğız evi dāken bi çok oluyon. öle işte. evelkilen şindi çeyreyi yok. zate yapamazlā şimdi be. çok masraf oluya dālā. ölä evelkini
150 yapcaqlā her şeyi. gerçi şimdi de bol her şey götürüyolā ama ö ğün için her şey daķımınan alınırdı içini dışını düzüyolar ıdı.

gelin el öpmā gelsin öna dü ün yapādık. mesela dışādan. şindi mesela bana süpürtüden el öpmā geldilā. gelin. ö ğeçe toplanır kövlü bi dü ün yapādık. he vallā öleydi. ne bilem ben çevre alırsın dü ün yapāsın. eveli çevre asādık dü ün yapādık.
155 dibeklik yapādık oynādık. bulguru dövüyon.

ŞD: bubam kenkendine gitdi de hācı ğardaş ğideya diye hadi önlan yanında hācı amcanın yanında önlālā gitdi iştā öle oldu. mānacaķ. sefte önlā gitdilā uça ınan ö senā.

M.B.: hā dōru. anķaradan bindirdik esenbo adan.

160 Ş.D.: her şey g laylaştı. evelden gemil len gidiyol dı hacıya.  erkezl  filem hacı
bıyık felem gemil len denizden g tdil  yane. h    zaman ka  ayda gidip geliyolar ıdı.
  zaman ne bilem u ak  deti yokdu heralda.

SÖZLÜK

-a-

acıķ: biraz, azıcık

allem: herhalde

akçapınarlı: İnegöl- Akçapınar köyünden olan kimse

aķren: yaşıť, akran

alektirik: elektrik

ana: anne

annat-: anlat-

āşam: akşam

āşe: Ayşe

āşem: akşam

aşar: aşağı

āyār: bir iş ve ya davranışta gereken ölçü, ayar

ayaķ alıştırması: düğün öncesi yapılan adet

aydın: ayçiçeği

atlı (üslü): altlı üslü

avcıkla-: hamuru yoğurmak, avuçlamak

avlu: bir yapının ortasında, önünde ya da arkasında duvarlarla çevrili üstü açık alan

-b-

baqlafa: baklava

bataqlama: düğünde erkeklerin yaptığı eğlence

bayır bucanak: bayır bucak

bıçkı: marangozhane

berbat: köyde bir kişinin ve ailenin lakabı

birca ız: bircağız, birisi

bocca: evlenenlerin karşı taraf hısımlarına gönderdikleri hediyeler

bora: bura, burası

bosdan: karpuz veya karpuz tarlası

boyanna: bu yana, bu tarafa

boyuna: sürekli, devamlı olarak

buba: baba

bubanne: babaanne

böyü-: büyümek

böyüd-: büyütme

böyük: büyük

bā bala-: bağlamak,

bā ça: evin bahçesi

bōmağ: el bileklerinde kilodan kaynaklı boğum yerinin oluşması

-c-

cingän: çingene

ciyā: ciğer

-ç-

çārıl-: davet edilmek

çember: ince kumaştan baş örtüsü

çember örtmesi: düğün öncesi yapılan bir adet

çeñiz: çeyiz

çevre as-: gelinin çeyizinin sergilenmesi

çıbık: çubuk

çölmek: çömlek

çul: dokunmuş eski, çuval yerine kullanılan eşya

ça uşköv: Çavuş Köy

-d-

dā: dağ

dāhi: bile anlamını veren dahi

dadlı: şekerle yapılan yiyecek

daķ-: takmak

daķı: düğünlerde gelin ve damada verilen takı

daķım: takım

dañışığ: düğünde misafirler için pilav yapılması

daşı-: taşımak

davınıķ: dağınık

dene: tane

denk yap-: tütünlerin tarlada bir araya toplanması

deynek: değnek, sopa

deyze: teyze

dibeklik: düğün öncesi kız tarafının bulgur pilavı pişirmesi

dire-: zorlamak

direnle-: diren aletiyle yapılan tarla işi

domata: domates

don: şalvar

dözer: dozer

düven: döven, ekinleri dövmek içki kullanılan alet

düz-: alışveriş yapmak

de işik yap-: tarla işlerinde karşılıklı olarak birbirine yardım etmek

-e-

ēnegöl: İnegöl

esbab: düğün için alınan her çeşit elbise

ēsiran: Kazan ya da teknedeki hamuru kazımaya ve kesmeye yarayan bir çeşit araç.

ev: oda

evel: evvel, önce

eyer: eğer

eyi: iyi

eylencelik: eğlenmek için yapılan etkinlikler, geçirilen zaman

-f-

falem: falan

filem: falan

fāmi: Fehmi

-ğ-

ğa: hitap sözü

ğabard-: hamuru kabartmak

ğaçır-: kaçırmak

ğadan: kadar

ğal-: kalmak

ğalbur: kalbur

ğali: artık

ğalik: artık, bundan böyle

ğalk-: kalkmak

ğar: kar

ğar-: karıştırmak

ğara: kara

ğarā-: kararmak

ğaralle: Kara Aliler

ğaranlık: karanlık

ġardař: kardeş

ġarer: karar

ġarerimce: kararımca, kendime göre

ġar(lar): kadın(lar)

ġat: elbise

ġāve: kahvehane

ġavır-: kavurmak

ġayfe: kahve

ġazan: büyük tencere, kazan

ġaya: büyük kaya

ġayınna: kaynana

ġaynata: kaynata

ġıd: kıt

ġına: kına

ġırık: kırık

ġıř: kış

ġıyı: kıyı, köşe

ġız: kız

ġızard-: kızartmak

ġo-: koymak

ġoca: büyük, iri, koca

ğocaman: büyük, iri, kocaman

ğölaşma: çocukların oynadığı bir oyun, kovalaşma

ğova: kova

götü-: götürmek

ğuca: büyük, iri, koca

ğucaman: büyük, iri, koca

ğucağ: kucak

ğucağla-: kucaklamak, kucağına almak

ğugucuğ: köyde yapılan bir tatlı çeşidi

ğur-: kurmak

ğurdur-: kurdurmak

ğul: gül

ğuy-: getirmek, bırakmak

-g-

gine: yine

gene: yine

get(i)-: getirmek

gey-: giymek

geyim: elbise

geysi: kıyafet

göt-: götürmek

göz: oda

gözel: güzel

güccük: küçük

güçük: küçük

gündöndü: ayçiçeği

güvey: damat

-h-

hada: haydi

hade: haydi

hambar: ambar

hamır: hamur

hamzabeyli: İnegöl'ün köyü Hamzabey'de yaşayanlar

hana: doğrusunu söylemek gerekirse anlamındaki kelime, hani

haralda: herhalde

harman: ekin hasat edildiği zaman toplanılan yer, mevkii.

heral: herhalde

heralda: herhalde

herkeş: herkes

hısım örtmesi: düğün öncesi akrablara verilen hediyeler

höşmelim: peynir helvası, hoşmerim

-i-

ırahāt: rahat

ırğın: güçsüz; yorgun

ırğala-: sallamak

ET. ırğa-

ıscak: sıcak

-i-

ilāzım: lazım

ille: mutlaka, illa

irāmetlik: rahmetlik

īsi: sıcak, ateş, ocak

ET.: isig ‘sıcak’

işey: şey

ırza: Rıza

-k- -k-

kapa-: kapatmak

katıl-: katı hale gelmek, yemek ya da tatlı kıvamının yoğunlaşması

koçuköv: Koçu Köy, İnegöl ilçesine bağlı bir köy

kepā-: buğdayın kabarması, kabuklarını atması

kere: sonra

keri: sonra

kümbet: kuzine

-l-

loğum: ceviz ile yapılan ekmek

löküz: lüks lambası

löppedek: aniden, birden bire

lümbeli: Yenişehir ilçesine bağlı Lümbe (Çiçeközü) köyünde yaşayan

-m-

māmura: Mahmure

mānacak: (o, bu) bahaneyle

maşala: meşale

mecburu: mecburen

moderen: modern

misir: mısır

momolike: köyde yapılan bir tür hamur işi

mucadele ol-: mücadele etmek

mumuk: kör ebe oyunu

-n-

nelik: ne için

nāmā: ne yapmaya, neden

-o-

ocaklık: yemek yapılan yer.

oķuflu: Yenişehir'e baēlı Okuf (Çayırılı) köyünde yaşıyan

-ö-

önnük: okul önlüēü

öretmen: öğretmen

ötyanna: öte tarafa, öteki yana

-p-

pancā: pancar

pasdal yap-: tütün yapraēını dizmek

pelte: nişastadan yapılan tatlı çeşidi

pezevek: pezevenk

-r-

remazan: Ramazan ayı

romak: römork

-s-

sālilā: Salihler

sālam: sağlam; doğru dürüst

sate: zaten

satā: zaten

satı: zaten

sav-: süt sağmak

saya: gölgelik, avlunun üstü kapalı giriş kısmı, karaltı

serfoş: sarhoş

seyid-: çabuk adımlarla veya sıçrayarak yakın bir yere doğru yürümek; koşmak

sōna: sonra

sulu zırtlak: köyde yapılan bir çeşit yemek

süpürtü: İnegöl ilçesine bağlı bir köy

sündürme: evin giriş kısmında bulunan büyük oda, salon.

sa ab: sahip

sı ır: büyükbaş hayvan sürüsü

-ş-

şekā: şeker

şinci: şimdi

şincik: şimdi

şindi: şimdi

şe er: şeker

şorda: şurada

-t-

tambudu tumbudı: çalgı aletlerinden çıkan hoş olmayan sesi belirtmek için
kullanılmaktadır.

temelli: büsbütün, tamamen

telek: gelinlerin başına süsleyen kadın, kuaför

telāşe: telaş

tıktıkla-: hamur üzerine esiran ile vurulması

tiken: diken

topakla-: bir araya gelmek

toplo-: toplamak

tā: daha

ta a: daha

ta uk: tavuk

-u-

unca ız: şefkat ve acıma bildiren kelime

-ü-

ünle-: çağırmaq

ET. ünde- ‘seslenmek, çağırmaq’ (DLT)

ürya: rüya

üleş-: paylaşmaq

-v-

vā: var

vā-: vermek

-y-

yabala-: döven sürüldükten sonra, ürünü yabayla aktarmak.

yaban: dışarı, uzak yer

yabanlık: köyden dışarıya giderken giyilen kıyafet

yalınız: yanında başkaları bulunmayan

yānılık: yahni yemeği için ayrılan et

yarlāna: yarılarına

yāsıld-: yaymak, düz hale getirmek

ET: yās- ‘yaymak’

yav: yağ

yāya: Yahya

yayın yabıldak: yayan yapıldak

yed-: çekerek peşinden götürmek

yeriṣ-: yetişmek, (DLT) [yerüş->yeriṣ-]

yā: arazi, bahçe, alan, yer

yıv-: yığmak, bir yere toplamak

yıvıd-: toplatmak, bir araya getirmek

yi-: yemek yemek

yimek dök-: misafirlere yemek hazırlamak

yin-: yemek yenilmesi

yūsūk: yüzük

-z-

zata: zaten

zati: bk. zata

zārin: Zerrin

zıtan: bk. zata

zini: sini, geniş tepsi.

KAYNAKÇA

- Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2007.
- Brendemoen, Bernt: “Anadolu Ağızlarında Sözdizimi Üzerine Bir Not”, **Turkish Studies**, S. 3/3, Bahar 2008, s. 166- 175.
- Bulut, Serdar: “Türkiye Türkçesi Ağızları Üzerine Çalışma Yapılmayan İl ve İlçeler”, **Turkish Studies**, S. 8/1 Kış 2013, s. 1129-1149.
- Buran, Ahmet: “Türkiye Türkçesi Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, S. 6/1, Kış 2011, s. 40-55.
- “İnegöl”, **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Gelişim Yay., İstanbul, 1986.
- Caferoğlu, Ahmet: **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme**, Bürhaneddin Basımevi, İstanbul, 1940.
- Çelebi, Evliya: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, haz. Asiye Yıldırım, Zeynep Berktaş, İstanbul, Yeditepe Yay., 2010.
- Demir, Nurettin: **Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2013.
- : “Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları”, **Diyaloktoloji**, S. 4, 2012, s. 1-8.

- Eraslan, Kemal: **Eski Uygur Türkçesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2012.
- Erdal, Marcel: **A Grammar of Old Turkic**, Boston, Brill, 2004.
- Ergin, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Bayrak Yay., 1999.
- Eröz, Mehmet: **Yörükler**, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.
- Gabain, Annemarie von: **Eski Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1985.
- : **Uygurca Üç Hikaye**, çev., S. Himran, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 1945- 1946.
- : **Çaştani Bey Hikayesi, Uigurica IV- A**, çev., S. Himran, İstanbul, Bürhaneddin Basımevi, 1945.
- Gülensoy, Tuncer
vd.: **Türkiye Türkçesi Ağzları Bibliyografyası**, Ankara, Akçağ Yay., 2003.
- Gülensoy, Tuncer: **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2011.
- Güler, Metin: “Türkiye’deki İl ve İlçe Ağzları Üzerine Yapılan Lisansüstü Çalışmalarla İlgili Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, S. 7/4, Güz 2012, s. 1835- 1861.
- Güneş, Bahadır: “Karşılaştırmalı Ağız Araştırmalarının Önemi ve Türkiye’deki Karşılaştırmalı Ağız

- İncelemeleri Üzerine Bir Deneme”,
Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, S. 1/4, 2012, s. 20-44.
- Günşen, Ahmet: “Balkan Türk Ağızlarının Tasnifleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Turkish Studies**, S. 7/4, Güz 2012, s.111- 129.
- Hacıeminoğlu, Necmettin: **Türk Dilinde Edatlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Hazar, Mehmet: “Türkoloji’de Kullanılan İşaretler”, **Turkish Studies**, S. 4/3, Bahar 2009, 1124- 1160.
- Hoşgören, M. Yıldız: **İnegöl Havzasının Jeomorfolojisi**, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Matbaası, 1975.
- “İnegöl Kenti”, **İl il Büyük Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, Milliyet Yay., 1990.
- Iryna Dryga, “Türkçenin Rumeli Ağızlarının Lengüistik Statüsü ve Sınıflandırılmasına Dair”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 25-30 Mart 2008, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009, s. 192- 202.
- Kaplanoğlu, Raif: **Bursa’nın Göç Tarihi**, Bursa, Nilüfer Bld. Yay., 2014.
- Karaağaç, Günay: **Türkçenin Söz Dizimi**, İstanbul, Kesit Yay., 2012.
- Karahan, Leyla: **Türkçede Söz Dizimi: Cümle Tahlilleri**, Ankara, Akçağ Yay., 1997.
- : **Anadolu Ağızlarını Sınıflandırılması**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2014.
- Koç, Nurettin: **Yeni Dilbilgisi**, İstanbul, İnkılap Yay., 1996.

Korkmaz, Zeynep:

“Türkiye Türkçesi Ağızlarında Dil Özellikleri-
Etnik Yapı Bağlantısı ve Beklentilerimiz”,
Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları
Çalıştayı, 25-30 Mart 2008, Türk Dil Kurumu
Yay., Ankara, 2009, s. 467-473.

-----:

Nevşehir ve yöresi Ağızları, Ankara, Türk
Kurumu Basımevi, 1996.

-----:

“Anadolu Ağızları Üzerindeki
Araştırmaların Bugünkü Durumu ve
Karşılaştığı Sorunlar”, **Türk Dili**
Üzerine Araştırmalar, Türk Dil Kurumu Yay.,
629, C. II, s. 143- 172.

Mehmetoğlu, Alaeddin,

vd.:

Karşılaştırmalı Dilbilgisi Terimleri
Sözlüğü, Çağlayan a.ş., İzmir, 1994.

Müller, C. F. Wilhelm;

Gabain, Annemarie v.:

Uygurca Üç Hikaye, çev. S. Himran, Ankara,
Türk Dil Kurumu Yay., 1945.

-----:

Çaştani Bey Hikayesi, çev. S. Himran, Ankara,
Türk Dil Kurumu, 1945.

Orkun, Hüseyin Namık:

Prens Kalyanamkara ve Papamkara
hikâyesinin Uygurcası, İstanbul, A.
Kiral Basımevi, 1940.

Ölmez, Mehmet:

Altun Yaruk: III. Kitap, Ankara, M. Ölmez,
1991.

-----:

Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları, Ankara,
BilgeSu, 2012.

- Pekacar, Çetin; Dilek, Figen: “Uluslararası Fonetik Alfabe ve Türkiye'de Ağız Araştırmaları”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı**, 25-30 Mart 2008, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2009.
- Şen, Serkan: **Eski Uygur Türkçesi Dersleri**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2012.
- Tekin, Şinasi: “Eski Türkçe”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 1976.
- : “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, **Belleten**, 1989, s. 35- 63.
- : **Uygurca metinler. I : Kuanşi im Pusal (Ses İşiten İlâh) Vap hua ki athig nom çeçeki sudur (saddharmapuhdarika-sutra)**, Erzurum, [s.n.], 1960.
- Tekin, Talat: **Orhon Türkçesi Grameri**, Ankara, y.y., 2000.
- Turan, Fikret: “Söz Dizimi”, **XVI- XIX Yüzyıllar Türk Dili**, Anadolu Ü.
- : “Old Anatolian Turkish Syntactic Structure”, Harvard Ü., 1996, s. 154- 207.
- Türk Dil Kurumu: **Türkçe Sözlük**, haz. Şükrü Haluk Akalın vd., 11. Baskı, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Türk Dil Kurumu: **Yeni Tarama Sözlüğü**, dzl. Cem Dilçin, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.